

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів факультету української філології,
іноземних мов та соціальних комунікацій

Кропивницький – 2022

УДК 81.Укр.

К 26

ББК 81'.272 (477)

Л 43

Загальне мовознавство. Навчально-методичний посібник / Укладач Т.О. Лелека (2-ге видання доповнене та перероблене). – Кропивницький, 2022. – 198 с.

Рецензенти:

Семенюк О.А., доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Тарануха Т.В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Навчально-методичний посібник спрямований на формування у студентів знань, умінь та навичок у рамках вимог діючої програми з курсу «Загальне мовознавство». Висвітлюються основні мовознавчі проблеми, найважливіші напрями та ідеї сучасного мовознавства, різні фонологічні школи з їх концепціями, методи і прийоми лінгвістичного аналізу тощо. Посібник присвячений розгляду базових тем і містить їхній короткий огляд, який супроводжується вправами для практичного засвоєння розглянутого матеріалу. Особливу увагу звернено на проблеми, які сприяють розумінню структури, функціонування і розвитку мови. Посібник відповідає сучасним вимогам і рекомендується для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Подані теми рефератів, тести для самоконтролю, термінологічний мінімум та список рекомендованої літератури, що сприятимуть інтенсифікації роботи студентів у межах курсу “Загальне мовознавство”.

Рекомендовано до друку методичною радою
Цentrальноукраїнського державного
педагогічного університету імені
Володимира Винниченка
(протокол № 1 від «17» серпня 2022 року)

© Т.О. Лелека 2022

Передмова

Курс „Загальне мовознавство” закладає основи лінгвістики, розпочинає низку лінгвістичних дисциплін, які заплановано для вивчення студентом-філологом в університеті.

Курс містить основні відомості із загального мовознавства (що таке мова, яка її будова, основні лінгвістичні поняття й терміни тощо), без яких неможливо вивчати жодну лінгвістичну дисципліну, і посідає важливе місце в системі підготовки філологів. Це теоретичний фундамент усіх інших мовознавчих дисциплін, оскільки ознайомлює з основами теорії мови, розвиває вміння осмислено підходити до мовних явищ і дає лінгвістичні поняття, необхідні для вивчення будь-якої лінгвістичної дисципліни. Цей курс охоплює такі основні проблеми:

- 1) природу і сутність мови (в науці немає єдиного розуміння цієї проблеми, різні напрями та школи по-різному її трактують);
- 2) структуру мови;
- 3) походження мови та закономірності розвитку мов;
- 4) виникнення і розвиток письма;
- 5) класифікацію мов світу за походженням і за будовою;
- 6) шляхи й методи вивчення мовного матеріалу;
- 7) зв'язок мовознавства з іншими науками;
- 8) основні етапи розвитку мовознавства;
- 9) перспективи розвитку та вивчення історії мовознавства;
- 10) зміна парадигм у мовознавстві та наслідки цієї зміни для всіх розділів мови;
- 11) формування понятійно-термінологічного та методологічного апарату напрямів мовознавства.

Основна мета курсу — підготовка студентів до свідомого, осмисленого засвоєння української та іноземних мов, засвоєння студентами основних мовознавчих понять і термінів; відомостей про мовознавство як науку, сутність мови, її функції і структуру, універсальні мовні явища; основних прийомів аналізу фонетичних, лексичних, граматичних явищ; найважливіших напрямів, ідей сучасного мовознавства..

Основне завдання курсу — ознайомити студентів з основами загальнолінгвістичних знань, принциповими положеннями теорії мови, найважливішими методами і прийомами дослідження мовних явищ.

Основна проблема курсу — розкриття системного характеру мови як багатоаспектного явища, виявлення мовних законів і закономірностей.

Студент повинен **знати**:

- про змістову структуру мовознавства як науки;
- про природу, сутність, функції і будову мови;
- про кожен з рівнів мовної структури, його одиниці, категорії, системні відношення;
- про генеалогічну і типологічну класифікації мов світу.

Студент повинен **вміти**:

- давати визначення поняттям, на позначення яких уживаються терміни, подані в словникові-мінімумі лінгвістичних термінів;
- характеризувати та визначати основні мовні одиниці, явища, процеси кожного з рівнів мовної структури;
- визначати класифікаційні характеристики мов (за генеалогічною та типологічною класифікаціями).

Засоби навчання: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота студентів.

Навчальна програма курсу «Загальне мовознавство» реалізується шляхом досягнення практичної, освітньої, пізнавальної, розвивальної та соціальної компетенцій.

Практична полягає у формуванні загальних і професійно орієнтованих **комунікативних мовленнєвих компетентностей**; **освітня** – у формуванні загальної компетентності (декларативних знань, умінь і навичок, розвитку здібностей самостійного навчання), що дозволить ефективно спілкуватися в академічному та професійному середовищі і продовжити навчання після отримання диплома про вищу освіту.

Пізнавальна компетенція полягає в залученні студентів до таких видів діяльності, які активізують і розвивають увесь спектр їхніх пізнавальних здібностей.

Розвивальна – допомогти студентам у формуванні загальних **компетентностей** з метою стимулювання особистої мотивації, зміцнення впевненості студентів як користувачів мовознавчою термінологією, а також позитивне ставлення до вивчення мови.

Соціальна – сприяти становленню критичного самоусвідомлення, вміння спілкуватися та робити вагомий внесок у міжнародне мовознавче середовище.

Соціокультурна – досягати широкого розуміння важливих міжнародних соціокультурних проблем для того, щоб діяти належним чином у різноманітних професійних та академічних ситуаціях.

Міждисциплінарні зв'язки: мовознавство як наука тісно пов'язане з іншими дисциплінами, які залежно від об'єкта дослідження поділяють на дві великі групи: природничі, предметом вивчення яких є природа в усій її різноманітності, та суспільні, або гуманітарні, що вивчають різні явища людського суспільства. Зв'язок мовознавства з логікою – наукою про закони і форми людського мислення – виявляється в тому, що усі прийоми людського мислення здійснюються за допомогою мови, яка є засобом оформлення і вираження думок. Особливо тісним є зв'язок мовознавства з історією – наукою про розвиток людського суспільства. Історія мови – це частина історії народу, який є носієм і творцем мови. Зв'язок мовознавства з літературознавством, зокрема з історією та теорією літератури, особливо відчутний у таких дисциплінах, як стилістика, лінгвостилістика, історія літературної мови та поезика.

Самостійна робота студентів передбачає опрацювання основної та додаткової літератури, її критичний аналіз, систематизацію,

конспектування, складання планів, тез за навчальними темами для підготовки до семінарських та практичних занять. Виробленню практичних навичок самостійної роботи сприятимуть завдання і запитання для самоконтролю, які вміщені після кожного розділу, а також блок навчальних практичних завдань. Їх проблемний, а не лише репродуктивний характер має сприяти активізації розумової діяльності студентів під час вивчення курсу, виробленню вмінь та навичок аналізу мовних явищ.

Система контролю й оцінювання знань, умінь та навичок студентів з навчальної дисципліни складається з поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль передбачає:

- перевірку та оцінювання знань студентів під час семінарських занять;
- перевірку вмінь та навичок під час практичних занять;
- проведення тестувань, інших контрольних робіт після вивчення окремих тем.

Підсумковий контроль здійснюється у формі іспиту після вивчення курсу. Контрольні завдання, наведені в посібнику, є орієнтовними і покликані перш за все забезпечити функцію самоконтролю. Їх виконання дозволить студентам глибше засвоїти теоретичні положення курсу, використати на практиці набуті знання, а також свідомо оцінити їх рівень, скорегувати при потребі власну навчальну діяльність.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

А (90 – 100)– оцінка «відмінно» – «5» (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок): отримує здобувач, який виявив глибокі знання навчального матеріалу, повно відтворює програмовий матеріал, що міститься в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах (знакова природа мови; мова і мислення; мова і мовлення; система і структура мови; мова і суспільство; мова та історія (розвиток мови; методи дослідження та опису мов; історія лінгвістичної думки як наука; історія лінгвістичної думки до XIX ст.; порівняльно-історичне мовознавство; основні напрямки мовознавства XIX століття; мовознавство кінця XIX – початку XX ст.; структуралізм і генеративізм. неогумбольдтіанство; мовознавство В СРСР; мовознавство на сучасному етапі), добре орієнтується в теоретико-методологічних засадах лінгвокогнітивних досліджень; уміє визначати мету і завдання дослідження; здатний проаналізувати попередні знання з метою їх використання під час засвоєння програмового матеріалу; уміє самостійно отримувати нові знання з навколишнього світу, творчо їх використовувати для прийняття рішень в нових і нестандартних ситуаціях; виконав усі види навчальної роботи.

В (82 – 89)– оцінка «добре» – «4» (вище середнього рівня з кількома помилками): отримує здобувач, який виявив глибокі знання навчального матеріалу, повно відтворює програмовий матеріал (знакова природа мови; мова і мислення; мова і мовлення; система і структура мови; мова і суспільство; мова та історія (розвиток мови; методи дослідження та опису мов; історія лінгвістичної думки як наука; історія лінгвістичної думки до XIX ст.; порівняльно-історичне мовознавство; основні напрямки мовознавства XIX століття; мовознавство кінця XIX – початку XX ст.;

структуралізм і генеративізм. неогумбольдтіанство; мовознавство В СРСР; мовознавство на сучасному етапі), проте допускає незначні неточності в їх інтерпретації; добре орієнтується в теоретико-методологічних засадах лінгвокогнітивних досліджень, проте потребує незначної підтримки для впевненості у власній відповіді; уміє визначати мету і завдання дослідження; здатний проаналізувати попередні знання з метою їх використання під час засвоєння програмового матеріалу, а також творчо їх використовувати.

С (75 – 81)– оцінка «добре» – «4» (в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок):отримує здобувач, який виявив міцні знання навчального матеріалу, відтворює програмовий матеріал (знакова природа мови; мова і мислення; мова і мовлення; система і структура мови; мова і суспільство; мова та історія (розвиток мови; методи дослідження та опису мов; історія лінгвістичної думки як наука; історія лінгвістичної думки до XIX ст.; порівняльно-історичне мовознавство; основні напрямки мовознавства XIX століття; мовознавство кінця XIX – початку XX ст.; структуралізм і генеративізм. неогумбольдтіанство; мовознавство В СРСР; мовознавство на сучасному етапі), добре орієнтується в теоретико-методологічних засадах лінгвокогнітивних досліджень, однак допускає певні (суттєві) неточності; уміє визначати мету і завдання дослідження; здатний проаналізувати попередні знання з метою їх використання під час засвоєння програмового матеріалу, проте допускає неістотні неточності під час їх застосування; виконав усі види навчальної роботи.

Д (67 – 74)– оцінка «задовільно» – «3» (непогано, але зі значною кількістю недоліків): отримує здобувач, який виявив недостатньо міцні знання навчального матеріалу, з певними труднощами відтворює програмовий матеріал (знакова природа мови; мова і мислення; мова і мовлення; система і структура мови; мова і суспільство; мова та історія (розвиток мови; методи дослідження та опису мов; історія лінгвістичної думки як наука; історія лінгвістичної думки до XIX ст.; порівняльно-історичне мовознавство; основні напрямки мовознавства XIX століття; мовознавство кінця XIX – початку XX ст.; структуралізм і генеративізм. неогумбольдтіанство; мовознавство В СРСР; мовознавство на сучасному етапі), рідко звертається до матеріалів, що містяться в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах; не достатньо орієнтується в теоретико-методологічних засадах лінгвокогнітивних досліджень; уміє визначати мету і завдання дослідження; не завжди спроможний проаналізувати попередні знання з метою їх використання під час засвоєння програмового матеріалу, допускає неточності під час їх застосування; виконав усі види навчальної роботи.

Е (60 – 66)– оцінка «задовільно» – «3» (виконання задовольняє мінімальним критеріям): отримує здобувач, який виявив слабкі знання навчального матеріалу, зовсім не спирається на матеріали, що містяться в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах; слабо орієнтується в програмовому матеріалі (знакова природа мови; мова і мислення; мова і мовлення; система і структура мови; мова і суспільство;

мова та історія (розвиток мови; методи дослідження та опису мов; історія лінгвістичної думки як наука; історія лінгвістичної думки до ХІХ ст.; порівняльно-історичне мовознавство; основні напрямки мовознавства ХІХ століття; мовознавство кінця ХІХ – початку ХХ ст.; структуралізм і генеративізм. неогумбольдтіанство; мовознавство В СРСР; мовознавство на сучасному етапі). недостатньо орієнтується в теоретико-методологічних засадах лінгвокогнітивних досліджень; уміє визначати мету і завдання дослідження; рідко спирається на попередні знання з метою їх використання під час засвоєння програмового матеріалу; виконав більшість із запропонованих видів навчальної роботи.

FX (35 – 59) – оцінка «незадовільно» – «2» (з можливістю повторного складання): виставляється здобувачеві вищої освіти, який виявив незнання значної частини навчального матеріалу, допускає істотні помилки у відповідях на запитання, не вміє застосувати теоретичні положення під час розв’язання практичних задач, не спирається на матеріали, що містяться в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах; не орієнтується в теоретикометодологічних засадах лінгвістичних досліджень; відчуває труднощі під час визначення мети і завдання дослідження; не може застосувати раніше набуті знання під час засвоєння програмового матеріалу; не володіє методами обробки лінгвістичних даних; не виконав усіх видів навчальної роботи.

F (1 – 34) – оцінка «незадовільно» – «2» (з обов'язковим повторним курсом): виставляється здобувачеві, який зовсім не володіє програмовим матеріалом, що унеможливило засвоєння базових понять лінгвістики; не виконав усіх видів навчальної роботи.

Серед **практичних завдань**, поданих у посібнику, значна увага приділена активним формам навчання, або засобам педагогічного стимулювання, що є складовою інноваційних технологій, — проблемним завданням, навчальним дискусіям, мовним іграм і змаганням. Їх виконання сприятиме інтенсивному засвоєнню знань, розвитку активності і самостійності студентів, піднесенню рівня їх мовленнєвої культури. З цією ж метою більшість питань, винесених на обговорення під час **семінарських занять**, рекомендовано опрацьовувати за груповою технологією.

Структурування навчального матеріалу курсу «Загальне мовознавство» у пропонованому посібнику дійснено за **тематичним принципом**. Зміст кожного тематичного блоку охоплює:

- тематику і ключові питання лекційних занять;
- плани практичних занять;
- теми для самостійного опрацювання студентами;
- питання для обговорення на семінарських заняттях;
- теми рефератів і лінгвістичних повідомлень;
- термінологічний словник-мінімум до кожного розділу;
- запитання і завдання для контролю і самоконтролю;
- блок практичних завдань;
- засоби контролю (тести, термінологічні диктанти тощо);
- список рекомендованої літератури.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 1

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

Мета вивчення: ознайомити з предметом і проблемами курсу "Загальне мовознавство".

Провідна ідея: мовознавство — одна найважливіших суспільних наук.

Основні проблеми: лінгвістика як наука. Місце лінгвістики в системі наук. Основні розділи мовознавства. Методи мовознавства.

3

Термінологічний мінімум: загальне, конкретне, прикладне мовознавство; описовий, структурний, порівняльно-історичний, зіставний методи, дистрибутивний, компонентний, трансформаційний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Місце мовознавства в системі наукових досліджень.

2. Предмет мовознавства. Мовознавчі поля. Основні проблеми лінгвістики.

3. Зв'язок мовознавства з іншими науками.

4. Методи лінгвістичних досліджень. Тема: Мовознавство як

наука. Теоретичне мовознавство як навчальна дисципліна.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. — К. : Вища школа, 2006. — 143 с.

2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. — К. : АртЕк, 1996. — 320 с.

3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. — К. : Товариство „Знання”, 2000. — 44 с.

4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. — К. — Одеса, 1991. — 280 с.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. — К. : Академія, 2000. — 368 с.

6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 88 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. — К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. — 824 с.

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Мовознавство, або лінгвістика (від лат. *lingua* мова) це наука про мову як суспільне явище, що служить засобом зносин людей, знаряддям творення й вираження думок, тобто як явище загальнолюдське. Мовознавство це наукова дисципліна, що займається дослідженням природи мови, її

структури, функціонування та розвитку. Предметом мовознавства є мова у всіх формах її прояву.

Філологія – це сукупність наук, предметом вивчення яких у різних аспектах є мова й література: мовознавство, літературознавство та допоміжні – джерелознавство, текстологія, палеографія. Окремі з цих наук або їхні розділи перебувають на стику з іншими науками або можуть розглядатися в їхніх межах, напр., джерелознавство – в історії, математична лінгвістика – у прикладній математиці.

Первісно термін „філологія” означав тільки дослідження давніх писемних творів. Філологія виникла там і тоді, де й коли з’явилася потреба у їхньому витлумаченні. У Давній Індії це були священні ведійські гімни, у Давній Греції – передусім поеми Гомера. Пам’яткою давньої літературнотеоретичної праці тих часів є „Поетика” Аристотеля (384 – 322 до н. е.). Спочатку філологія була комплексною наукою, що включала мало не всі науки. Однак дуже рано від неї відділилася філософія, хоч чимало філософів продовжували звертатися до філології (у т. ч. мовознавства) й значно пізніше (Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Г. Сковорода та ін.) – аж до XX ст. (П. Флоренський, О. Лосєв та ін.). Уже в елліністичну добу в Александрії та Пергамі філологія звелася до безпосередньої роботи над текстами – їх коментування, встановлення достовірності та текстологічного з’ясування істинного, канонічного тексту. Лише античними текстами, до яких долучалися ще біблійні, філологія займалася до 18 ст. включно. Німецькі вчені того часу (Ф. Вольф) взагалі розуміли філологію як науку про античність. Однак уже в кін. 18 – на поч. 19 ст. філологія, дещо звузившись тематично (оскільки від неї остаточно відокремилася історія) розширила свої межі у зв’язку з розвитком галузей, пов’язаних з окремими мовнокультурними спільнотами. Так, поряд із класичною, з’явилася філологія германська (брати Я. і В. Грімм), романська (Ф. Діп), слов’янська тощо. Кожна така галузь була пов’язана із вивченням мов і літератур відповідної групи народів. Важливе місце у філології посідала проблема дослідження старожитностей, але поступово в її сферу входили й інші проблеми словесної культури, які й розширили предмет філології до сучасного його розуміння. Першими слов’янськими філологами вважають просвітителів Кирила й Мефодія, що створили слов’янське письмо й поширювали його серед слов’ян. У 17 – 18 ст. філологічну діяльність на

східнослов'янському ґрунті розвивають Памва Беринда, Мелетій Смотрицький і Єпіфаній Славинецький. Представниками нової слов'янської філології були Й. Добровський, Е. Копітар, О.Востоков, П. Шафарик. У ХІХ ст. в Європі, в т. ч. в Україні, набув поширення порівняльноісторичний метод у мовознавстві. Питанням дослідження історії української мови ґрунтовно займалися О. Потебня, М. Максимович, П. Житецький, які й були основоположниками нової української філології. У Білорусі дальший розвиток філології пов'язаний з іменем Ю. Карського, а в Росії – з іменами Пилип Федорович Фортунатова (засновник московської лінгвістичної школи), Олександр Веселовського (засновник порівняльного вивчення слов'янських літератур), Олексій Соболевського (розробка історичної граматики східнослов'янських мов), Олександр Шахматова (фундаментальні славістичні дослідження). Серед зарубіжних славістів філологію репрезентували Франц Міклошич (австр. і словенський вчений; порівняльні словник та граматика слов'янських мов), Ватрослав (Гнат Вікентійович) Ягич (австрійський і російський лінгвіст, нар. у Хорватії; праці з історії слов'янської філології), Любор Нідерле (чеський лінгвіст; фундам. „Слов'янські старожитності”), Іван (Ян Неціслав Ігнацій) Бодуен де Куртене (польський і рос. мовознавець; вчення про фонему) та ін. Для розвитку української філології багато зробив І. Франко, який опублікував та проаналізував низку староукраїнських пам'яток і фольклорних текстів, залишив глибокі літературознавчі та мовознавчі дослідження. Внеском в українську філологію стали також праці Я. Головацького, М. Номиса, О. Огоновського, М. Комарова, Б. Грінченка, С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка, О. Колесси. Важливою сторінкою становлення української філології була полеміка М. Максимовича з М. Погодіним, а згодом А. Кримського з О. Соболевським про мову Київської Русі. У наступні роки українська філологія висунула таких славістів та україністів, як А. Кримський, І. Огієнко, Є. Тимченко, І. Свенціцький, М. Возняк, О. Курило, Л. Булаховський, В. Ганцов, О. Мельничук, Ю. Шевельов, В. Русанівський, Й. Дзендзелівський, А. Грищенко та ін. Плідно працюють такі вчені, як І. Вихованець, О. Тараненко, В. Скляренко, В. Німчук, В. Жайворонок та ін. У ХХ ст. відбулася диференціація філології на окремі самотійні науки, які традиційно все ж продовжують об'єднуватися в групу філологічних наук, взаємодоповнюючи їх певними аспектами. Так, як правило, літературний аналіз з художнього твору доповнюється й характеристикою його мовних особливостей. Автори художніх і публіцистичних праць є водночас і тонкими дослідниками мови й стилю літератури (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський). Взаємозв'язки мовознавства й літературознавства залишаються нерозривними, оскільки обидві науки вивчають витвори духовної культури. Мова є першоелементом літератури, тому кожен літературознавець має бути певною мірою лінгвістом, а кожен мовознавець орієнтуватися в літературознавстві. Отже, у контексті навчання студентів спеціальності „Прикладна лінгвістика” під філологією розуміється насамперед мовознавство і літературознавство, як сукупність наук, які вивчають мову і літературу. Лінгвістична підготовка студентів включає три

основні цикли дисциплін: 1) дисципліни, які безпосередньо пов'язані з вивченням сучасної української літературної мови (сучасна українська мова, методика викладання, стилістика, культура мови тощо); 2) лінгвістичні дисципліни історичного циклу (історія української мови, історична граматики, старослов'янська мова, діалектологія); 3) „Загальне мовознавство”, складовою якого і є початковий курс „Вступ до мовознавства”. Усі перераховані дисципліни об'єднуються загальним поняттям мовознавство (пізнання мови як загальнолюдського явища, наука про мову). Поряд із цим терміном використовується синонім лінгвістика (від лат. *lingua* – ‘мова’). Значно рідше у цьому значенні послуговуються терміном глотовістика (від греч. *glotta* – ‘мова’ и *logos* – ‘слово, вчення’). 2. Предмет мовознавства. мовознавчі поля. Основні проблеми лінгвістики

Мова – це особливий феномен людського духу. З одного боку, вона природна й проста річ: досягши відповідного віку, дитина не відчуває особливих труднощів в оволодінні мовою на рівні комунікації. І водночас мова у плані пізнання глибинних механізмів, закономірностей функціонування і розвитку, осягнення підвалин мовного існування людини належить до одного з найскладніших об'єктів наукового пізнання. Вивченням природної людської мови займаються мовознавство та суміжні з ним дисципліни. Мовознавство, або лінгвістика, – наука про мову, її суспільну природу, функції, внутрішню структуру, закономірності її функціонування та історичного розвитку.

Мовознавство – одна з найскладніших і найдавніших наук світу. Складність пояснюється такими причинами: а) мова є багатогранною структурою; б) мов є надзвичайно багато і всі вони різнотипні (на планеті – близько 7 тисяч мов. Точну кількість лінгвісти назвати не можуть. Більш як по 2 тисячі мов – в Азії (700 – папуаські) та Африці. Це становить близько 60 % від загальної кількості мов. Трохи більше як тисяча мов – у зоні Тихого океану (19 %). Тисяча мов – в Америці (15 %). Лише 225 мов існує у Європі (3 % від загальної кількості мов). в) зовнішні зв'язки мови з іншими системами – суспільством, природою, культурою, мистецтвом, накою і поведінкою людини дуже відрізняються; г) різні підходи до вивчення мови, відмінності принципів, аспектів, методів і методик вивчення мови. На основі цього існує членування мовознавства на декілька полів (галузі мовознавства).

1. Відповідно до структурних галузей мови виділяють фонетику, фонологію, лексикологію, семасіологію, дериватологію, морфологію і синтаксис.

2. Відповідно до етномовних варіантів, тобто окремих конкретних мов, виділяють конкретне, або часткове, мовознавство, яке займається вивченням окремих мов або груп споріднених мов (богемістика, полоністика, україністика, славістика, японістика, літуаністика, романістика, тюркологія, кавказознавство, індоєвропеїстика) і загальне, яке вивчає різні мови світу для виявлення їхніх загальних закономірностей (це теорія науки про мову, яка вивчає суть мови, її природу, походження, мовні універсалії; створення додаткових засобів міжнаціонального спілкування).

3. Відповідно до соціального варіювання структури мови виділяють науку про літературну мову, діалектологію, стилістику.

4. Відповідно до напрямків, шкіл, методів і методик дослідження мови виділяють порівняльно-історичну, описову, структурну, дескриптивну лінгвістику, трансформаційну граматику, етнолінгвістику, психолінгвістику, експериментальну фонетику тощо.

5. Відповідно до мети вивчення виділяють теоретичне мовознавство, яке з'ясовує природу мови як явища, досліджує мовні закони, і прикладне, яке займається питаннями практичного використання мови (створення писемності для окремих мов, удосконалення систем письма, створення азбуки Брайля, різних транскрипцій, стенографії тощо; на сучасному етапі – це створення словників, унормуванням граматики, розробка методів викладання та вивчення мови). Мов на світі дуже багато (тільки на Новій Гвінеї виділяють від 300 до 1000 мов, які не розмежовують на діалекти). Незважаючи на різні відмінності, усі мови мають спільні властивості. Такі стійкі ознаки називаються універсаліями (їх дослідженням займається загальне мовознавство): усі мови є засобом спілкування; за її допомогою формують і виражають думки; мають звуки, слова, які мають значення, і граматику;– можуть функціонувати в усній і писемній формах; стримують за певних історичних умов літературне нормування і стильове членування. Основні проблеми сучасного мовознавства:

1. Сутність мови (що таке мова – з часів Платона (V–IV), як з її допомогою люди спілкуються, яке значення вона має для окремої людини і людства взагалі).

2. Принципи розвитку мови (як і чому розвивається, зовнішні і внутрішні причини).

3. Структурне членування мови (з чого складається мова, взаємодія мовних одиниць).

4. Виникнення мови.

5. Класифікація мов.

6. Методологія вивчення мов (якими методами краще досліджувати).

7. Зв'язок мовознавства з іншими науками.

8. Практична користь мовознавства. На ці питання немає однозначної відповіді, бо мова надто складне явище

Отже, у процесі навчання основні теоретичні питання лінгвістики будуть вивчатися на двох предметах. Вступ до мовознавства – елементарний курс загального мовознавства, який покликаний ознайомити з основами науки про мову, її основними поняттями, проблематикою та термінологією, розкрити і поглибити лінгвістичний кругозір, виробити початкові навички у спостереженні мовних явищ у науковому їх аналізі. Загальне мовознавство – це теоретична частина мовознавчої науки. 3. Зв'язок мовознавства з іншими науками.

Мова на сучасному етапі розвитку науки розглядається як складна багаторівнева знакова система, що використовується людьми в цілях спілкування (обмін інформацією, волевиявлення), фіксації та збереження інформації.

Залежно від проблем і мети вивчення мовного матеріалу мовознавство поділяється на загальне і часткове.

Загальне мовознавство — це теорія науки про мову, що спирається на філософське розуміння природи і суті мови. Воно вивчає різні мови світу в їхньому давньому і сучасному стані для з'ясування загальнолюдських властивостей мовного процесу.

Загальне мовознавство вивчає: 1) проблему предмета лінгвістики; 2) проблему місця мовознавства в системі наук; 3) методи проведення лінгвістичного дослідження; 4) проблему класифікації існуючих мов світу; 5) систему та структуру мови.

Часткове мовознавство — це наука про конкретну мову (російську, українську, англійську, німецьку та ін.), які використовуються як засіб спілкування.

Лексикологія — це розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто словниковий склад мови. Семасіологія та ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика та лексикографія є підрозділами лексикології. Лексикографія займається питаннями складання словників.

Граматика — це галузь мовознавчої науки, яка вивчає будову мови. Граматика складається з двох розділів: морфологія та синтаксис.

Кожен з розділів мовознавства може розглядати мовний матеріал у загальному та частковому плані, на підставі чого виділяють: загальну і часткову фонетику, загальну і часткову лексикологію, загальну і часткову граматику.

Сучасна лінгвістика складається з багатьох шкіл і напрямків. Більшість з них пов'язані з іншими науками:

- ◆ філософія мови з філософією;
- ◆ історична лінгвістика з історією;
- ◆ лінгвокраїнознавство з географією та етнологією;
- ◆ лінгводидактика з педагогікою;
- ◆ психолінгвістика з психологією;
- ◆ нейролінгвістика з нейрофізіологією;
- ◆ соціолінгвістика з соціологією.

Залежно від об'єкта дослідження всі науки поділяються на суспільні та природничі. До суспільних наук належать: філософія, історія, логіка, естетика, педагогіка, психологія, археологія, етнографія, літературознавство й мистецтвознавство. Мовознавство теж суспільна наука. Природничими науками є математика, фізика, хімія, ботаніка, зоологія, геологія, механіка й астрономія.

Мова – універсальний засіб спілкування, тому вона обслуговує всі сфери життя і діяльності людей. Мовознавство або допомагає іншим наукам, або користується їхньою допомогою. Часто це відбувається одночасно, тобто зв'язки мовознавства з іншими науками є переважно двобічними. Науки залежно від об'єкта дослідження поділяються на дві групи: – природничі, що за об'єкт має природу в усій її різноманітності; – суспільні, або гуманітарні, що за об'єкт мають різні явища людського суспільства. Мова – явище суспільне, тому й мовознавство – суспільна наука. Суспільні

науки: літературознавство (мова – засіб формування ідейно-художнього змісту творів); історія (мова – джерело інформації про минуле і є однією із сторін соціального життя народів. Знання історії допоможе з'ясувати походження та розвиток конкретної мови); логіка (логіка – це наука про закони і форми мислення, а мова є формою вираження одиниць мислення – понять, суджень, умовиводів); психологія (вивчення психічних процесів, пов'язаних із народженням і сприйманням мовлення); соціологія; – археологія; – філософія (вивчення мови як однієї з найбільших і найскладніших систем. Філософія становить основу світогляду і допомагає у принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як суть мови, її роль у суспільстві, походження і характер розвитку). Природничі науки: фізіологія, анатомія, медицина (вивчення апарату мовлення, де творяться звуки, і мозку, який оперує мовою); фізика (акустика вивчає коливання повітря – звуки, їхні фізичні властивості); математика (вивчення кількісного складу мовних явищ); антропологія (коли вивчається питання походження мови та класифікації мов); географія (з'ясовує територію поширення мови та мовних явищ). Ділянкою спільних інтересів для мовознавців та представників інших наук (географії, етнографії, історії, астрономії тощо) є ономастика. А в галузі термінології мовознавство пов'язується з усіма без винятку науками, бо всі терміни потребують лінгвістичного упорядкування. Проблема „мовознавство у системі наук” спонукає вивчати не тільки зв'язки між науками, а й формування нових наук у точках зіткнення лінгвістики та інших галузей знання. Отже, у XX столітті навколо мовознавства сформувалися такі інтердисциплінарні науки: семіотика – наука про спільні властивості знаків і знакових систем, а мова – найбільша знакова система; інформатика – наука про опрацювання, зберігання, пошук і видачу потрібної інформації; психолінгвістика – (сформ. у 50-х рр. XX ст. у США) наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини (досліджує вплив мислення та всієї психічної діяльності людини на мову і вплив мови на психічну діяльність, на мислення); соціолінгвістика – наука про функціонування мови в суспільстві. (Оскільки мова – це соціальне явище, то всі її зв'язки фактично зводяться до нерозривного зв'язку із суспільством. Тобто соціолінгвістика вивчає мовну політику, мовну ситуацію, мовне законодавство шляхом тестування, інтерв'ювання, спостереження); етолінгвістика – наука про національну специфіку мов; зв'язок структури мови із віруваннями, побутом, культурою; з психологією народу; інтерлінгвістика – наука, що вивчає міжнародні мови, в тому числі й штучні, як засіб міжмовного спілкування; прагмалінгвістика – наука про мову в її відношенні до поведінки людей; нейролінгвістика – наука, що концентрує свою увагу на мовленні людей із відхиленнями у психіці; паралінгвістика – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (жести, міміка); інженерна лінгвістика – наука, що вивчає мову з метою застосування її для потреб науково-технічного прогресу (комп'ютерний переклад текстів з різних мов, укладання комп'ютерних словників, комп'ютерних правописних систем,

зокрема „Рути”, тощо); лінгвогеографія – наука про ареальне розміщення мов та діалектів.

Методи лінгвістичних досліджень Метод – сукупність прийомів, способів, методик вивчення мови, пов’язаних з певною лінгвістичною теорією. Описовий метод – система дослідницьких прийомів, які використовуються для характеристики мовних явищ, опису системи мови на певному етапі її розвитку. Поширений був до XIX ст.

1. Прийом класифікації і систематики – виділення за допомогою відповідних операцій на підставі певних ознак різних розрядів мовних одиниць. Парадигматичний різновид передбачає розгляд мовних одиниць як складових частин мовної системи (парадигма роду, відмінка, особи), а синтагматичний полягає у послідовному членуванні складніших мовних одиниць на простіші (членування слова на морфеми, речення на слова).

2. Прийом трансформації – закономірно обґрунтована заміна однієї досліджуваної одиниці на іншу, рівноцінну або близьку за значенням, що зумовлюється потребами дослідження (ССР на прості з однорідними членами або СПР з підрядним означальним на прості з відокремленими означеннями).

3. Прийом статистично-математичний – дослідження кількісного боку мовних явищ за допомогою спеціального математичного апарату. Він набув особливого поширення у лексикографії, ним учені послуговуються для створення частотних словників.

4. Прийом експериментальний – проведення експериментів і спостереження за ними або за допомогою відповідних технічних засобів (експериментальна фонетика, що досліджує, які м’язи скорочуються при вимові окремих звуків).

5. Соціологічні прийоми :

а) „слів і речей” – вивчення значень слів у тісному зв’язку з реаліями, які вони позначають;

б) „тематичних груп” – дослідження слів, що належать до певних груп на підставі якихось ознак;

в) „лінгвістичної географії” – виявлення територіального поширення різних мовних явищ.

Порівняльний метод – має 2 різновиди. Порівняльно-історичний метод – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для дослідження споріднених мов для виявлення закономірностей їхнього розвитку. Засновники: Расмус Раск (дат.), Якоб Грімм (нім.), Франциск Бопп (нім.), О. Востоков, Єжи Курилович (польс.), Ю. Шевельов (амер.). Мова не може змінюватися одночасно в усіх своїх елементах, тому за допомогою порівняльно-історичного методу можна відновити картину поступового розвитку та зміни мов з моменту їхнього відділення від певної прамови. Це дозволяють зробити такі прийоми:

1. Прийом встановлення генетичної тотожності – встановлення співвіднесеності між мовними елементами, що мають однакове походження, і розмежування запозичених мовних явищ.

2. Прийом внутрішньої реконструкції – відновлення мовних елементів, які не засвідчені або не повністю засвідчені у писемних пам'ятках.

3. Прийом хронологізації – встановлення абсолютної і відносної часової характеристики.

4. Прийом культурно-історичної інтерпретації – встановлення позамовних причин історичних змін у мові.

Серед загальнонаукових методик виділяють:

◆ Порівняння, яке має велике значення, оскільки, порівнюючи різні форми, ми відділяємо думку від знака, що її виражає, і таким чином, вчимося краще розпізнавати різні відтінки цієї думки.

◆ Індукція є узагальненням результатів окремих спостережень. Це шлях пізнання від даних досліджу до їх схематизації, та від систематизованих даних досліджу до відкриття емпіричних законів.

◆ Дедукція спирається на певне положення, що постулюється, або отримується шляхом попереднього узагальнення результатів окремих спостережень.

◆ Аналіз це поділ предмета дослідження на складові частини та виділення ознак предмета для окремого вивчення.

◆ Синтез процес, що є прямо протилежним аналізу, потребує з'єднання складових частин або ознак явища, що вивчається, та дослідження його цілісного предмета.

Найдавнішим і найпоширенішим основним методом є описовий.

Описовий метод — планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Опис мови здійснюється за допомогою двох видів аналізу: компонентного та контекстного. Компонентний аналіз базується на тому, що одиниці аналізу є елементами мовної одиниці, що аналізується, номінативно-комунікативної та структурної (членування слова на морфеми, розбір речення).

Контекстний аналіз аналізу частини через ціле, тому що одиниці аналізу більше, ніж одиниці мови, що вивчаються. При контекстному аналізі досліджувана одиниця мови розглядається у контексті (для фонетики контекстом є слово, для слова речення).

Порівняльно-зіставний метод (контрастивний) – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для виявлення структурних особливостей переважно неспоріднених мов. Цей метод переважно спрямований на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами. Ідея зіставного методу була обґрунтована І. Бодуеном де Куртене, який вважав, що зіставне вивчення мов може базуватися на виявленні подібностей та відмінностей між мовами незалежно від їхніх історичних та генеалогічних зв'язків.

Порівняльно-історичний метод базується на факті рівномірної появи компонентів мови, що призводить до одночасного існування пластів різних хронологічних зрізів. Мова не може змінюватися одночасно в усіх своїх елементах завдяки своїй специфіці як засіб спілкування. Тому й можливо за

допомогою порівняльно-історичного методу відновити картину поступового розвитку та зміни мов з моменту їхнього відділення від певної прамови.

Метод базується на порівнянні найбільш усталених елементів мовних систем.

Будь-який лінгвістичний опис, пов'язаний із виходом за межі однієї мови, передбачає встановлення певних подібностей і відмінностей. Для того використовують зіставний метод. Зіставний метод сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою ви-явлення специфіки. Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов споріднених і неспоріднених. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях. Зіставний метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами. Зіставний метод пов'язаний з проблематикою мовної типології та універсалій. Мовна типологія порівняльне вивчення структурних і функціональних особливостей мов незалежно від їхньої генетичної природи.

Структурний метод – дослідження не окремих мовних фактів, а мови як системи структурних одиниць з певними відношеннями. Цей метод з'ясовує, у якому звуковому оточенні може стояти певний звук, як можуть поєднуватись окремі слова, як часто вживаються ті чи інші слова (комплексний підхід – система фонем, морфем, загальні висновки). Почав зароджуватися у 20–30-х рр. XX ст. (Копенгагенська школа структуралізму, Американська лінгвістична школа). Започаткував цей метод Ф. де Соссюр – праця „Курс загальної лінгвістики”, в якій диференціював терміни синхронії і діяхронії, обґрунтував системний характер мови, розглядав її як систему знаків і як цілісну структуру.

Структурний метод реалізується в таких чотирьох методиках: дистрибутивний, безпосередніх складників, трансформаційний і компонентний аналіз.

Дистрибутивний аналіз направлений на вивчення оточення одиниці, її сполучуваності з сусідніми одиницями. Виходячи з оточення одиниці, його можна розподілити на класи з метою дослідження їхнього місця в системі мови.

Методика виокремлення безпосередніх складників полягає у поділі мовної одиниці на менші одиниць задля їхнього аналізу.

Методика трансформаційного аналізу передбачає перетворення мовної одиниці з метою виявлення її ознак.

Методика компонентного аналізу застосовується здебільшого для виявлення семантичних особливостей мовних одиниць через поділ лексичного значення на семи, найменші одиниці значення.

Конструктивний метод – необхідність конструювання, моделювання теоретичних об'єктів (шляхом умовних позначок на комп'ютері можна моделювати різні системи). Виник у 60-х рр. XX ст. ((Аврам) Ноам Хомський, США: „З допомогою сукупності граматичних правил і понять люди можуть створити необмежену кількість речень, водночас створюючи речення, які ніхто раніше не висловлював. Здатність таким чином

структурувати наші висловлювання є вродженою генетичною програмою людей”. Переконали, що людина народжується зі здатністю говорити). За часовою належністю розрізняють 2 підходи до вивчення мови: синхронний – вивчення мови в певний відрізок часу, при цьому історичні зміни у мові не враховуються; діахронний – розгляд мовних явищ із врахуванням їхніх змін у часі. За шляхом досягнення мети у мовознавчих прийомах (як і в будь-якій іншій науці) виділяють: індукцію, коли від окремих фактів ідуть до загальних висновків та дедукцію, коли на основі загальних положень виводять певні твердження відносно окремих фактів. Індукція і дедукція є спільними вихідними підходами для всіх наук. У мовознавстві частіше використовують індуктивний метод. До дедуктивного вдаються тоді, коли досліджують явища, які безпосередньо не можна спостерігати, механізм сприймання і породження мовлення. Дуже часто в мовознавчих дослідженнях індукцію і дедукцію використовують одночасно, що робить результати дослідження достовірнішими, об’єктивнішими.

Розвиток методів дослідження мови тісно пов’язаний із розвитком лінгвістики як наукової дисципліни.

Високого розвитку досягло мовознавство у Стародавній Індії, що пов’язувалось з необхідністю зберегти священні (сакральні) тексти, які були написані на санскриті і передавалися усно, щоб не допустити їхнього хибного запису. Граматика Паніні (5 ст. до н.е.), праці Чандри (5 ст.) і Джайнендри (7 ст.) найважливіші з граматик, які описують санскрит. Граматика Паніні є найбільш повним і водночас дуже стислим описом мовної системи переважно на фонологічному і граматичному рівнях. Вона являє собою значно формалізовану систему-програму, яка складається приблизно із чотирьох тисяч правил (правило *sutra*). Граматика Паніні записана у формі поезії 8 томів. Автор робить багато посилань на інших дослідників мови, роботи яких не збереглися. Одним з найголовніших досягнень давньоіндійської граматичної теорії було дослідження морфологічної будови слова виділення у слові кореня, суфікса, основи. Мова санскриту відрізнялася великою кількістю флексій.

Індійська мовознавча традиція мала вирішальний вплив на формування багатьох мовознавчих традицій Азії.

Найстарішою галуззю мовознавства у Китаї було тлумачення слів. Перший тлумачний словник “Ер’я” упорядковувався кількома поколіннями вчених 3-2 ст. до н.е. Перед початком нашої ери з’явився “Фань Янь” (“Місцеві слова”) словник діалектних слів, автором якого вважають Янь Сюна. Найважливіший третій словник “Шо вень” (“Тлумачення письмен”) Сюй Шеня (121 р. н.е.) включав усі відомі автору ієрогліфи, близько 10 тис. і вважається першим у світі повним тлумачним словником у світі. Окрім значення ієрогліфів, у ньому пояснюється його структура і походження. Прийнята

Європейська лінгвістична традиція має давньогрецькі корені. Давньогрецькі дослідження мови, на відміну від Індії, мали свій формальний апарат і власні методи дослідження, яке довгий час відбувалося в лоні філософії. Мовознавство було частиною філософії. На перший план

висувалося вивчення мови як засобу пізнання. Античних вчених цікавила, з одного боку, природа мови (зв'язок між “іменем” і “річчю”), походження мови, а з іншого боку, вони, як і певною мірою індійські та китайські мовознавці, займались вивченням письмових знаків з метою навчання читанню і письму (мистецтво граматики).

Стоїки створили цілісну систему про слово в його широкому розумінні, а саме: про єдність мовлення і розуму (тобто думки), про слово як логос. Їхнє вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію. Вони досліджували проблему загальної філософії мови, її граматичної будови, розробляли принципи опису мови. Стоїки виділяли 5 частин мови: власні назви, загальні назви, дієслова, сполучники і члени.

Олександрійська школа заклала традицію дослідження мови, яка склалася в одному із культурних центрів античності, столиці елліністичного Єгипту Олександрії в кінці 4 ст. до н.е. Період розквіту цієї школи припав на 2 ст. до н.е. 2 ст. н.е. Її представниками є Зенодот із Ефеса, Ликофрон, Олександр Етолійський, Аристофан Візантійський, Дионісій Фракійський, Харет, Диметрій Хлор, Дионісій Талікарнаський,

Справжнім основоположником античної лінгвістичної традиції вважають Аристотеля. Його трактати “Категорії”, “Аналітики 1 і 2”, “Поетика”, “Риторика” включають логічні і граматичні принципи підходу до вивчення мови, які пізніше були розвинені європейською наукою. Античну мовознавчу традицію продовжили філософські школи епохи Еллінізму в 3–1 ст. до н. е. З середини 2 ст. до н.е. починається інтенсивне вивчення мови і літератури, поетики і риторики. Антична мовознавча традиція склалася на матеріалі опису двох мов грецької і латинської, але орієнтація на дослідження реалізації у мові логічних категорій придала їй потенційно універсальний характер. Створений у її межах концептуальний устрій і понятійний апарат використовують як для опису різних мов, так і для опису найбільш загальних рис мови як особливого явища. Грецька філософія мовознавства була атомістичною. Вона базувалась на вивченні окремого слова, а в індійському мовознавстві цілісне речення розкладалося на елементи лише при граматичному описі.

Мовознавство Середніх Віків у Європі продовжувало античні традиції. Європейська мовознавча традиція розвивалась на основі так званої Тритії: латинських граматик, риторик (які включали поетики), а також логічного вчення (“Діалектик”). Ця система формувалася в основному у 6 ст.

Греко-візантійське мовознавство характеризується: 1) власною писемністю, яка відрізняється від грецької і латинської; 2) ранніми перекладами (з 5 ст.) книг священного писання і створенням канонічних мов на народній основі (старослов'янська мова); 3) більш слабким розвитком діалектної логіки і загальної методології науки. Тенденції до синтезу західної і східноєвропейської традиції намітилися в 16–17 ст. і значно посилилися в епоху Просвітництва.

Порівняльне мовознавство виникло на початку 19 ст. (роботи Ф.Бокка, Р.К.Раска, Я. Грімма, О.Х.Востокова та ін.).

А. Шлейхер розглядав розвиток мови з точки зору біологічних ідей Ч.Дарвіна і близько підійшов до співставлення біологічної еволюції і передачі мовної інформації у часі. Він запропонував модель послідовного поділу індоєвропейської прамови, хоча пізніше в ній було знайдено багато недоліків.

У кінці 19 ст. популярності набув так званий молодограматизм напрямок у європейському мовознавстві, який виник у Німеччині в 70-х рр. 19 ст.

Молодогораматика заперечили вчення Вільгельма фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, обумовлену національним духом народу, вчення А. Шлейхера про мову як природний організм і звернулися до дослідження мовних явищ на основі безпосереднього спостереження й індуктивного методу.

Молодогораматизм відрізнявся поглядом на мову як на індивідуально-психологічне явище, яке виражається мовними засобами. Молодогораматика виділили фонетику як самостійний розділ мовознавства і підняли етимологію і порівняльно-історичну граматику індоєвропейських мов до рівня точної науки. Їхніми слабкими сторонами є суб'єктивно-психологічне розуміння природи мови і недооцінювання необхідності вивчення зв'язків з суспільством, поверхневий характер історизму.

На основі (перш за все) порівняльно-історичних зіставлень 70-х рр. 19 ст. Ф. де Соссюр і І.О. Бодуен де Куртене приходять до встановлення принципів дослідження мови (насамперед, її звукової сторони) як системи. Дослідження вчених Казанської лінгвістичної школи, представниками якої був І.О. Бодуен де Куртене та його учні, заклали основи фонології і морфології.

Незалежно один від одного І.О. Бодуен де Куртене і Ф. де Соссюр прийшли до протиставлення двох аспектів лінгвістичної науки: 1) синхронії як аспекта лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даний конкретний невеликий відрізок часу, протягом якого мова начебто не змінюється; 2) діакронії як протилежного синхронії аспекту дослідження, спрямованого на вивчення мови чи її явищ і елементів у процесі їхнього історичного розвитку.

Ф. де Соссюр і американець Ч. Пірс незалежно один від одного визначили місце мови серед інших систем знаків і місце мовознавства серед семіотичних дисциплін. Ф. де Соссюр сформулював, що лінгвістика є лише частиною загальної науки "семіотики" як науки про різні знакові системи, що використовуються у людському суспільстві для передачі інформації. Він виділив три основні властивості мовних знаків: довільність, лінійний характер позначаючого та змінність; вказав на те, що мовний знак об'єднує в собі матеріальне і ідеальне.

Учення Ф. де Соссюра про мовну систему знаків стало основою структурної лінгвістики, яка сформувалася у II чверті 20 ст. Принципи структурної лінгвістики були розроблені вченими празької лінгвістичної школи (М.С. Трубецькой, Р.О. Якобсон, В. Матезиус та ін.). Вони

доповнили традиційну генеалогічну класифікацію мов групуванням мов у мовні союзи.

Найбільш абстрактним напрямом структурної лінгвістики була глосематика (Л. Єльмслев), яка була близькою до математичних теорій мови. Американська структурна лінгвістика сформувалась під впливом Ф. Боаса, який розробив методи точного опису індіанських мов Північної Америки. Роботи Л. Блумфілда (1887–1949) заклали основу дескриптивної лінгвістики, яка відображала специфіку суспільно-історичних, філософських, мовних умов розвитку науки про мову в США. Яскравим представником дескриптивної лінгвістики був З. Гарріс, який намагався описати мову лише на основі дослідження можливих сполучень мовних елементів один з одним. Інший напрямок стратегії лінгвістики представляли Е. Сепір і К.Л. Пайк, які вивчали мову у більш широкому контексті соціальної психології і теорії людської поведінки.

У 50–60 рр. 20 ст. виникла генеративна лінгвістика (під впливом ідей Н. Хомського), вона базувалась на описі мови у вигляді формальних моделей певного типу, що привело до створення трансформаційної граматики.

Сучасний етап мовознавства характеризується інтересом до проблем семантики і прагматики, до когнітивної та комунікативної лінгвістики.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Мовознавство як наука, його об'єкт, предмет і методи. Місце науки про мову в системі наук. Зв'язки мовознавства з іншими науками. Філологія. Лінгвістика.
2. Загальне та часткове мовознавство; теоретичне і практичне мовознавство. Прикладне мовознавство.
3. «Загальне мовознавство» як навчальний предмет, його об'єкт, завдання та зв'язки з іншими мовознавчими дисциплінами.
4. Поняття про методи мовознавства. Синхронічне й діахронічне вивчення мови. Поняття про дискурс. Гендерне мовознавство. Когнітивістика. Сучасні теорії комунікації. Психолінгвістика. Сугестивна лінгвістика.

Література:

- Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.
2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії.– Донецьк: ДонНУ, 2006.– К., 1999. – 338 с.
3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К., 1985.
6. Чубань Т. В., Левченко Т. М. Загальне мовознавство 2018
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.

8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

Питання для самоконтролю

Дайте визначення мовознавства.

Охарактеризуйте предмет мовознавства як науки.

У чому полягає різниця між конкретним і загальним мовознавством?

Чим відрізняються теоретичне і прикладає мовознавство?

Охарактеризуйте методи дослідження мови.

У чому полягають зв'язки мовознавства з гуманітарними науками?

Розкрийте зв'язки мовознавства з природничими науками?

У чому полягає сутність порівняльно-історичного методу?

Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?

Яке практичне застосування має зіставний метод?

Чим структурний метод відрізняється від описового?

Розкрийте методику дистрибутивного аналізу.

У чому полягає суть аналізу за безпосередніми складниками?

Які інші методи використовують у лінгвістичних дослідженнях?

Теми доповідей:

Роль учених Давньої Індії і Давньої Греції у формуванні мовознавства.

Історія арабського мовознавства.

Зародження і розвиток порівняльно-історичного мовознавства.

Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.

Розвиток зарубіжного мовознавства у XX ст.

Розвиток вітчизняного мовознавства у XX ст..

Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.

ТЕМА 2.МОВА І МИСЛЕННЯ. МОВА І МОВЛЕННЯ

Мета вивчення: ознайомлення з термінами "мова" і "мислення", ознайомлення з термінами "мова" і "мовлення".

Провідна ідея: проблеми взаємозв'язку мови і мислення, мови і мовлення належать до найскладніших і

найактуальніших питань не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, філософії.

Основні проблеми: поняття "свідомість", "мова" "мислення", і "мовлення" не є тотожними. Роль мови в процесі пізнання. Одиниці мови і мовлення.

Термінологічний мінімум: мислення, свідомість, міркування, діяльність, рефлексія, логіка, логічна помилка, паралогізми, софізми, семантика, синтаксис, прагматика, інтуїція; уявлення, досвід, евристика, творчість, творче мислення, поняттєве мислення, чуттєво-образне мислення, технічне мислення, внутрішнє мовлення, мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєвий акт, узус, підходи до вивчення мови і мовлення (гносеологічний, онтологічний, прагматичний).

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Мова і мислення.

2. Мова і мовлення.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.

2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. :

АртЕк, 1996. – 320 с.

3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.

4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.

6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Мова та мислення. Сучасна українська мова є багатовіковим надбанням українського народу. Вона створена зусиллями багатьох поколінь. "В мови наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність..." (І.Огієнко). Мова

нерозривно пов'язана із суспільством. Цей зв'язок на всіх етапах розвитку мови взаємозумовлений, оскільки поза суспільством мови немає, як не існує й суспільства без мови.

Мова – це найважливіший засіб спілкування між людьми. Вона є засобом, за допомогою якого люди обмінюються думками і досягають взаєморозуміння. Уміння говорити – не природжена, а набута здатність

людини. Мова входить у соціальний досвід людства, розвивається разом із суспільством і засвоюється кожною людиною тільки завдяки спілкуванню з іншими людьми.

Мову не можна сприймати лише як засіб передачі думок, обміну ними між людьми. Вона безпосередньо пов'язана з формуванням думки. Більш того, у людини мислення здійснюється на мовній основі. Воно й виражається, і відбувається у слові, у формах мови, на основі граматичної будови, властивій мовній системі певного роду.

Бути засобом формування людської думки – це третя функція мови, яка настільки тісно переплітається з виражальною, когнітивною, що багато хто з учених розглядає їх як одну – мислеоформлювальну. Усі функції мови існують в єдності: люди, спілкуючись між собою, оформлюють свої думки в матеріальну оболонку – мову для передачі їх одне одному. Саме в такій взаємодії своїх функцій мова є суспільним явищем.

Слід розрізнити поняття «свідомість» та «мислення». Свідомість — це весь процес відображення дійсності нервовомозковою системою людини; це усвідомлене буття, суб'єктивний образ світу. Мислення — це узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів (силогізмів). Отже, свідомість не зводиться до мислення, вона охоплює як раціональне, так і чуттєве відображення дійсності, як пізнавальне, так і емоційно-оцінне ставлення людини до світу. Одиниця мислення – поняття, одиниця свідомості – концепт.

Типи:

Абстрактне мислення — це розумовий процес сходження від конкретного до абстрактного, тобто, пізнаючи конкретний предмет чи явище, суб'єкт пізнання абстрагується від несуттєвого в предметі і виділяє суттєве, яке фіксується засобами мови у формі понять (абстракцій). Головна особливість абстрактного мислення — це оперування абстрактними поняттями і на їх підставі створення нових абстракцій за допомогою логічних методів аналізу, синтезу, узагальнення тощо. Існує в дихотомії із конкретним мисленням — це розумовий процес оперування найпростішими, конкретними поняттями, які визначають предмети і явища об'єктивного світу в їх безпосередній данності людині.

Практичне мислення або «мислення в дії» – нерозривно зв'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких видах діяльності як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця і виконує функцію обґрунтування діяльності. Практичне мислення спрямоване на вирішення практичних завдань і проблем; на вирішення проблемних ситуацій, які виникають перед людиною або соціальною групою; інтелектуальну підготовку до фізичного перетворення дійсності, що включає постановку мети, складання плану дій, пошук засобів, необхідних для досягнення мети. В історії філософії поділ мислення людини на практичне і теоретичне вперше був здійснений філософами античності (Платон, Арістотель), в Новий час Кант, Гегель та інші філософи визначали особливості практичного і теоретичного мислення, їх функції.

Дискурсивне — це розсудливе, обґрунтоване попереднім знанням мислення. Недискурсивне мислення — це інтуїція та уявлення (миттєве осягнення сутності речей, миттєве розуміння чогось, миттєвий умовивід; передбачення оптимального варіанта в пошуку, передчуття проблеми). Види мислення Чуттєво-образне мислення властиве всім людям, а особливо представникам творчих професій (письменникам, художникам, артистам, режисерам, балетмейстерам тощо). Існування цього типу мислення переконливо заперечує поширену донедавна думку, що мислення протікає тільки в словесній формі.

Недискурсивне мислення — це інтуїція та уявлення. Термін "інтуїція" (лат. *intuere*, уважно дивитися) має дуже багато значень. У сучасній літературі його вживають у таких значеннях:

- миттєве осягнення сутності речей, миттєве розуміння чогось, миттєвий умовивід;
- передбачення оптимального варіанта в пошуку, передчуття проблеми;
- згадування, раптова здогадка;
- здатність швидко розглянути суть питання;
- здатність до синтезу знання;
- загальний погляд або узагальнене сприйняття;
- інсайт, або відкриття;
- підсвідомий розум, який дає істину, обминаючи логічні міркування і доведення.

Отже, інтуїція — це такий розумовий процес, який миттєво охоплює істину (суть проблеми, питання, задає напрям пошуку та ін.) без суворого логічного доведення і приводить до нового знання.

На рівні двох універсальних типів відображення дійсності в мозку людини — чуттєвого, наочно-образного та абстрактно-логічного мислення — розрізняють чуттєву та інтелектуальну інтуїцію.

Технічне (практично-дійове) мислення також здійснюється без участі мови. Властиве вищим тваринам і людині. Одним з перших на цей тип мислення звернув увагу німецький філософ Г.-В.-Ф. Гегель, який, зокрема, вказав на те, що безпосередня трудова діяльність, скажімо праця каменяра, обов'язково вимагає мислення. Осмисленими є не лише трудові дії людини, алей й елементарні дії вищих тварин. Так, наприклад, якщо високо підвісити банан, то мавпа, щоб його дістати, ставить ящик, бере в передні кінцівки палку, вилазить на ящик і збиває банан.

Практично-дійове мислення притаманне всім людям, але найбільшою мірою спеціалістам технічних професій.

Практичне мислення формується і розвивається у процесі безпосередньої життєдіяльності людини. Воно нерозривно пов'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких видах діяльності, як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця, і виконує функцію обґрунтування діяльності. Психологи називають практичне мислення "мисленням в дії".

Київський логік А. Т. Ішмуратов у процесі аналізу практичних розсудів, які опредмечують практичну думку, називає наступні особливості — розсудливість, раціональність, доцільність, логічність.

Розсудливість означає, що людина обговорює сама з собою або з кимось іншим способи виконання діяльності, її результати і можливі наслідки, тобто осмислює по суті діяльність, яку вона здійснює.

Раціональність означає оцінку діяльності людиною, яка практично реалізує певний план, програму, схему, норму поведінки, а також завжди співвідносить свою практичну діяльність з ідеальними планами, схемами, нормами і дає оцінку в певному контексті і ситуації.

Доцільність означає дію, яка оцінюється як засіб для досягнення мети. Синонімом терміну "доцільність" є термін "корисність" ("Корисно займатися спортом", "Доцільно частіше бувати на свіжому повітрі").

Логічність означає, наскільки логічно зумовлена (обґрунтована) та чи інша діяльність, поведінка, чи виводиться вона з необхідністю із попередньої; чи імпульсивна вона, чи логічно обґрунтована попереднім планом, програмою.

Поняттєве мислення — здійснюється за допомогою мови. Абстрактні поняття про справедливість, гуманізм, мову й мислення, науку й культуру осмислити і передати без участі мови неможливо. Однак слід зауважити, що людина і в цьому випадку не завжди мислить вслух, тобто вимовляючи слова. Частіше люди мислять за допомогою внутрішнього мовлення, яке відрізняється від зовнішнього тим, що є згорнутим, зредукованим. Мова і мислення нерозривно пов'язані між собою.

Мова є необхідною умовою виникнення мислення, формою його існування і способом функціонування. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробив Лев Семенович Виготський.

Слово, писав він, так само відноситься до мови, як і до мислення. Воно являє собою живу клітинку, що містить у самому простому вигляді основні властивості, притаманні мовному мисленню в цілому.

Слово — це не ярлик, наклеєний як індивідуальна назва на окремий предмет. Воно завжди характеризує предмет або явище, що позначається їм, узагальнено і, отже, виступає як акт мислення. Але слово — це також засіб спілкування, тому воно входить до складу мови. У свою чергу є види мислення, які не пов'язані з мовою, наприклад наочно-дієве, або практичне, мислення у тварин. У маленьких дітей і у вищих тварин виявляються своєрідні засоби комунікації, не пов'язані з мисленням. Це виразні рухи, жести, міміка, що відображають внутрішні стани живої істоти, але не є знаком чи узагальненням. У філогенезі мислення й мови виразно вимальовується до мовленнєва фаза в розвитку інтелекту і доінтелектуальна фаза в розвитку мови. Ця фаза є характерною і для онтогенезу: Л.С.Виготський уважав, що у віці близько 2 років у відношеннях між мисленням і мовленням настає критичний карколомний момент: мовлення починає ставати інтелектуалізованим, а мислення — мовним. Тобто мова і мислення є взаємопов'язаними, але не є тотожними. Ототожнювали мову і мислення німецькі лінгвісти Вільгельм фон

Гумбольдт і Макс Мюллер, а також вчені, які розглядають мову як форму мислення (А. Шлейхер, Е. Бенвеніст), бо форма і зміст завжди стосуються одного й того самого явища. Проте мова не є єдиною формою мислення. Тільки поняттєвий тип мислення протікає в мовних формах.

Поняттєве мислення притаманне тільки людині. Доведено, що вищі тварини користуються всіма відомими звичайній (тобто формальній) логіці методами – дедукцією, індукцією, синтезом, аналізом, експериментом, абстрагуванням тощо – аж до утворення родових понять, тобто всіма тими методами, які використовує людина. Завдяки цьому вищі тварини виявляють здатність до планомірної, навмисної (з передбаченням результатів) діяльності, що й характеризує власне мислення на відміну від суто інстинктивної діяльності нижчих тварин. У розумовій діяльності людини всі три типи мислення переплітаються.

Про те, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності, свідчать і такі факти:

1) мислення характеризується певною самостійністю: воно може створювати поняття і втілювати їх в образи, які не мають відповідних конкретних предметів і явищ у дійсності;

2) мова — матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення — ідеальне;

3) мова — явище національне, мислення – інтернаціональне;

4) будова і закони розвитку думки і мови неоднакові.

Зовнішнє, внутрішнє, егоцентричне мовлення. Вивчення ролі мовлення в становленні й розвитку мислення вимагає широкого розуміння мовних процесів: це не тільки процедури оперування знаками, але й процеси спілкування людини з іншими людьми, пізнання, осмислення об'єктивної реальності. У мовленні виділяють дві сторони – зовнішню, що виражає мовні форми і їх сполучення, і внутрішню, семантичну. Психологічною одиницею аналізу мовного мислення є внутрішня, значеннєва сторона слова, його значення. У значенні слова відбита функціональна єдність мислення й мови. Зовнішнє мовлення – це основний засіб комунікації в спільній діяльності, що дозволяє використовувати мову для вказівки зовнішніх предметів (індикативна функція мови), їх позначення (сигніфікативна функція), називання (номінативна функція), пізнання їх істотних сторін й відношень (гностична функція). Зовнішнє мовлення може здійснюватися в різних формах: усній і письмовій, діалогічній і монологічній. Завжди орієнтовано на співрозмовника. Внутрішнє мовлення – це мова «для себе». Якщо за допомогою зовнішнього мовлення можна впливати на інших людей, то внутрішнє мовлення – засіб організації й керування власною життєдіяльністю. Особливістю семантики внутрішньої мови є аглютинація, тобто своєрідне злиття слів в одне з їх істотним скороченням. Основною синтаксичною характеристикою внутрішнього мовлення є предикативність. Її приклади виявляються в діалогах людей, які добре знають одне одного, «без слів» розуміють, про що йдеться в їх «розмові». Таким людям немає, наприклад, ніякої необхідності іноді обмінюватися словами взагалі, називати предмет розмови, він їм в більшості випадків і так добре відомий. Крім аглютинативності і предикативності внутрішньому мовленню

притаманні: образність, схематичність, редукованість. Егоцентрична мова. Проміжне положення між зовнішньою і внутрішньою займає егоцентрична мова. Це мова, спрямована не на партнера по спілкуванню, а на себе, не розрахована на зворотню реакцію з боку іншої людини.

Особливо помітна у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, коли вони грають і як би розмовляють самі з собою в процесі гри. Елементи цієї мови можна зустріти і в дорослого, який, вирішуючи складну інтелектуальну завдання, розмірковуючи вголос, вимовляє в процесі роботи якісь фрази, зрозумілі тільки йому самому, мабуть, звернені до іншого, але не передбачають обов'язкової відповіді з його боку.

Егоцентрична мова – це мова-роздум, що обслуговує не стільки спілкування, скільки саме мислення.

Оскільки мова є засобом оформлення людської думки, то цілком природно постає питання про співвідношення між мовою і мисленням. Мова і мислення виникли одночасно в процесі розвитку пізнавальної діяльності людини і становлять діалектичну єдність. Це виявляється в тому, що мова можлива тільки в єдності з мисленням. Без неї не може бути оформлена, закріплена й збережена думка. Саме вираження думки, як і розчленування відповідного змісту думки на певні елементи, здійснюється за допомогою слів і мови. Отже, не буває мислення без мови, так само як і мова не може існувати без мислення, а лише в безпосередній єдності з ним.

Мова і мислення хоча й перебувають у діалектичній єдності, проте не є тотожними.

Метою мислення є отримання нових знань, їх систематизація, тоді як мова лише обслуговує пізнавальну діяльність людини, допомагаючи їй оформити думки і закріпити знання, передати їх, тобто людина мислить, щоб дізнатись і зрозуміти, а говорить для того, щоб передати думки, почуття, побажання. Розрізняючи одиниці мислення і мови, треба зауважити, що елементи мислення (поняття, судження) – це образи, копії предметів дійсності. Їм відповідають елементи мови: поняття знаходять свій вияв у слові, а судження – у реченні, проте не кожному слову відповідає певне поняття (наприклад, службові слова, займенники, що не виражають поняття) і не кожне речення виражає судження (наприклад, питальні речення).

Мова і мовлення Мова є специфічно людським засобом спілкування, що існує об'єктивно в духовному житті людського суспільства і становить собою систему знаків, які функціонують як засоби такого спілкування. Мова виникла у процесі становлення самої людини як суспільної істоти, у процесі спільної трудової діяльності. Біологічними передумовами виникнення мови були звуки та рухи, які спостерігались у прашурів людини і слугували засобом спілкування, задоволення потреби в обміні думками, у пізнанні властивостей предметів та явищ, що оточували людину, і позначалися словами. Мова суспільне явище, найважливіший засіб організації людських стосунків. За її допомогою люди досягають розуміння, обмінюються думками, здобувають знання, передають їх нащадкам, дістають можливість налагодити спільну діяльність в усіх галузях людської практики.

Охарактеризовані основні елементи та функції мови стають засобом спілкування, засобом обміну думками за умови, що відбувається процес мовлення між людьми. Мова і мовлення поняття не тотожні. Мовлення це процес використання людиною мови для спілкування. Залежно від віку, характеру діяльності, середовища мовлення людини набирає певних особливостей незважаючи на те, що люди спілкуються однією мовою. Так, мовлення однієї людини образне, яскраве, виразне, переконливе, а іншої навпаки: обмежене, бідне, сухе, малозрозуміле. У цьому вже виявляється відмінність у володінні мовою. Кожній людині властиві індивідуальний стиль мовлення, відмінність в артикуляції звуків, інтонуванні, логічній виразності; кожна людина говорить по-своєму, хоча й користується спільною для всіх мовою.

Мовлення не існує і не може існувати поза будь-якою мовою. Разом з тим сама мова існує як жива тільки за умови, що активно використовується людьми. Мова розвивається і вдосконалюється у процесі мовного спілкування. Мовлення і є формою актуального існування кожної мови.

Мовлення розглядається і як мовна діяльність, оскільки за його допомогою можна, наприклад, забезпечити спілкування, розв'язання мнемонічних або мислительних завдань. У цьому разі мовлення може набирати вигляду мовних дій, що є складовими іншої цілеспрямованої діяльності, наприклад трудової чи навчальної. Таким чином, мова це засіб чи знаряддя спілкування між людьми.

Проблему мови і мовлення вважають однією з найважливіших і найскладніших у сучасному теоретичному мовознавстві. Дихотомія «мова — мовлення» є чи не найважливішим досягненням лінгвістики ХХ ст.

Проблема мови і мовлення порушена вже В. фон Гумбольдтом та багатьма іншими мовознавцями дососюрівського періоду. Так, зокрема, Гумбольдт уважав, що «мова завжди розвивається тільки в суспільстві, і людина розуміє себе настільки, наскільки досвідом установлено, що її слова зрозумілі й іншим. Основоположник психологізму Гейман Штейнталь розрізняв мовлення (говоріння), здатність говорити і мовний матеріал.

Мова, за його уявленням, — це сукупність мовного матеріалу одного народу. Спроби попередників Ф. де Соссюра розмежувати поняття «мова» і «мовлення» довго залишалися непоміченими. Вони привернули увагу лише в світлі вчення Ф. де Соссюра, який взяв дихотомію «мова — мовлення» за основу всієї своєї загальнолінгвістичної теорії.

Основні положення швейцарського вченого, викладені в «Курсі загальної лінгвістики», такі: 1) слід розрізняти три поняття: лінгвальну діяльність, мову і мовлення; 2) лінгвальна діяльність, яка охоплює все, що пов'язане зі спілкуванням людей (усю сукупність мисленнєвих і мовленнєвих дій, яка здійснюється за допомогою мови), поділяється на дві частини: основну (мова) і другорядну (мовлення); 3) мова — це щось соціальне за суттю і незалежне від індивіда; мовлення включає індивідуальний аспект лінгвальної діяльності; 4) мова — форма, а не субстанція. Субстанція, тобто звуки і значення, належать до мовлення; 5) мова і мовлення тісно між собою пов'язані і передбачають одне одного: мова

необхідна для того, щоб мовлення було зрозумілим і тим самим було ефективним, а мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб усталилася мова; історично факт мовлення завжди передуює мові.

Оскільки існує два об'єкти, то, природно, їх повинні вивчати дві різні науки — лінгвістика мови і лінгвістика мовлення. Послідовники Ф. де Соссюра внесли істотні зміни в теорію швейцарського лінгвіста, неоднаково трактуючи зміст і значення дихотомії «мова і мовлення».

Більшість із них (Женевська, Празька школи) приймають соссюрівську дихотомію «мова — мовлення», але й вони не цілком погоджуються з позицією Соссюра. Так, замість термінів мова і мовлення Л. Єльмслев вживає схема й узус, Н. Хомський — компетенція і виконання. Е. Бюйссанс замість двох понять протиставляє три: мова, дискурс, мовлення. Протиставляє три поняття і Л. В. Щерба: 1) мовленнєва діяльність, що охоплює процеси говоріння і розуміння; 2) мовний матеріал тобто сукупність усього сказаного і написаного; 3) мовна система (словники і граматики мов). Він зауважує, що це якоюсь мірою штучне розмежування, оскільки мовна система і мовний матеріал — це лише різні аспекти єдиної даної в досвіді мовленнєвої діяльності».

На відміну від Ф. де Соссюра Щерба стверджує, що мова — це не конкретна, а абстрактна сутність, яка конструюється шляхом розумових операцій учених. Дещо відмінну схему запропонував румунський мовознавець Еуджен Косеріу, який виділяє три рівні: рівень індивідуального мовлення, рівень норми і структурний рівень.

Під рівнем індивідуального мовлення він розуміє реальний акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси, тобто акт, який сприймається органами чуттів. Рівень норми є більш абстрактним. Норма охоплює лише ті явища індивідуального мовлення, які є повторенням прийнятих у певному людському колективі зразків. Так, до поняття норми не належать тембр голосу, жести, хрипла чи шепелява вимова звуків, але належить, наприклад, для української мови тверда вимова шиплячого [ч] перед голосними, крім [і], наголошування слів, їх сполучуваність тощо. Норма має два аспекти — матеріальний (певні мовні явища, які вимовляються і сприймаються на слух, вважаються такими, що відповідають нормі) та ідеальний (нормативність встановлюється традиційно й умовно, і саме поняття правильності є відносним). Структурний рівень є найбільш абстрактним. Він охоплює лише ті явища рівня норми, які впливають на розуміння.

Сучасні лінгвісти для розмежування мови і мовлення використовують переважно ті ознаки, які запропонував Ф. де Соссюр, але якщо в основі дихотомії, за Ф. де Соссюром, лежить сукупність декількох ознак, то у його послідовників помітна тенденція звести їх до однієї чи двох. У теперішньому мовознавстві все менше уваги приділяється таким протиставленням, як: 1) мова — психічне явище, а мовлення — психофізичне; 2) мова — соціальне явище, а мовлення — індивідуальне; 3) мова — системне явище, а мовлення — асистемне. Ці ознаки багато вчених вважають нерелевантними через те, що нині помітна тенденція до

заперечення психічної природи мови і соціальним явищем визнається не тільки мова, а й мовлення, яке також вважається системним. Після Ф. де Соссюра для розмежування мови і мовлення були запропоновані ще такі ознаки: 1) мова — щось загальне, мовлення — конкретне (М. С. Трубецької); 2) мова — постійна, довговічна, мовлення — перемінне, нестійке, недовговічне (М. С. Трубецької, Л. Єльмслев). Для правильного пояснення співвідношення мови і мовлення потрібно враховувати всі три можливих підходи до досліджуваного явища: гносеологічний (філософський), онтологічний (власне лінгвістичний) і прагматичний (цільовий). У гносеологічному (філософському) аспекті мову і мовлення потрібно розглядати як явища різного ступеня абстракції. Мова — це загальне, абстрактне, а мовлення — окреме, конкретне. Знаходячись у діалектичному зв'язку, мова і мовлення є відносно незалежними явищами, про що свідчить факт неоднакового ступеня їх зміни, деякої асиметричності їх розвитку. Оскільки структура мови — явище абстрактне, то вона окремо не спостерігається. Досліднику доступне тільки мовлення, в якому реалізується мовна система. Якщо ж мовна система в мовленні не реалізується, вона існує потенційно. У плані онтологічному мова належить до психічних явищ, а мовлення до психофізичних (психофізіологічних), доступних сприйманню. Певною мірою мова відноситься до мовлення як ідеальне до матеріального. З прагматичного (цільового, функціонального) погляду мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення є okazіональним (випадковим, унікальним), рухливим.

Мову і мовлення протиставляють і за іншими ознаками. Так, зокрема, мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі, тоді як мова не має цих параметрів. Мовлення безконечне, система мови кінцева. Мовлення лінійне, синтагматичне; мова має парадигматичну і рівневу організацію. Мовлення є послідовністю мовних елементів; мові притаманна ієрархічна організація її елементів. Мовлення контекстно і ситуативно зумовлене; мова не залежить від обставин спілкування.

Мовлення співвіднесене з об'єктивною дійсністю і може характеризуватися з погляду істинності або хибності; до мови такий підхід неможливий. Мовлення характеризується також деякими ознаками, які не протиставляються безпосередньо окремо взятим рисам мови. Мовлення може мати дві форми — діалогічну й монологічну, характеризуватися темпом, тембровими особливостями, тривалістю, гучністю, артикуляційною чіткістю, акцентом тощо. У мовленні відображається психологічний стан мовця, через що мовлення можна кваліфікувати як емоційне, схвильоване, спокійне та ін. Узагалі будь-яке мовлення можна оцінити зі змістового, етичного й естетичного погляду (змістовне, пусте, правильне, неправильне, зразкове, образне, художнє, добірне, витончене, вишукане тощо). З історичного погляду мова вторинна, а мовлення первинне (мова склалася з фактів мовлення). Із синхронної (сучасної) точки зору мова первинна, а мовлення вторинне: будь-який мовленнєвий витвір будується з уже наявних у мові елементів.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Мислення: визначення й особливості.

2. Структура мислення.

3. Види та типи мислення.

4. Роль внутрішнього мовлення у мисленні людей.

5. Співвідношення мови і

мислення.

6. Поняття про мову і мовлення

7. Види мовлення

8. Мовленнєва діяльність. Культура мовленнєвої діяльності

9. Види мовленнєвої діяльності

10. Органи мовлення. Їх функції Техніка мовлення.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.

2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.

3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.

4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.

6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

Питання для самоконтролю

У чому полягає єдність мови і мислення?

Які істотні відмінності між мовою і мисленням?

Чи є мова єдиним засобом мислення?

Який тип мислення пов'язаний із мовою?

У чому полягає взаємовплив мови і мовлення?

Чим відрізняються мова і мовлення?

Яка користь для науки і практики від розмежування мови і мовлення?

Охарактеризуйте функції мови.

Практичні завдання

1. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну ідмінність між поняттями мова і мовлення».

Відмінні риси мови і мовлення

Мова	Мовлення
1. Явище абстрактне 2. Явище ... , 3. Відносно стабільна 4. Має ієрархічну організацію 5. Між її одиницями парадигматичні зв'язки	1. Явище ... 2. Явище психічне, індивідуальне 3. ... 4. Має ... характер 5. Між її одиницями ... зв'язки

2. Спробуйте пофантазувати. Зобразіть схематично мову як кількоповерховий будинок. Скільки поверхів матиме така споруда? Які мовні одиниці розмістяться на поверхах?

ТЕМА 3. СТРУКТУРА І СИСТЕМА МОВИ. МОВА ЯК ЗНАКОВА СИСТЕМА

Мета вивчення: ознайомлення з поняттями "знак" і "система" мови.

Провідна ідея: мова — це складний багатоплановий організм, який має свою внутрішню організацію, мова — це знакова система.

Основні проблеми: особливості структури і системи мови, мовні та позамовні види знаків, структура знакового процесу, виміри і рівні знакового процесу.

Термінологічний мінімум: структура, система, системонабуті та системоутворюючі властивості мови, риси мовної системи, парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні відношення між одиницями мови, півні мови, позасистемні явища в мові, семіотика, синтактика, семантика, прагматика, знак, мовний знак, знак-копія, знак-ознака, знак-символ, денотат, смисл, семіоз, висловлювання, ім'я, значення, термін, об'єктна мова, метамова, парадокс.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Знакова природа мови.

2. Структура мови.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. — К. : Вища школа, 2006. — 143 с.

2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавств

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета, явища або події і використовується для отримання, зберігання, перетворення і передачі інформації. Знаки мають подвійну природу. З одного боку, він є матеріальним (тобто має план вираження), з іншого — він є носієм

нематеріального смислу (план змісту). Своє значення знак отримує в певній системі.

Поза системою він не є знаком. Так, якщо, зустрічаючи знайомого, англієць на знак ввічливості торкається свого капелюха, це буде знаком ввічливості. Але він сприймається як такий через те, що існують інші знаки ввічливості, передбачені ситуацією зустрічі знайомих. З іншого боку, якщо англієць торкається капелюха, сидячи вдома у телевізора, тобто за межами ситуації, що передбачає залучення знаків ввічливості, такий жест не неситимете комунікативного змісту, не буде знаком ввічливості. Але він може стати іншим знаком, якщо включиться в відповідну знакову систему, тобто буде щось означати: акторську гру, розгубленість тощо. Різні системи та системні властивості природних та штучних знаків вивчає семіотика. Мова є однією зі знакових систем.

За допомогою мовного знаку можна передати знак будь-якої іншої семіотичної системи. Так, дорожній знак можна передати словами «проїзд дозволено», «обмежити швидкість», кивок головою – словом «згоден» тощо. Розділ лінгвістики і семіотики, об'єктом якого є мовні знаки, називається лінгвосеміотикою. Фундаторами Л. вважаються Ф. де Соссюр у Європі, У. Уітні в Америці, який ще до Соссюра висунув концепцію довільності мовного знака, і Ч. Пірс, який насамперед вбачав у знаку його здатність до інтерпретації, розробив концепцію загальної семіотики і виокремив 10 типів знаків, серед яких головними є іконічні, індексальні і символічні.

Австралійський психолог і лінгвіст К. Бюлер запропонував першу модель комунікативного знака, яка стала відправним моментом до моделювання комунікативної ситуації, тексту, дискурсу (семіотичні моделі Романа Якобсона, Юрія Лотмана, Умберто Еко). Згідно з Ч.В.Моррісом, для семіологічного методу притаманне виокремлення трьох рівнів дослідження знакових систем:

1) синтактика вивчає відношення між знаками та їх мовну операбельність,

2) семантика інтерпретує знаки і повідомлення,

3) прагматика вивчає відношення між знаковими системами та їх інтерпретаторами. Мовний знак – двобічна матеріально-ідеальна одиниця системно організованого мовного коду, яка довільно, символічно і конвенційно фіксує у чуттєвій сприйнятій формі певний зміст і служить засобом збереження, отримання, обробки і передачі інформації. Уперше поняття М.з. було введене стоїками (II – I ст. до н.е.).

З одного боку, стоїки розглядали дві сторони мовного знака: позначене і позначення, з іншого, відмічали поєднання трьох речей: позначеного, позначення і об'єкту, проте об'єкт не сприймався приналежним до світу дійсності, тобто у визначенні М.з. стоїки оперували діадою мови і думки.

Довільність, символічність, конвенційність мовного знаку. Розпочинаючи з 20-х років 20 ст. загальноприйнятим у лінгвістиці стало положення Ф. де Сосюра про довільність зв'язку поняття та його акустичного образу. Проте зазначене положення не завжди було таким беззаперечним для мовознавства минулих років. Не є воно аксіоматичним і для сучасної лінгвістики. Так, проблемне лінгвосеміотичне питання стосовно антиномії природного чи конвенційного, довільного зв'язку знака і позначеного походить ще з часів античності. Існували 2 течії – фісея і тесея. Прибічники фісеї відстоювали природний зв'язок слів і речей, тесеї – довільний. Так, Геракліт (VI—V ст. до н. е.) стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. В імені розкривається природа речі. Сократ вважав, що імена – спосіб дослідження і пізнання речі. Протилежної думки дотримувався філософ Демокріт (V—IV ст. до н. е.): імена речам дають люди на свій розсуд.

Як доказ своєї правоти він наводив приклади невідповідності між словом і річчю:

1) одне слово може називати декілька різних речей (багатозначність);

2) одна річ може називатися різними словами (синонімія);

3) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія);

4) значення слів можуть змінюватися;

5) існують поняття без однослівної назви.

Суть дискурсії відображено у діалозі Платона «Кратіл». Ще раніше за греків у III ст. до н. е. китайці дійшли висновку, що назва нерозривно пов'язана з позначуванним, і так виникала теорія «виправлення імен», тобто вибору імені, яке б відповідало позначуваному. Наприклад, якщо правління імператора було невдалим, девіз правління оголошували «неправильним» і

змінювали. Вважалося, що людина, яка займає певне соціальне становище, повинна поводитись відповідно до назви цього становища.

У 20 столітті дискусія щодо природного зв'язку імені й поняття відроджується в концепції іконічності знаків Ч. Пірса: згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, іконічний знак є знаком структурної і якісної подібності з позначеним – напр., скульптура, живопис, кінохроніка; серед мовних знаків – це звуконаслідування або ідеофони.

Що стосується проблеми довільності або природності мовного знаку, то можна стверджувати, що в мові є й довільні знаки, і вмотивовані. Більшість знаків є довільними, тобто не мотивованими якостями речі, яку вони позначають. Про довільність мовних знаків свідчить той факт, що одні й ті ж поняття в різних мовах передаються різними словами (укр.квітка, рос. цветок, англ. flower) і, навпаки, тотожна звукова форма не означає однаковості значень (пор. польське «склеп» (магазин) і українське «склеп» як приміщення для поховання). До зовнішньо вмотивованих мовних знаків передусім належать звуконаслідувальні слова типу бух, ляп, хлоп, хіхикати, грім, а також слова, що передають емоції : ойкати, хрипіти, хіхикати). Внутрішня вмотивованість має місце не лише на рівні словотвірну, але й на вищих рівнях маніфестації мовних знаків.

Так, текст як макрознак вмотивований знаковим простором інших текстів, за законами яких він створюється і інтерпретується; культурним «кодом», культурно-семіотичною моделлю інтерпретації референта (ситуації або положення речей), що визначає спосіб концептуалізації ситуації як автором, так і адресатом. Інституційний (наприклад, політичний текст) вмотивований стереотипним способом позначення певних референтів, що «видається» за реальний стан речей.

Отже, дискусійним питанням залишається сьогодні питання про довільність або випадковість вибору мотиватора знака у мовній системі. Вибір мотиватора детермінований не лише законами мовної системи, але й стереотипами етносвідомості, культурними й дискурсивними чинниками, що впливають на процес номінації.

Специфічною ознакою мовного знаку є непаралельність, асиметрія плану вираження і плану змісту, яка полягає в тому, що:

а) план вираження (експонент, позначувальне) є лінійним і дискретним, а план змісту має кумулятивну властивість, характеризується структурною глобальністю (саме через це в наведених вище моделях знаків, окрім форми (експонента), визначаються і розрізняються значення / денотат (предметна віднесеність знаку) і смисл / сигніфікат (суб'єктивне уявлення про предмет / об'єкт реальності)

б) асиметрія в синхронії: один експонент (позначувальне) може мати декілька позначуваних, тобто тут існують відношення одне – декілька і декілька – одне (явища полісемії, омонімії, синонімії, синкретизму й аналітизму);

в) асиметрія в діяхронії: позначувальне і позначуване характеризуються автономністю розвитку. з плином часу може змінюватись або зовнішня форма знаку (наприклад, фонетичний вигляд слова: наостаток в давньоукр.

замість наостанок), або значення знаку (наприклад, свастика). Непаралельність плану вираження і плану змісту отримала в мовознавстві назву асиметричного дуалізму мовного знака (термін С. Карцевського), суть якого полягає в тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами. Будучи парними, вони перебувають у стані нестійкої рівноваги.

Саме завдяки цьому асиметричному дуалізові структури знаків лінгвальна система може еволюціонувати. Крім аксіоми асиметричного дуалізму, головними аксіомами, що представляють властивості мовних знаків, є: аксіома стійкого зв'язку позначеного і позначення; аксіома структурності знака як його цілісності і не розчленованості. Класифікація знаків. Існує декілька класифікацій знаків.

Найвідоміші серед них — класифікація за типом відношень між матеріальною формою знака і позначуванним об'єктом та класифікація з погляду фізичної природи. За першою класифікацією всі знаки поділяють на знаки-індекси, знаки-копії, знаки-сигнали і знаки-символи.

Знаки-індекси (знаки-прикмети і знаки-симптоми) — згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, є різновидом знаків, зміст яких відповідає формі за суміжністю причини і наслідку. Тобто такі знаки пов'язані з позначуваними предметами як дії зі своїми причинами. Наприклад, дим як знак вогню (без вогню диму не буває), низькі чорні хмари як знак дощу, висока температура у людини як знак хвороби, дзенькіт скла як знак розбитого посуду тощо. Індексальними знаками є жести на позначення певних станів, дій тощо. Серед мовних знаків індексикальними вважаються займенники, хоч між ними і їх антецедентами можна встановити лише умовно суміжний зв'язок причини і наслідку.

Знаки-копії або іконічні знаки — згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, є знаками структурної і якісної подібності з позначеним. До них належать сліди лап тварин, фотографії, зліпки, відбитки тощо; скульптура, живопис, кінохроніка; серед мовних знаків — це звуконаслідування або ідеофони.

Знаки-сигнали — знаки, які потребують певних дій, реакцій. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, ракета як знак атаки, свисток як знак дозволу ввести м'яч у гру, дзвінок як знак початку чи закінчення заняття тощо. Знаки-сигнали завжди прив'язані до ситуації. Через ситуативну обмеженість сигналів деякі вчені (Е. М. Ахунзянов та ін.) не кваліфікують їх як знаки.

Знаки-символи — знаки, які використовують для передачі (визначення) абстрактного змісту. Згідно з класифікацією знаків за Ч. Пірсом, це знак умовного, довільного зв'язку з позначеним. Символ собору як духовної єдності України, п'ять кілець як символ олімпійських ігор, голуб як символ миру, маска як символ театру. До знаків-символів належить хімічна, географічна та математична символіка. Тут названі символи, що є міжнародними. Мовні знаки переважно є символами, довільними заміниками змісту, який вони закріплюють за певною формою, однак ця довільність не поширюється на певний мотиваційний зв'язок знаків у межах певної кодової системи природної мови.

Знаки-символи полісемічні, тобто, мають багато значень у різних культурах і їх можна по різному інтерпретувати у тому чи іншому контексті. Знаки-символи використовують в усіх видах практичної і теоретичної, матеріальної і духовної діяльності людей мистецтві, науці, філософії, релігії і т.д.

У правовій діяльності також широко використовують знаки-символи. Наприклад, знаки-символи судової влади в Україні: в залі засідань вміщені зображення Державного герба України та Державний прапор України. До символів судової влади відносяться також суддівські посвідчення, нагрудні знаки і мантия, зразки яких затверджуються Верховною Радою України.

Прикладом таких знаків може бути також більшість слів природної мови, дорожні знаки тощо.

Знаки-сигнали і знаки-символи — штучні, умовні знаки. Це знаки спілкування. Вони мають відправника та адресата (отримувача) і виконують комунікативно-прагматичну функцію. Знак-індекс і знак-копія можуть стати знаком-сигналом чи знаком-символом, коли відправник і отримувач домовляться про їх значення. Так, звичайно, дим є симптомом, наслідком вогню, але в часи козаччини дим, що йшов від підпаленої на вишках соломи, сигналізував про набіг ворога.

З погляду фізичної природи, або, іншими словами, за способом сприйняття їх людиною знаки поділяють на 5 видів: 1) акустичні (слухові, вокально-інструментальні); 2) оптичні (зорові); 3) дотикові (брайлівський алфавіт для сліпих); 4) нюхові; 5) смакові (існують вони більш теоретично, ніж практично; як приклад можна навести те, що на українському Поліссі подача гостям киселю є сигналом закінчення гостини, через що цю страву тут називають кисіль-розганяй).

Основні соціальні функції мовних знаків: позначення предметів, вираження людського духу, думок, почуттів, настрою, бажань, потреб людини; пізнавальна (людина пізнає світ за допомогою мислення, а мислення реалізується через мову); інформаційна, тобто за допомогою мовних знаків передаються відомості, знання від людини до людини, від покоління до покоління; комунікативна, тобто функція спілкування; культурологічна (мовні знаки, знакові системи є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури окремою людиною або соціальною групою, засобом передачі культурних традицій, особистого та колективного досвіду, навичок, умінь).

Знак у мовній системі Проблема співвідношення знаків і мовних одиниць існує лише в білатеральній теорії. Для унілатералістів у мові все — знаки. Найменшою мовною одиницею є фонема. Оскільки вона є односторонньою одиницею (має тільки план вираження і не має значення), її не можна вважати знаком. Однак вона слугує для конструювання і розрізнення одиниць вищих рівнів мовної системи — морфем і слів. Це субзнак або, за термінологією Л. Єльмслева, фігура.

Морфема є двосторонньою одиницею, тобто має і план вираження, і план змісту. Наприклад, службові морфеми виражають граматичні значення: -ів у слові студентів — значення родового відмінку і множини. Однак ці

значення реалізуються не самотійно, а тільки в складі цілого слова. Отже, її слід уважати напівзнаком (термін В. Кодухова).

Слово — двостороння одиниця, йому притаманні всі знакові функції, через що є підстави саме слово вважати мовним знаком. Л. Єльмслев представляв мовний знак як результат семіозису, який відбувається в мовленні, і наголосив на тому, що поряд із знаками-словами, можна говорити про знаки-висловлення і знаки-дискурси. Зараз така точка зору є загальноновизнаною в лінгвосеміотиці (див. вище моделі комунікативних знаків), однак при цьому потрібно уточнити, що макрознаком є не дискурс (як сфера спілкування або комунікативна ситуація), а його макрознакові компоненти — висловлення або тексти, що, позначають певну ситуацію або положення речей (дискурс — процес означення, семіозис, текст — результат означення).

Отже, у мові виділяють субзнаковий, знаковий і макрознаковий рівні. Фонема належить до субзнакового рівня, морфеми — напівзнакового, слова — до знакового, висловлення і тексти — до макрознакового. Паралінгвістика — мовознавча галузь, що вивчає паравербальні засоби комунікації, їхні типи, семіотичну природу, функції, походження, зв'язок з вербальними знаками тощо. Предметом П. є паравербальні знаки (кінеми) — супровідні для вербального мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль в процесі спілкування: доповнюють і уточнюють його, надають експресивності тощо. Термін уведений американським лінгвістом А. Хіллом у 40-і р. 20 ст. Становлення П. як самотійної дисципліни — у 50-60-х р. в межах американської антрополінгвістики, хоч окремі дослідження здійснювалися ще у 30-х р.

Структура мови. Мова не є простим нагромадженням її одиниць — фонем, морфем, лексем, конструкцій. Це складний, багатоплановий механізм, який має свою внутрішню організацію — структуру.

Поняття структури мови введено в науку вченими Празької лінгвістичної школи. Згодом воно отримало своєрідну інтерпретацію в глосематиці, де зв'язки і відношення всередині мови абстрагувалися від її елементів. У сучасному мовознавстві в термін структура мови нерідко вкладають різний зміст. Інколи його вживають як синонім терміна система мови, хоча більшість мовознавців ці терміни диференціюють.

Системний характер мови Уведення поняття системи щодо мови пов'язують з іменем Ф. де Соссюра, хоча пріоритет у цьому належить І. О. Бодуену де Куртене. Особливу роль в обґрунтуванні системного підходу до мови відіграли праці українського мовознавця О. О. Потебні. Ф. де Соссюр називав мову системою знаків, які виражають ідеї.

Усі частини мовної системи, за Соссюром, можливо і необхідно розглядати в їх синхронічному зв'язку. Що ж стосується діахронії, то Соссюр заперечував її системність. Поняття системи мови базується на взаємозаленості її елементів.

Системні відношення не є чимось зовнішнім для окремих компонентів системи, а входять у ті елементи, утворюючи якісну їх характеристику.

Нерідко відмінність системних відношень є єдиною основою розрізнення й самих елементів.

Мова — це система систем, які взаємозумовлені й пов'язані в одне ціле: зміна в будь-якій із цих систем викликає зміни в інших системах. Так, зокрема, фонетичний закон відкритого складу, який діяв ще в слов'янській мові доісторичного періоду, призвів до інтеграції відмін іменників. Матеріальні системи складаються з елементів, які мають матеріальну субстанцію. Розрізняють первинні і вторинні матеріальні системи.

Первинні матеріальні системи — це системи, елементи яких значеннєві самі собою, тобто представляють у системі самих себе. Матеріальні системи, в яких матеріальні елементи мають значення для системи не стільки завдяки своїм субстанціональним властивостям, скільки завдяки приписаним їм властивостям, називаються вторинними матеріальними системами.

Ідеальні системи — це системи, елементами яких є ідеальні об'єкти — поняття або ідеї, пов'язані з певними взаємовідношеннями. Так, наприклад, якщо взяти систему понять будь-якої науки, то там зафіксовані ідеальні об'єкти, а не власне субстанція. На відміну від матеріальних ідеальні системи завжди виникають тільки завдяки мисленнєвій діяльності людей. Вони не існують поза якоюсь матеріальною субстанцією, вони породжуються нею.

Ідеальні системи становлять собою системи певних видів інформації. Закритою є система, яка складається зі строго визначеної кількості одиниць, і цей кількісний склад є незмінним. Відкритою є система з непостійним, змінним числом елементів. Мова є відкритою системою, оскільки вона поповнюється новими елементами, що забезпечує їй здатність завжди бути комунікативно придатною в різні періоди історичного й економічного розвитку народу — носія мови. Мова не існує ізольовано від суспільства, а розвивається водночас із суспільством і мисленням. Цим мовна система відрізняється від біологічних, кібернетичних та ін. Вона відкрита для мислення. З відкритістю пов'язана така властивість мовної системи, як динамічність, яка виражається в постійній зміні, постійному розвитку мови, пристосуванні до умов існування. У динамізмі й відкритості мовної системи виявляється її потенційність, яка полягає не тільки в тому, що в мові є, але й у тім, що в ній можливе. Якщо б мова вичерпала всі свої можливості, вона перестала б задовольняти суспільство, не могла б виразити нові явища, перестала б бути засобом спілкування.

Дехто з мовознавців навіть вважає, що мова має здатність до саморегулювання. Гетерогенність мови полягає в тому, що вона складається з неоднорідних одиниць, які розпадаються на підсистеми й утворюють структуру. Отже, мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою. Як будь-яка система, мовна система базується на відношеннях.

Відношення між мовними одиницями бувають парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні. Парадигматичні відношення — відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності

позначувальних і позначуваних одиниць мови. Так, парадигматичними у фонетиці є відношення між дзвінкими і глухими, м'якими і твердими звуками; в граматиці — між відмінковими формами слів.

Синтагматичні відношення — відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися. Синтагматичними зв'язками спричинені такі фонетичні явища, як асиміляція, дисиміляція, сингармонізм, акомодация, гаплогія тощо. У словотворі синтагматичні відношення виявляються в тому, що існує певна ієрархічна відношення — відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

Якщо парадигматичні й синтагматичні відношення охоплюють мовні одиниці однакового ступеня складності (одного рівня) — фонема + фонема, морфема + морфема, слово + слово тощо, то ієрархічні відношення об'єднують одиниці різних ступенів складності. У науковій літературі немає чіткої диференціації термінів система і структура. Так, наприклад, В. І. Кодухов ці два терміни вживає як синоніми. Вперше розмежував ці терміни О. О. Реформатський, який запропонував термін система використовувати для позначення системних відношень між одиницями одного рівня мови, а термін структура для визначення системних відношень між різними рівнями.

Таким чином, за О. О. Реформатським, система — це зв'язок і взаємозалежність по горизонталі, а структура — це вертикальний аспект; система — єдність однорідних елементів, структура — єдність різнорідних елементів. Уся мова — система через структуру.

Загальноприйнятою стала інтерпретація понять «система» і «структура» О. С. Мельничука. О. С. Мельничук термінологічне значення виводить із загальноживаних значень цих слів. Так, наприклад, можна сказати система міністерства і структура міністерства, але не можна сказати замість система важелів — структура важелів, замість структура ґрунту — система ґрунту. Під структурою ґрунту тут розуміють його склад. Звідси О. С. Мельничук доходить висновку, що система — це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, а структура — це склад і внутрішня організація єдиного цілого.

Мовна система не є однорідною, тобто вона має складну структуру, оскільки складається з часткових систем, які називаються рівнями, або ярусами. Ідея рівневої організації мови набула поширення в середині ХХ ст. в американській дескриптивній лінгвістиці. Вона була підготовлена традиційним виокремленням у мовознавстві фонетики, морфології, лексикології, синтаксису, які, правда, розглядались як явища одного порядку, а не як ієрархічно організовані.

Рівні мови — деякі «ділянки» мови, підсистеми мовної системи, кожен з яких характеризують сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи. Для розрізнення рівнів мови використовують такі принципи: 1) кожен рівень повинен мати свою одиницю; одиниці одного рівня повинні бути однорідними; 2) одиниці будь-якого рівня виділяються шляхом сегментації

складніших утворень; 3) одиниці нижчого рівня входять до одиниць вищого рівня, тобто між ними існують ієрархічні відношення. Розрізняють основні й проміжні рівні. До основних рівнів належать фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонологічний — фонему, морфологічний — морфему, лексико-семантичний — лексему, синтаксичний — конструкцію (синтаксему). За роллю в структурі мови виділяють нижчі та вищі рівні.

Так, фонологічний рівень належить до нижчого, оскільки фонема — одностороння одиниця (не має плану змісту), яка використовується для побудови одиниць вищого рівня — морфем і лексем. Найвищий рівень синтаксичний, бо він обслуговує комунікативні потреби і підпорядковує собі одиниці всіх інших рівнів.

Мовні рівні не існують ізольовано. Вони взаємопов'язані: саме на стику рівнів виникають проміжні рівні. Їх одиниці мають подвійний характер: вони утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня. До проміжних рівнів належать морфонологічний, словотвірний, фразеологічний. Морфонологічний рівень виникає на стику фонем і морфем. Предметом морфонології, вважає її основоположник М. С. Трубецькой, є дослідження морфологічного використання фонологічних засобів мови. Морфонологія вивчає чергування голосних та приголосних, наголос і сполучення фонем у складі морфеми і слова. Словотвірний рівень є проміжним між морфологічним і лексикосемантичним. Предметом словотвору є творення слів на основі морфем, твірних основ, словотвірних моделей. Фразеологічний рівень як проміжний виникає на стику лексикосемантичного і синтаксичного. Предметом фразеології є вивчення утворення номінативних одиниць на основі поєднання двох чи декількох слів.

Теорію ізоморфізму запропонував польський мовознавець Єжи Курилович. Згідно з цією теорією в мові існує структурний паралелізм між рівнями. Так, зокрема, структурну подібність можна побачити у складі й реченні (структурна тотожність голосного в складі і предиката в реченні). Теорія ізоморфізму має важливе практичне значення. Для прихильників цієї теорії обґрунтованим є запозичення методів та понять, які використовуються при вивченні одного рівня, для дослідження іншого, наприклад запозичення методів і понять фонології у дослідженні лексики або граматики. Не всі вчені приймають теорію ізоморфізму.

ПЛАН СЕМНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Системний характер мови.
2. Парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні відношення між мовними одиницями.

3. Структура мови. Основні і проміжні рівні мови.

4. Своєрідність системності мови.

5. Семіотика – наука про знаки.

6. Поняття про знак. Види мовних і позамовних знаків.
7. Структура знакового процесу.
8. Виміри і рівні знакового процесу.
9. Семіотика як наука про знаки

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

Питання для самоконтролю

Які типи систем розрізняє сучасна наука?

На чому ґрунтується системність мови?

За яким принципом виділяють мовні рівні?

У чому полягає своєрідність мови як знакової системи?

Доведіть, що мова є однією із знакових систем.

Що в мові є знаком?

Практичні завдання

Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок, вписавши потрібні відомості:

Мова як система			
Рівень мовної системи	Одиниця мовного рівня	Функції мовної одиниці	Розділ мовознавства
Фонетичний, або ...			
			Морфеміка, ...
	Лексема,		

	або ...		

1. Дайте визначення знака.
2. Доведіть, що мова є однією із знакових систем.
3. Що в мові є знаком?
4. Як ви розумієте умовність і довільність знака?
5. Чи відрізняється мова як знакова система від інших знакових систем?
6. Назвіть основні рівні мовної структури. Які розділи мовознавства вивчають кожний рівень?
7. Чи з однаковою швидкістю змінюються різні рівні мовної структури? Яка специфіка розвитку кожного з рівнів?
8. Які основні одиниці мови ви знаєте? Охарактеризуйте їх функції.

ТЕМА 4. ПОХОДЖЕННЯ МОВИ. КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ

Мета вивчення: звернути увагу на теорії походження мови, їх гіпотетичність, ознайомити з основними принципами генеалогічної й типологічної класифікації мов світу.

Провідна ідея: зв'язок цієї проблеми з проблемою походження існуючих і мертвих мов, з проблемою походження людини, мови світу класифіковано за спорідненістю на основі діяхронічного їх дослідження та за аломорфізмом й ізоморфізмом структури мовних одиниць на основі синхронічного дослідження мов.

Основні проблемні соціальні, ідеологічні теорії походження мови.

Термінологічний мінімум: мовна антропологія, етипологія; договірна, звуконаслідувальна, вибухова, ручна (кінетична), соціального договору, моногенезна теорії; зовнішні (позамовні, позалінгвістичні, або екстралінгвістичні) і внутрішні (внутрішньомовні, інтралінгвальні) чинники; диференціація, інтеграція, субстрат, суперстрат, контактування мов, синхронія, діяхронія, адстрат, мова міжнаціонального спілкування, штучна мова, інтерлінгва, есперанто, ідо, мовна сім'я, мовна універсалія, аглютинація, фузія, інкорпорація.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Теорії походження мови
2. Класифікації мов світу

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис :

навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.

2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.

3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.

4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.

6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

9. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства: [навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2 ч.] Ч. І. Мова, її будова та функції в суспільстві / Кириченко Г. С., Кириченко С. В., Супрун А. П.; за ред. А. П. Супрун. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 168 с.

10. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали / В. Л. Федоренко – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 320 с.

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Проблема походження мови з давніх часів цікавила людство. У всіх релігіях мова розглядалась як Божий дар.

Відомі “звуконаслідувальна” та “вигукова” теорії, теорія трудових вигуків та ін.

Питання про те, коли і як з’явилася мова, якою вона була на перших етапах розвитку людського колективу, які саме звуки тоді вимовлялися, що вони означали і як вони поєднувалися в одиниці вищих рівнів ці та багато інших подібних проблем хвилюють людей з давніх-давен. І, звичайно, немає і не може бути вичерпної відповіді на ці питання. Існують лише здогадки та припущення, які у різні часи висловлювались різними вченими. Надзвичайно складне питання походження людської мови вивчається не лише мовознавством, а й такими науками, як антропологія, зоопсихологія, біологія, етнографія, оскільки проблеми походження мови тісно перетинаються з проблемами розвитку суспільства, мислення, походження самої людини.

Існує багато різноманітних теорій походження мови. Їх можна розділити на дві основні групи:

- 1) теорії біологічні;
- 2) теорії соціальні.

Питання про походження мови постало ще в античному мовознавстві у рамках більш загальних філософських дискусій про сутність мови (питання про правильність імен [назв]). Одне з напрямлень грецької, а пізніше елліністичної, науки відстоювало натуральний "природний" характер мови і, відповідно, закономірну, біологічну обумовленість її виникнення і структури (так звана теорія "фюсей" за природою). Ідеалістичні теорії походження мови заперечують її біологічну обумовленість. Учені, які їх розвивають, доводять, що Бог створив людину і дав їй мову, щоб люди могли спілкуватися один з одним.

Біологічні ж теорії пояснюють походження мови еволюцією людського організму, насамперед, органів відчуття, мовного апарату і мозку. Згідно з біологічними теоріями виникнення мови це результат довготривалого розвитку природи.

Учені-ідеалісти, навпаки, дотримуються думки про одноразовий (божественний) характер походження мови.

Серед біологічних теорій особливо виділяються теорія звуконаслідування і теорія вигуків.

ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНА (ономатопетична) ГІПОТЕЗА Мова виникла шляхом наслідування людиною звуків природи. Започаткували Демокріт (460 до н.е. – ?) і Платон (427-347 р. до н.е.). У XIX ст. її підтримував Вільям Уїтні (1827-1894). Відтворення ревіння звірів, крику птахів, шуму води, вітру зумовлювало появу перших слів, наприклад, му, гав-гав, дзін-дзін, бац, кап тощо, від яких потім утворилися похідні типу гавкати, гавкання, гавкіт', капати, капання, капля тощо. Інколи подібні за звучанням звуконаслідувальні слова властиві декільком мовам: зозуля – чес. кукачка, франц. куку, іспан. куко, румун. кук, болгар. кукавіца, словац. кукавіца, польськ. кукулка, рос. кукушка. Проте зазвичай звуконаслідувальні слова в різних мовах не збігаються. Прийняти таку гіпотезу неможливо, бо згідно з нею мова виникла випадково, а не за необхідністю, тому існування суспільства для її виникнення не є обов'язковим.

Слів, утворених шляхом звуконаслідування, дуже мало, причому в розвинених мовах їх значно більше, ніж у нерозвинених. І звучать вони в різних мовах, як було зазначено, неоднаково. А от найуживаніші слова (вода, земля, небо, голова, рука, нога, очі, жити, їсти, пити, ходити тощо) не мають нічого спільного зі звуконаслідуванням. До того ж, щоб наслідувати звуки природи, потрібно мати дуже гнучке мовлення, що передбачає тривалий попередній розвиток. Отже, серйозно сприймати цю гіпотезу немає підстав. Тому М. Мюллер жартівливо назвав її "теорією гав-гав".

ЗВУКОСИМВОЛІЧНА ГІПОТЕЗА Між почуттями й емоціями людини і звуками є певний прямий зв'язок. Звуками людина передає свої враження про навколишній світ. Близька до звуконаслідувальної. Деякі вчені навіть ототожнюють їх. Але оскільки в основу цієї гіпотези покладено не звуконаслідування, а 2 звукосимволізм, що, безумовно, є іншим явищем, то цілком виправдано цю гіпотезу виокремлювати. Критики цієї гіпотези як контраргумент наводять приклади, де ці "приємні звуки" служать для

вираження не завжди приємних понять лай, балда, дилда тощо. Однак дослідження 80-х років XX ст. свідчать на користь того, що власне звукоسیمволізм відіграв велику роль у виникненні мови.

ВИГУКОВА ГІПОТЕЗА (ЕМОЦІЙНА, ДОВІЛЬНИХ ВИГУКІВ). Предмети навколишнього світу викликали в людини певні почуття, і вона мимоволі вимовляла звуки, які й стали першими словами. А отже, слово – дзеркало душевного стану людини. Скажімо, первісна людина натрапила в спеку на струмочок і від радості вигукнула "ах!". Від цього вигуку утворилися похідні – ахати, ахання, ахало, і таким чином формувалася мова. Започаткували цю теорію епікурейці Давньої Греції (IV-III ст. до н.е.), які вважали, що виникнення мов зумовлене природною потребою людини виражати звуками свій душевний стан. Пізніше цю теорію підтримав Ж.-Ж. Руссо, який констатував, що “пристрасті зумовили перші звуки голосу” і що “мова перших людей була не мовою геометрів, як звичайно вважають, а мовою поетів”. Безумовно, не можна заперечувати значення емоцій і почуттів у розвитку мови, але прийняти вигукову гіпотезу походження мови важко, бо головну причину виникнення мови вона вбачає в індивідуальному душевному стані людини. Виникнення мови, за цією теорією, є випадковим явищем (хоча зрозуміло, що жодна дитина не заговорить, поки не опиниться серед мовців).

ЛОГОСИЧНА ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ МОВИ На ранніх етапах розвитку цивілізації виникла логосична теорія (від греч. *logos* ‘поняття; розум, думка’) походження мови, яка існує в декількох різновидах – ведичний, біблійний, конфуціанський. В уявленні народів Індії і Передньої Азії (X ст. до н.е.), мова має божественний, духовний початок. Позначаючи духовний початок, стародавні люди використовували терміни бог, слово, логос, дао. Найстародавнішими літературними пам'ятками є індійські Веди. Згідно з Ведами, установником імен є Бог, який створював не всі імена, а тільки підлеглих йому Богів. Імена речам вже встановлювали люди, але за допомогою одного з Богів – натхненника красномовства і поезії. У міфології стародавніх греків був сюжет про те, що творцем мови виступає Бог Гермес – покровитель торгівлі і засобів повідомлення, що ототожнювався з єгипетським Богом мудрості і листа Тотом. За Біблією, носієм Слова є Бог Створюючи світ, Бог вдається до акту говоріння. Потім він встановлює імена створеним ествам. Таких імен Бог встановлює трохи: день, ніч, небо, земля, море, доручаючи все інше назвати Адамові. Отже, за Біблією, Бог наділяв людей здібністю до мови, яку вони спожили для найменування речей. Ідея божественного походження мови проходить через всю історію мовознавства. Платон (IV в. до н.е.), єпископ Ансельм Кентерберійський (1033-1109), німецький просвітителі і вчений Й. Гердер (1744-1803), класик німецької філософії епохи Просвітництва Г. Лессінг (1729-1781), багато роздумуючи над походженням мови, прийшли до висновку про її божественний початок. Вільгельм фон Гумбольдт (1767-3 835) розглядав мову як діяльність духу. Його уявлення про мову як енергію та стихійну діяльність людського духа – це подальший розвиток логосичної теорії походження мови. Відгалуженням логосичної теорії є уявлення багатьох

стародавніх народів світу про мудреців, благородних людей, законодавців як називачів. У цих уявленнях створення мови приписується високошанованим і святим предкам, засновникам племені, котрі, як правило, були пов'язані з Богами.. 4 Роль установника імен могли виконувати не тільки предки, але і сучасники, що управляють державою, що характерний, наприклад, для старокитайської філософії. Дао як реальна сила, що творить, встановлює порядок у суспільстві через правителів. Правитель повинен давати й вимовляти імена правильно, тільки в цьому випадку можливо ефективне спілкування між ним і підданими. Ідея про установників імен мала своїх послідовників в історії лінгвістики. Французький філософ і публіцист Ж.М. Дежерандо (1772-1842), вивчаючи поведінку деяких племен, доходить висновку, що мова могла бути повідомленасього декільком людям – більш розвинутим і мудрим керівникам. Німецький філолог Я. Гримм (1785-1863): найлегше уявити собі походження мови в ситуації, де взаємодіють дві-три пари родоначальників і їхні діти.

ГІПОТЕЗА СОЦІАЛЬНОГО ДОГОВОРУ Її основоположником вважають Діодора Сицилійського (90-21 рр. до н.е.), який писав "Спочатку люди вели невлаштований спосіб життя, подібно до звірів, поодиноці виходили на пасовища і жились смачною травою і плодами. Біда навчила їх захищатися від звірів, допомагати один одному. Вони почали поступово впізнавати один одного. їх звуки були ще неосмисленими і нечленороздільними, але поступово вони перейшли до слів і встановили символи для кожної речі, створили зрозуміле для них самих пояснення всього, що їх оточує". Ця гіпотеза пов'язана зі згаданою вище полемікою щодо того, як речі дістали свої назви, тобто є розвитком учення Демокріта й Аристотеля про умовність, довільність назв (назви за домовленістю).

ГІПОТЕЗА ТРУДОВИХ ВИГУКІВ Інстинктивні вигуки супроводжували колективні трудові дії. Спочатку вони були мимовільними, поступово перетворилися на символи трудових процесів. Первісна мова була набором дієслівних коренів. Виникла в другій половині XIX ст. Висунув її Людвіг Нуаре (1829- 1889), підтримував Карл Бюхер (1847-1930).

ГІПОТЕЗА ЖЕСТІВ Спочатку виникла мова жестів, а потім на її основі звукова мова. Її обстоював російський учений Микола Якович Марр (1864-1934). За цією гіпотезою, Про можливість виникнення звукової мови на основі жестів твердили представники й інших гіпотез. Прибічник вигової гіпотези німецький учений Вільгельм Вундт (1832-1920), зокрема, вважав, що із самого початку існувало дві мови – мова жестів і мова звуків. За допомогою звуків виражали почуття, а за допомогою жестів – уявлення про предмети. Як доказ цієї гіпотези наводять факт існування мови жестів у наш час.

ГІПОТЕЗА ПОХОДЖЕННЯ МОВИ Ф. ЕНГЕЛЬСА Багато тисячоліть тому в Південній Азії жила високорозвинена порода людиноподібних мавп – австралопітеки. Відрізнялися вона від інших тим, що їм була притаманна вертикальна хода, мали укорочену щелепу і великий мозок. Пряма хода відіграла вирішальну роль у процесі перетворення мавпи в людину. Мавпа

більше бачила, що впливало на розвиток мислення, а вивільнені передні кінцівки використовувала для виготовлення знарядь праці, що, в свою чергу, впливало на удосконалення руки. Жили мавпи гуртом, що вимагало взаємної підтримки, а отже, зумовлювало необхідність спілкуватися. Спочатку вони використовували звукові сигнали. Поступово розвивалася гортань. Вживання м'ясної їжі впливало на розвиток мозку. Думка з часом відривалася від конкретного предмета, тобто з'являлося абстрактне мислення. Праця, мова і думка формувалися одночасно і в єдності. Так 40-50 тис. років тому з'явилися кроманьйонці – *Homo sapiens* (людина розумна). Набула значного поширення в країнах, які перебували під впливом комуністичної ідеології. 6 Російський академік Ю.А. Овчинников: у людини, на відміну від приматів, є ген мови. Значить, людина походить від людини, а не від мавпи. Жодну мавпу навчити мови неможливо.

У КОНЦЕПЦІЇ Й.Г. ГЕРДЕРА злилися кілька теорій походження мови. Деякі дослідники вірно помічають у вченні німецького мислителя вагомі елементи теорії рефлексів. На відміну від прихильників точки зору суто божественної природи мови (мова була дарована Богом містично і безпосередньо), Й.Г. Гердер дотримувався обережнішої позиції, опосередковуючи виникнення мови здатністю “розсудливості” та еволюцією мови.

Ще існує МІФОЛОГІЧНУ ТЕОРІЮ ПОХОДЖЕННЯ МОВИ: факт зародження людської мови треба розглядати в контексті еволюції міфологічної культури. Міфологія всіх рівнів становлення від первинних феноменів до точки кульмінації її побутування – це міфологічна культура. Міфологічна концепція походження мови дозволяє гіпотетично реконструювати ранню історію мови вписавши її як один з найважливіших чинників у більш широкий контекст ранньої історії людської культури. Ця концепція допомагає по-новому глянути на сутність мови, що і донині виконує в тому числі й міфологічну функцію – функцію створення в носіїв мови певної картини миру в самому широкому змісті цього поняття.

ТЕОРІЯ МОНОГЕНЕЗУ (від гр. *monos* ‘один’ і *genesis* ‘народження, походження’) – вчення про походження всіх мов світу від однієї мови. Ця теорія пов'язана з біблійним ученням, з ідеями італійського мовознавця Альфредо Тромбетті (1866-1929) про спорідненість деяких сімей мов і правомірність їх об'єднання в макросім'ї, з ученням М.Я. Марра про 4 елементи (сал, бер, йон, рош), від яких нібито походять усі слова сучасних мов, з методом глотохронології американського мовознавця Морріса Сводеша (1909-1967), який довів існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків. Нині зроблено перші вдалі спроби об'єднання сімей у макросім'ї, як, наприклад,

НОСТРАТИЧНА макросім'я, до якої входять індоєвропейські, картвельські, уральські, дравідські й алтайські мови. Вважають, що до ностратичних мов належать і ескімосько-алеутські мови. Генетична спорідненість ностратичних мов доведена наявністю в них великої кількості споріднених морфем. Низка подібних рис, зокрема в займенникових позначеннях осіб у всіх мовах світу, також підтверджує єдність походження

всіх мов світу. Автором гіпотези про ностратичні мови став у 1903 данський лінгвіст Хольгер Педерсен. На початку 1960-х ностратичну теорію істотно розвинув московський славіст В. М. Ілліч-Світич, надалі нею активно займалися російські вчені А. Б. Долгопольський, В. А. Дібо й С. А. Старостін. Одностайності щодо реальності існування такої надсім'ї мов серед науковців нема, але визнання її зростає. В. М. Ілліч-Світич дослідив лексичні, словотворчі і морфологічні подібності шести великих мовних сімей Старого Світу: алтайської, уральської, дравідійської, індоевропейської, картвельської і семіто-хамітської. Він стверджує, що ці подібності отримують тлумачення лише в межах теорії, яка постулює генетичну спорідненість згаданих мовних сімей, тобто їх належність до одного ширшого угруповання, котре він називає ностратичним. В. М. Ілліч-Світич й А. Б. Долгопольський відносили до ностратичних також афразійську макрородину, однак, на думку С. А. Старостіна й А. Ю. Мілітарьова, афразійські мови являють собою окрему родину, того ж віку, що й ностратична. Існують гіпотези про належність до ностратичних мов чукотокамчатських, ескімосо-алеутських, етрусської мов (останню С. Старостін відносить до сино-кавказьких, а Грінберг — до кавказьких мов). Дещо схожа на ностратичну гіпотеза Дж. Грінберга, за якою індоевропейські, алтайські і 8 уральські мови утворюють євразійську мовну філу. Певною предтечею цих концепцій була урало-алтайська теорія Страленберга, що об'єднувала лише ці дві сім'ї. Теорію моногенезу підтримував український мовознавець О. Мельничук (1921-1997), а нині її пропагує київський мовознавець Ю. Мосенкіс. Критикують теорію часто. Основним аргументом є те, що на настільки великій часовій глибині методи порівняльно-історичного мовознавства (що виходять, до того ж, із міркувань про дивергенцію мов у межах багато в чому спрощеної моделі «родовідного дерева») застосувати неможливо.

ТЕОРІЯ ПОЛІГЕНЕЗУ (від гр. *poly* "багато" і *genesis* "народження, походження") – протилежний моногенезові погляд. Пов'язана з ідеєю декількох різних центрів походження людини і відповідно різних мов. Цей погляд зараз вважається менш імовірним.

КЛАСИФІКАЦІЇ МОВ СВІТУ Порівнюючи окремі мови, можна помітити, що між деякими з них є подібність. Так, зокрема, всі слов'янські мови мають дуже велику кількість спільних слів. Наприклад: Надзвичайна близькість слов'янських мов навела вчених на думку про спільність їх походження, тобто вони мали спільного предка – мову-основу, або прамову, яка існувала до V-VI ст. н.е. Таким же чином була виявлена близькість німецької та англійської мов. Пор. Однак використання словникових подібностей для обґрунтування спорідненості мов і їх класифікації за ступенем спорідненості не є надійним критерієм.

Річ у тому, що слова легко запозичуються і в такому разі близькість словникового складу є наслідком контактування мов. Так, скажімо, в японській мові числівники від 1 до 6 такі самі, як у тибетській. З'ясувалося, що вони запозичені з тибетської мови 1000 років тому, коли японці мали тісні контакти з Китаєм (тибетська мова поширена в Китаї). Пор. ще слово

комбайн зараз є майже в усіх мовах, тоді як у близьких мовах можна віднайти різні слова на означення предметів та понять, що здавна є в усіх культурах, як, наприклад, укр. осінь і чеськ. *podzim*, укр. підлога і рос. пол. Найдостовірніші дані про спорідненість мов можуть бути отримані при порівнянні морфем, особливо закінчень. Набір їх невеликий, що пояснюється обмеженістю набору граматичних значень у всіх мовах світу. Вони є відносно стійкими (з усіх звуків кожної мови в закінченнях використовується незначна кількість, що полегшує встановлення відповідників між мовами). Наприклад д.-укр *ies-mь*, д.-інд. *as-mi*, хет. *es-mi* ‘я є’, що дає можливість реконструювати спільну праформу *es-mi*; д.-укр. *ies-ть* (вживається і в 10 сучасній українській мові), д.-інд. *as-ti*, хет. *es-ti* ‘він є’, що дає можливість трактувати їх як похідні від давнішого *es-ti*. На цій основі можна припускати, що ще в більш далеку епоху (2-3 тис. років до н.е.) існувала спільна моваоснова (індоєвропейська прामова). СПОРИДНЕНІСТЬ МОВ — структурна подібність мов, зумовлена їхнім походженням від спільної прамови.

Спорідненість мов може бути близькою, помітною при поверховому спостереженні (напр., між окремими слов’янськими мовами) і віддаленою, коли вона виявляється тільки шляхом наукового аналізу за допомогою порівняльно-історичного методу в мовознавстві (напр., між слов’янськими й германськими мовами). Близькоспоріднені мови об’єднуються у групи (напр., слов’янські, балтійські, германські, романські, кельтські, індійські та ін. мови) віддаленоспоріднених, що утворюють групи — сім’ї мов (напр., індоєвропейські, семітські, тюркські та ін.). В усіх виявах спорідненості мов структурна подібність поширюється предусім на прості мовні знаки — кореневі слова і морфemi — з властивою кожному з них єдністю матеріального й семантичного (функціонального) боків. Виявом спорідненості мов є, напр., подібність укр. рад(ий), рос. рад та ін. як знака з семантикою ‘радість’, але не можна вбачати С. м. у матеріальній подібності укр. рада ‘порада’, радити і рос. рад ‘радий’, радеть ‘старатися’ за явної відмінності семантики цих слів у двох мовах. Такі ж співвідношення є між різними походженням морфемами -альнв укр. літальний, рос. вязальний і в укр. мотальний, рос. моментальный (у перших двох словах морфemi -альн- за походженням тотожні і є виявом С. м., у наступних вони мають однакову матеріальну сторону, але відмінну семантику — в ост. слові таку, як в аортальний, буквальний, унікальний, — і різне походження). Близькоспоріднені мови мають багато спільних слів і морфем з под. звуковим складом і однаковою чи близькою семантикою (укр. вода, водиця, водяний; рос. вода, водица, водяной і т. д.). Разом із тим, у споріднених мовах протягом їх тривалого паралельного розвитку окр. звуки зазнають закономірних послідовних змін, у результаті яких між спорід. словами різних мов виникають більш або менш глибокі звукові відмінності (). Такі відмінності мають регулярний характер і закономірно повторюються в рядах відповід. слів (11). Поряд із загальновизн. положенням про спорідненість мов, які утворюють окремі сім’ї, робляться дедалі серйозніші спроби виявлення генетичних зв’язків між різними (здебільшого кількома, напр., т.

зв. ностратичними, а то й усіма) мовними сім'ями. Питання про загальну спорідненість мов світу залишається досі відкритим.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ (від грец. *γενεαλογικός* — родовідний) — класифікація мов, в основу якої покладено принцип їх спорідненості. Цей принцип базується на існуванні регулярних системних фонетичних, граматичних і лексичних відповідностей, що закономірно повторюються у споріднених мовах. Споріднені мови виникли шляхом диференціації діалектів однієї первісної мови, яку називають прамовою або мовою-оснотою (напр., сучасні слов'ян, мови походять від колишньої спільнослов'янської, або праслов'янської, мови). Диференціація мов є наслідком різних соціальних причин, у т. ч. міграції племен, завоювань, змін державних кордонів, етнічного змішування і т. ін. Споріднені мови об'єднують у підгрупи, групи (гілки), сім'ї, або родини, а також в одиниці вищої ієрархії — надродини (гіперсім'ї). Напр., українська мова належить до східнослов'янської підгрупи слов'ян, групи індоєвропейської родини мов, яку окремі вчені об'єднують разом з іншими родинами в ностратичну (бореальну) надродину.¹² На відміну від типологічної класифікації мов, генеалогічна класифікація мов існує у вигляді єдиної схеми для кожної окремої родини й інколи схематично зображається у вигляді генеалогічного дерева, але реальні відношення між мовами однієї родини складніші, ніж їх подає схема. Генетичній (успадкованій) спорідненості протиставляють спорідненість, набуту в процесі взаємодії мов. Це мовний союз, який може об'єднувати мови неблизькоспоріднені і навіть неспоріднені, що внаслідок міжетнічних та міжмовних контактів мають у своїй структурі спільні риси. Сучасна генеалогічна класифікація мов у різних її варіантах визнає існування від кількох десятків до 200 мовних родин, серед яких найголовніші: індоєвропейська, афразійська (стара назва — семіто-хамітська), уральська з фінно-угорським (угро-фінським) та самодійським відгалуженнями, тюркська, монгольська, тунгусо-маньчжурська (останні три родини часом об'єднують в одну алтайську, до якої деякі вчені відносять і корейську мову), картвельська, абхазько-адигейська, нахськодагестанська (їх інколи об'єднують в одну родину кавказьких, або іберійсько-кавказьких, мов), дравідська, чукотсько-камчатська, ескімоськоалеутська, тибето-китайська (сіно-тибетська), тайська (таїкадайська), австралійська, австронезійська (стара назва — малайськополінезійська). На о-ві Нова Гвінея під назвою папуаські мови відомо від 13 до 20 мовних родин і багато ізольованих мов. Мови аборигенів Австралії й Тасманії з погляду їхньої генеал. класифікації вивчено недостатньо. В Африці, крім згаданої афразійської родини, поширені родини конгокордофанських (нігеро-кордофанських), нілосахарських і койсанських мов. Мови тубільців американського континенту об'єднуються в родини: надене, алгонкіно-мосанську, пенутіанську, хокальтекську, каддо-ірокезьку, сіу, мускогі-натчезьку, юто-ацтекську, майя-соке-тотонакську, отомангську, чибчанську, аравакську, карибську, кечуа-аймара, же(жес), тупі-гуарані та ін. Окремі мови не піддаються генеалогічній класифікації мов, залишаючись ізольованими представниками своїх родин. До них

належать баскська, кетська, бурушаскі, нівхська, айнська, керекська та ін., які іноді включаються до інших родин. У мовних родині окремі групи можуть бути представлені лише однією мовою. Так, в індоєвропейській родині албанська, вірменська та грецька мови є самостійними відгалуженнями колишньої праіндоєвропейської мови. Прихильники визнання існування гіперсімей об'єднують індоєвропейську, уралаську, тюркську, монгольську, тунгусо-маньчжурську, дравідську, картвельську та афразійську родини в ностратичну надродину, до якої деякі вчені відносять ще чукотськокамчатські, юкагірську, нівхську, корейську та японську мови, а також ескімосько-алеутські, еламську та етруску. Ностратична гіпотеза не є загальноновизнаною серед лінгвістів.

У світі є близько 40 мовних сімей, кожна з яких включає від однієї до кількох сотень мов. Найбільш поширені такі мовні сім'ї.

I. Індоєвропейська сім'я найчисельніша. Мовами цієї сім'ї розмовляє близько 2106 млн осіб (приблизно 45 % усього населення земної кулі). У ній виділяють понад 10 груп. Серед них:

1) грецька, вірменська й албанська групи представлені кожна однією мовою;

2) до слов'янської групи (287 млн осіб) входять мови;

а) східна підгрупа білоруська (10 млн осіб), російська (143 млн), українська (45 млн);

б) західна підгрупа польська (42 млн осіб), словацька (5 млн), чеська (10 млн), верхньолужицька, нижньолужицька (у Німеччині) і мертва полабська;

в) південна підгрупа болгарська (9 млн осіб), македонська (2 млн), сербська і хорватська (18 млн), словенська (2 млн) і мертва старослов'янська;

3) до германської групи (435 млн осіб) належать мови:

а) східна підгрупа мертва готська, бургундська і вандальська;

б) західна підгрупа англійська (320 млн осіб), німецька (120 млн), голландська, фризська (у Нідерландах), бурська (у Південно-Африканській Республіці), ідиш;

в) північна (скандинавська) підгрупа датська, ісландська, норвезька, шведська, фарсська;

4) до романської групи (560 млн. осіб) входять мови: іспанська (240 млн), португальська (130 млн), французька (близько 100 млн), італійська (66 млн.), румунська (23 млн), провансальська (у Франції), галісійська і каталонська (в Іспанії), ретороманська (у Швейцарії), мертва латинська, оскська, умбрська;

5) індоарійська група (726 млн осіб) нараховує 180–240 мов; у ній виділяються мови гінді (200 млн), бенгальська (157 млн), біхарська (80 млн);

6) в іранській групі (75 млн осіб) найпоширеніша мова фарсі (22 млн);

7) кельтська група (9,5 млн осіб) включає ірландську, шотландську, уельську (в Англії), бретонську (у Франції) мови;

8) до балтійської групи (5 млн осіб) належать литовська, латвійська і мертва пруська мови.

II. Китайсько-тибетська сім'я охоплює 1065 млн осіб (23 % населення земної кулі). Найбільше людей розмовляє китайською мовою 997 млн осіб.

III. До семіто-хамітської сім'ї (238 млн осіб) входять арабська (153 млн), іврит (в Ізраїлі) та інші мови.

IV. Австронезійська сім'я (230 млн осіб) включає індонезійську (138 млн), яванську (74 млн) та інші, менш поширені мови.

V. Мови дравідської сім'ї (близько 190 млн осіб) поширені на Індостанському півострові. Найпоширеніші тамільська мова (близько 55 млн), мови телугу (близько 63 млн), каннада (1 млн), малаям (30 млн).

VI. У тюркській сім'ї (106 млн осіб) чисельно виділяються турецька (43 млн), узбецька (16 млн) мови.

VII. Угро-фінська сім'я має 24 млн мовців. Тут виділяється дві мови угорська (14 млн) та фінська (5 млн).

VIII. До великих належить також нігеро-кордофанська сім'я мов (288 млн осіб), проте мови цієї сім'ї, крім суахілі, мало поширені.

IX. В окремі сім'ї виділяються мови японська (120 млн), корейська (62 млн), ряд мов американських індіанців.

Типологічна (морфологічна) класифікація мов світу. Залежно від морфологічної будови слів мови поділяються на кореневі, або аморфні, або ізолюючі, аглютинативні, флективні і полісинтетичні, або інкорпоруючі.

Кореневими є в'єтнамська, бірманська, китайська. У кореневих мовах слова не розпадаються на морфеми.

До аглютинативних мов належать ті, які приєднують афікси, що змінюють значення та граматичну форму. До них належать тюркські та угорсько-фінські мови.

Флективні мови поділяються на синтетичні (граматичне значення виражається у самому слові) та аналітичні (граматичне значення виражається поза межами слова).

Своєрідну групу мов становлять полісинтетичні, або інкорпоруючі мови, у яких різні частини речення у вигляді аморфних слів-основ об'єднуються в єдині складні комплекси, схожі на складні слова.

У мовознавстві термін "тип" використовується у двох значеннях:

1) у вузькому розумінні тип мовного вираження форма універсального або спільного мовного явища (типи артикуляції звуків, словосполучень та речень та ін.);

2) в широкому розумінні мовний тип сукупність узгальнених особливостей груп мов в цілому. Таким чином, у першому випадку виявляється наявність тих чи інших типів мовного вираження у мовах, що порівнюються. У другому випадку встановлюється належність порівнюваних мов до певних мовних типів.

Літературна мова нормована й кодифікована, тобто закріплена в словниках і граматиках. Норма літературної мови якнайповніше відбиває її закони і спирається на звичай та схвалення того чи іншого слово- й формовживання найбільш освіченою частиною суспільства. Її лексика незмірно багатша, розвиненіша, ніж лексика будь-якого діалекту. Літературна мова багатофункціональна, вона включає в себе науковий,

діловий, публіцистичний, художній, розмовний стилі, тобто стилістично диференційована. Літературна мова буває усна й писемна.

В основі розвитку конкретних мов і діалектів відомі два процеси: процес диференціації, або розходження, та інтеграції, або сходження мов.

Унаслідок диференціації з однієї мови або одного діалекту виникає дві або більше мов чи діалектів. У результаті процесу інтеграції з кількох мов чи діалектів утворюється одна мова або один діалект.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Доісторичний стан мови. Лінгвістична палеонтологія.

2. Причини інтересу вчених щодо спроби простежити походження мови.

3. Найважливіші гіпотези про походження мови.

4. Закономірності розвитку мов.

5. Мова як засіб міжнаціонального

спілкування. Штучні міжнародні мови.

6. Лінгвістична карта світу. Мовна єдність. Поняття про порівняльно-історичний метод. Принципи класифікації мов.

7. Генеалогічна класифікація мов. Мовна сім'я, групи й підгрупи. Індоевропейська сім'я мов, її основні групи. Слов'янські мови. Східнослов'янські мови. Давньоруська мова; старослов'янська мова. Германські мови. Англійська та німецька мови.

8. Поняття про морфологічний тип мови. Ознаки, що визначають тип мови. Морфологічна (типологічна) класифікація мов. Мови синтетичної та аналітичної будови. Мови флективні (фузійні), аглютинативні, кореневі (ізолюючі), полісинтетичні (інкорпоруючі). Історична змінність граматичної будови мови

9. Поняття типу мови.

10. Поняття літературної мови.

11. Диференціація та інтеграція мов.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.

2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.

3. Герета Н. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.

4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.

5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.

6. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.

7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

Питання для самоконтролю

У чому різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови?

У чому полягає гіпотеза походження мови?

Розкрийте суть вигукової (афективної) гіпотези походження мови?

Які факти заперечують гіпотезу соціального договору?

Де виникла гіпотеза трудових вигуків?

Розкрийте суть кінетичної гіпотези.

Які причини викликають зміни в мові?

Що таке диференціація та інтеграція мов?

До чого може призвести контактування мов?

Що таке схрещення мов?

Чому не можна точно встановити кількість мов?

За якими критеріями визначається спорідненість мов?

Що таке генеалогічна класифікація мов?

Назвіть основні мовні сім'ї.

Що є основою типологічної класифікації мов?

Питання для опрацювання:

1) Які переваги має дослідник при вивченні „живих мов”?

2) У чому полягає експеримент за Л.В. Щербою?

3) Якими ви уявляєте ідеальні словники і граматику?

4) Розподіліть наведені нижче мови на сім'ї та групи у відповідності з генеалогічною класифікацією мов (випишіть їх колонками по сім'ях). Укажіть, які з них є державними мовами і де:

а) санскрит, абхазька, баскська, українська, туркменська, італійська, ірландська, угорська, аварська, чуваська, тамильська, ескимоська, майя, калмикська, марійська, фінська, португальська, пруська, датська, польська, киргизька, бенгалі, в'єтнамська, маорі, молдавська, курдська;

б) таджицька, ідиш, тохарська, албанська, половицька, чукотська, мегрельська, російська, англійська, персидська, татарська, узбецька, іспанська, мордовська, чеська, вірменська;

в) кетська, арабська, португальська, турецька, німецька, албанська, карельська, шотландська, китайська, чукотська, словацька, англійська, вірменська, македонська.

5) Розподіліть на групи такі індоєвропейські мови: англійська, румунська, ісландська, чеська, французька, російська, іспанська, латинська, шотландська, німецька, вірменська, ірландська, готська, шведська, польська.

- 6) У чому різниця між походженням мови загалом і виникненням окремої мови?
- 7) Які теорії походження мови вам відомі? Назвіть чинники, що відіграли вирішальну роль у появі людини та її мови.
- 8) З'ясуйте роль диференціації та інтеграції як основних шляхів розвитку діалектів і мов, співвідношення цих чинників на різних етапах людського розвитку, в різних історичних умовах.
- 9) Назвіть можливі шляхи утворення національних літературних мов.
- 10) Як ви розумієте явища субстрату, суперстрату? Наведіть приклади.
- 11) Чи можна запозичення слів вважати фактом схрещення мов?
- 12) До якої з двох теорій лінгвогенезу схиляється більшість сучасних учених?
- 13) Якими причинами викликаються зміни в мові? Наведіть приклади мовних змін, зумовлених зовнішніми причинами.
- 14) Що таке піджини і креольські мови? Що спільне і відмінне між ними?
- 15) Розкрийте суть зовнішніх і внутрішніх чинників у розвитку мов. Які мови називаються „живими”?
- 16) Які мови називаються „мертвими”? Що дає вивчення „мертвих” мов?
- 17) Чому виникає потреба створення штучних мов? Що ви знаєте про ці мови?
- 18). Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про групування мов світу за генеалогічною класифікацією (у таблиці подано найпоширеніші мов сім'ї і групи):

Мовна сім'я	Мовна група	Мовна підгрупа	Мови (у тому числі)
Індоевропейська	Слов'янська	Східна	
		Західна	
		Південна	
	Германська	північна (скандинавська)	
		Західна	
		Східна	
	Романська	Центральна	
		Західна	
		східна (балкано-романська)	

	Балтійська		
	Кельтська	Гойдельська	
		Бриттська	
		Галльська	
	Індійська		
	Іранська		
	Грецька		

Фінно-угорська	Угорська		
	Фінська	Прибалтійська	
		Пермська	
		Волзька	
Тюркська	Булгарська		
	Кипчацька		
	Огузька		
	Карлукська		
	Уйгурська (східна)		
Семіто-хамітська (афразійська)	Семітська		
	Хамітська		
Кавказька	Картвельська		
	Абхазо-адигейська		
	Нахсько-дагестанська		

Монгольська			
Тунгусо-манчжурська	Сибірська (північна)		
	Амурська		
	Південна		
Китайсько-тибетська	Тан-китайська		
	Тибето-бірманська		
Аустроазіатська			
Мови Далекого Сходу			

ТЕМАТИЧНА 1

Тест до ТЕМАТИЧНОЇ 1

1. Історичний розвиток мови є предметом:

- а) синхронічного мовознавства;
- б) діяхронічного мовознавства;
- в) прикладного мовознавства.

2. Дослідження різних мов з метою виявлення їх спільних і відмінних рис – це суть методу:

- а) структурного;
- б) зіставного;
- в) описового.

3. Правильним є твердження:

- а) мова і мислення тотожні, мова є формою мислення;
- б) мислення не залежить від мови, здійснюється в інших формах;
- в) мова і мислення пов'язані діалектичним зв'язком, мова – інструмент мислення.

4. Функція формування і формулювання думки називається:

- а) репрезентативна;
- б) мислетворча;
- в) метамовна.

5. Різновид літературної мови, що характеризується відбором мовних засобів, зумовленим змістом, метою та характером висловлювання, — це:

- а) мовний стиль;
- б) розділ мовознавства;
- в) тип мовлення.

6. Натуралістичний напрям у мовознавстві започаткував:

- а) Олександр Потебня;

б) *Август Шлейхер*;

в) *Ж.-Ж.Руссо* .

7. Паралінгвістика вивчає:

а) *вербальні форми спілкування*;

б) *невербальні форми спілкування*;

в) *телепатичні форми спілкування*

8. Оберіть правильний варіант продовження речення: *Загальнонародна мова...*

а) *охоплює територіальні діалекти, жаргони, професійні та просторічні елементи*,

літературну мову;

б) *це літературна мова*;

в) *не включає в себе літературну мову*.

9. Мовним знаком є:

а) *буква*;

б) *фонема*;

в) *слово*.

10. Одиницями мови є:

а) *фонема, морфема, слово, речення*;

б) *звук, буква, слово, речення*;

в) *звук, слово, словосполучення*.

11. Пізнання людиною світу, досвіду попередніх поколінь забезпечує така функція мови:

а) *комунікативна*;

б) *пізнавальна (гносеологічна)*;

в) *експресивна*.

12. Номінативну функцію в мові виконує:

а) *фонема*;

б) *слово*;

в) *речення*.

13. Кельтські елементи в англійській мові – це:

а) *адстрат*;

б) *суперстрат*;

в) *субстрат*.

14. З історичного погляду:

а) *мовлення є первинним, а мова вторинна*;

б) *мова передує мовленню*;

в) *мова і мовлення виникли одночасно*.

15. Першим розмежував поняття "мова" і "мовлення":

а) *Вільгельм фон Гумбольдт*;

б) *Фердінанд де Соссюр*;

в) *Олександр Потебня*.

16. Територіальні діалекти мови – це:

а) *місцеві говори і говірки*;

б) *професійні субмови, жаргони, сленг*;

в) *просторіччя, суржик*.

17. До вербальних засобів спілкування належать усі перераховані в рядку:

- а) звукова мова, міміка і жести;
- б) звукова мова, письмо, азбука Морзе, азбука Брайля, морська сигналізація;
- в) звукова мова, міміка і жести, письмо.

18. Вища форма вияву мови, відшліфована, унормована і багатофункціональна, - це:

- а) літературна мова;
- б) загальнонаціональна мова;
- в) мовлення.

19. Спільні ознаки, властиві всім або більшості мов світу, називаються:

- а) схрещення мов;
- б) екстралінгвістичні універсалії;
- в) мовна конвергенція.

20. Загальнонаукові методологічні підходи до вивчення явищ, у тому числі й лінгвістичних:

- а) індукція і дедукція;
- б) синхронія і діахронія;
- в) конвергенція і дивергенція.

Критерії оцінювання: кожна відповідь 0,1 бала

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА 1

Варіант 1

1. Основні завдання мовознавства.
2. Співставлення мови та мовлення.
3. Основні функції внутрішнього мовлення.
4. Основні гіпотези походження мови.
5. Генеалогічна класифікація мов.

Варіант 2

1. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
2. Співставлення мови та мислення.
3. Типи внутрішнього мовлення.
4. Морфологічна класифікація мов.
5. Характеристики мови як знакової системи.

Варіант 3

1. Передумови формування системно-структурного підходу до мови.
2. Поясніть, що таке нормативність мовних одиниць. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.
3. Значення Олександрійської школи для розвитку граматичного мистецтва.
4. Натуралістична концепція у мовознавстві 19 ст.
5. Поясніть, що таке лексикографія. Наведіть приклади словників. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.
3. Значення граматики „Пор-Рояль” для розвитку теорії мовознавства.

Варіант 4

1. Типологія знаків.
2. Поясніть, що таке лексика. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.

3.Філософія мови в 19ст. (В. Фон Гумбольдт).

4.Поясніть, що таке морфеміка. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.

5.Психологічний напрям у східноєвропейському мовознавстві (аналіз лінгвістичної концепції О. О. Потебні).

Варіант 5

1.Принципи порівняльно-історичного методу.

2.Поясніть, що вивчає мовознавство. Назвіть учених, хто досліджував це питання.

3.Психологічний напрям у західноєвропейському мовознавстві (праці Штайнталя та Вундта).

4.Молодограматизм у мовознавстві.

5.Поясніть, що таке семіотика. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.

Варіант 6

1.Місце Арістотеля в античній мовознавчій традиції. Сутність полеміки між аналогістами та аномалістами.

2.Особливості формування когнітивної лінгвістики та комунікативної лінгвістики. Сучасні напрями лінгвістики.

3.Поясніть, що таке знак. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання. 3. Проблеми періодизації історії мовознавства.

4.Лінгвістична концепція Ф. де Сосюра. Різні школи структуралізму.

5.Поясніть, що таке мовне планування. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.

Варіант 7

1.Визначення та уточнення предмета мовознавства в різні періоди його розвитку.

2.Етапи розвитку порівняльно-історичного методу (від зародження до сучасності).

3.Поясніть, що таке модернізація мовлення. Наведіть приклади. Назвіть вчених, хто досліджував це питання.

4.Особливості формування китайської, індійської та греколатинської традиції у мовознавстві.

5.Психологічний напрям у мовознавстві: історія та сучасний стан.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи:

3 бали – студент правильно та повно відповів на 5 питань

2,5 бали - студент відповів на 5 запитань, але на один - три питання відповіді неповні

2 бали – студент відповів на 5 питань , але відповіді на всі питання неповні

1,5 бали – студент відповів на 4-3 питання, але відповіді неповні

1бал – студент відповів на одне-два питання, але відповідь неповна.

САМОСТІЙНА РОБОТА 1

Теми рефератів

1. Основні етапи розвитку мовознавства.
2. Мовознавство у стародавньому світі.
3. Історія арабського мовознавства.
4. Мовознавство у середньовічному світі.
5. Філософські основи стародавнього мовознавства.
6. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
7. Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.
8. Порівняльно-історичний метод в історії мовознавства.
9. Сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства. Основні напрямки порівняльно-історичного мовознавства.
10. Теорія молодогограматизму.
11. Деякі відомості про вчених молодогограматистів.
12. В. Гумбольдта – засновник теоретичного мовознавства.
13. Лінгвістична концепція Ф. де Сосюра.
14. Празький структуралізм.
15. Американський структуралізм.
16. Копенгагенський структуралізм.
17. Основні відомості про вчених-структуралістів.
18. Сучасний структуралізм.
19. Психологізм у мовознавстві.
20. Женевська лінгвістична школа.
21. Основні проблеми сучасного мовознавства.
22. Математичний напрямок в історії мовознавства.
23. Методи вивчення мови.
24. Теорія інформації у лінгвістиці.
25. Лінгвістика в епоху НТР.
26. Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.
27. Харківська лінгвістична школа.
28. Основні відомості про українських філологів.
29. Основні напрямки розвитку українського мовознавства.
30. Основні відомості про вчених-філологів XX ст. (Україна).
31. Основні напрямки розвитку мовознавства на Україні (XX ст.).
32. Московська лінгвістична школа.
33. Казанська лінгвістична школа.
34. Петербурзька лінгвістична школа.
35. Основні відомості про російських вчених-філологів XVII ст.
36. Основні відомості про російських вчених-філологів XVIII ст.
37. Основні відомості про російських вчених-філологів XIX ст.
38. Основні напрямки розвитку російського мовознавства (XVII- XVIII ст.)

39. Основні напрямки розвитку російського мовознавства XIX ст.
40. Основні відомості про вчених-філологів XX ст. (Росія)
41. Основні напрямки розвитку мовознавства в Росії (XX ст.)
42. Семіотика як наука про знаки.
43. Мова та інші семіотичні системи.
44. Мова як знакова система.
45. Невербальні засоби комунікації.
46. Комунікація у світі тварин та людська мова.
47. Мова та інші засоби спілкування.
48. Мова як найважливіший засіб людського спілкування.
49. Мова та суспільство.
50. Мова та мислення. Логічні та граматичні категорії.
51. Основні гіпотези походження мови.
52. Основні закономірності розвитку мови.
53. Походження людини, людського суспільства і мови.
54. Літературна мова серед інших форм існування мови.
55. Літературна мова і мова художньої літератури. Шляхи становлення національних мов.
56. Синхронія та діяхронія у мові.
57. Зовнішні і внутрішні закони функціонування і розвитку мови.
58. Внутрішня організація мовної системи.
59. Типи співвідношення мовних одиниць.
60. Основи морфологічної класифікації мов світу.
61. Мовна універсалія.
62. Різноманітність граматичних категорій у мовах світу.
63. Лінгвістика універсалій.
64. Мови аналітичного складу.
65. Синтетичні мови.
66. Синтаксична класифікація мов світу.
67. Принципи класифікації мов світу.
68. Мовна диференціація і виникнення споріднених мов.
69. Генеалогічна класифікація мов світу.
70. Основні сім'ї мов.
71. Спорідненість індоєвропейських мов.
72. Слов'янські мови.
73. Германські мови.
74. Романські мови.
75. Сучасна соціолінгвістика.
76. Функціональна лінгвістика.
77. Етнолінгвістика.
78. Загальні проблеми перекладу.
79. Комунікативна лінгвістика.
80. Когнітивна лінгвістика.
81. Сучасна психолінгвістика.
82. Прагмалінгвістика

Основні вимоги до змісту та оцінювання реферату

Загальні положення. Підготовка реферату є обов'язковою складовою очно-заочної форми навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації і дієвим засобом поглиблення, закріплення й контролю знань. Слухач обирає тему реферату на настановних заняттях і пише його під час самостійного вивчення навчального матеріалу. Подає реферат на рецензію в перший день очного навчання в Інституті.

Зміст реферату. Підготовка слухачами реферату базується на вивченні та реферуванні наукових літературних джерел, нормативних актів з обраної теми, узагальненні практичного досвіду та фактичних даних з відповідного напрямку діяльності центру зайнятості. Викладення матеріалу в рефераті не повинне бути занадто теоретизоване, має бути орієнтоване на аналіз практики. При написанні реферату слухач має не лише систематизувати теоретичний та фактичний матеріал, але проявити творчий підхід до аналізу та визначення шляхів розв'язання реальних проблем у межах обраної теми. В першу чергу це має стосуватися організації діяльності конкретного центру зайнятості та в цілому державної служби зайнятості, а також системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Структура та оформлення. Обсяг реферату має становити 15–20 друкованих сторінок формату А4 (без врахування додатків). Текст набирається шрифтом Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Сторінки мають бути нумеровані. Матеріал розподіляється згідно з планом реферату: вступ (1–1,5 стор.), основна частина [2–3 проблеми (параграфи)](8–12 стор.), висновки(1,5–2 стор.), список літератури, додатки (схеми, таблиці, зразки документів). Стиль викладу матеріалу має бути науково-діловим, з дотриманням стилістичних і граматичних норм. У тексті обов'язково повинні бути посилання на літературні та інші джерела, що використовувалися при підготовці реферату.

У вступі мають бути обґрунтовані актуальність та практичне значення обраної теми реферату, визначені його мета й завдання.

В основній частині повинна бути розкрита тема реферату шляхом висвітлення основних питань, які становлять сутність зазначеного напрямку (форми) діяльності конкретного центру зайнятості, та шляхом аналізу емпіричного матеріалу, статистичних даних певного спрямування.

У висновках необхідно сформулювати теоретичні і практичні підсумки проведеного аналізу за проблематикою реферату, навести практичні рекомендації щодо вдосконалення розглянутого напрямку діяльності центру зайнятості. Висновки мають логічно пов'язуватися із змістом викладеного матеріалу.

Список літератури. Містить перелік (як правило 10–15) використаних літературних джерел та публікацій (за останні 3–5 років), законодавчих актів та відомчих нормативних документів. Оформлення списку літератури та посилань на використані літературні джерела має відповідати чинному стандарту. Зокрема, при посиланні в тексті на джерело у квадратних дужках наводять його порядковий номер зі списку літератури, наприклад "... у працях [1–3]...". При посиланні на джерело з великою кількістю сторінок,

або якщо подається цитата з тексту джерела, вказується номер конкретної сторінки, наприклад: [5, с.18].

Додатки. Такими можуть бути цільові документи (або витяги з них), прийняті даним центром зайнятості, в тому числі разом з органами місцевого самоврядування, соціальними партнерами; матеріали, що розкривають досвід роботи ЦЗ; методичні розробки, результати досліджень, анкети для опитування безробітних, роботодавців, учнівської молоді тощо, а також таблиці, статистичні дані, діаграми, що ілюструють основні положення реферату і на які є посилання в його тексті.

Титульна сторінка та план оформлюються відповідно до встановлених норм (див. зразок).

Критерії оцінювання реферату.

Реферат оцінюється на "відмінно" (3 бали), якщо:

тема реферату актуальна та відзначається практичною значущістю;

у роботі здійснено ґрунтовний аналіз усіх аспектів проблеми;

використано сучасні джерела, у тому числі періодичні видання, монографії, які дають змогу висвітлити теоретичні й прикладні аспекти теми;

матеріал роботи добре структурований, логічно викладений та побудований на прикладі діяльності конкретного центру зайнятості;

висновки відповідають завданням роботи, свідчать про реалізацію мети дослідження;

рекомендації є обґрунтованими та мають практичний характер;

роботу оформлено з дотриманням встановлених правил.

Реферат оцінюється на "добре" (2 бали), якщо:

тема роботи актуальна;

у роботі здійснено аналіз основних аспектів проблеми;

використано джерела, які дають змогу розкрити теоретичні й прикладні аспекти теми;

матеріал випускної роботи структурований, логічно викладений та побудований на прикладі діяльності конкретного центру зайнятості;

висновки відповідають завданням роботи;

рекомендації мають практичну значущість;

оформлення роботи в цілому відповідає встановленим правилам.

Реферат оцінюється на "задовільно" (1 бал) якщо:

здійснений слухачем теоретичний аналіз не повною мірою відповідає темі, меті і завданням дослідження;

використані джерела не дають можливості повністю розкрити проблему;

висновки не повністю відповідають завданням роботи;

рекомендації недостатньо обґрунтовані;

робота в цілому оформлена згідно з правилами, але є певні недоліки.

Реферат оцінюється на "незадовільно" (0 балів), якщо:

тема реферату неактуальна і не має практичної значущості;

здійснений слухачем аналіз не відповідає темі, меті і завданням дослідження;

у змісті реферату не аналізується досвід (практика) роботи конкретного центру зайнятості державної служби зайнятості, певні положення не ілюструються емпіричним матеріалом, в т.ч. таблицями, графіками тощо.

слухач не використовував необхідні літературні, нормативні джерела і статистичні дані;

висновки не відповідають завданням роботи;

оформлення роботи не відповідає встановленим правилам.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Факультет української філології, іноземних мов та соціальних
комунікацій

Кафедра перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

РЕФЕРАТ

на тему:

Виконав

Перевірив

Кропивницький 2022

Зразок оформлення титульної сторінки реферату.

**ПОВТОРЕННЯ ПЕРШОГО
БЛОКУ**

1.1 Мовознавство як наука.

1. Дайте визначення мовознавства. Мовознавство – це...
2. У чому полягає різниця між конкретним і загальним мовознавством?
3. Які лінгвістичні дисципліни виділяють у межах загального мовознавства?
4. Чим різняться теоретичне і прикладне мовознавство?
5. У якому стосунку перебуває “Вступ до мовознавства” до “Загального мовознавства”?
6. Назвіть основні проблеми “Вступу до мовознавства”.
7. З якими суспільними науками пов’язане мовознавство, і в чому полягає цей зв’язок?
8. Які науки виникли на стику мовознавства і природничих наук?
9. Розкрийте взаємозв’язки мовознавства й філософії.
10. Дайте визначення терміна метод. У яких значеннях вживається термін метод у мовознавчій літературі?
11. Назвіть основні методи дослідження мови.
12. Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?
13. Що є об’єктом дослідження порівняльно-історичного методу? Які прийоми використовує порівняльно-історичний метод?
14. Чим зіставний метод відрізняється від порівняльно-історичного? Яке практичне застосування має зіставний метод?
15. Яка мета структурного методу? В яких методиках реалізується структурний метод? Чим структурний метод відрізняється від описового? Що в них спільне?
16. В чому полягає методика дистрибутивного аналізу?
17. У чому суть трансформаційного аналізу?
18. До вивчення яких мовних одиниць застосовують компонентний аналіз?

1.2 Природа, сутність, функції та будова мови

1. Які погляди на природу мови відомі в науці?
2. Що доводить, що мова є суспільним, а не біологічним чи психічним явищем?
3. Назвіть основні функції мови.
4. Розкрийте зв’язки мови з суспільством.
5. Мовна політика – це...
6. У яких взаємозв’язках перебувають: • мова і народ • мова й індивід • мова і класи та інші соціальні групи • мова і надбудова
7. Що таке професійна і територіальна диференціація мови?
8. Літературна мова – це ... Загальнонародна мова – це ...
9. Які стилі літературної мови ви знаєте?
10. Чи є мова єдиним засобом мислення? Який тип мислення пов’язаний з мовою?
11. Знак – це ...
12. Що в мові знаком?

13. Чим відрізняється мова як знакова система від інших (штучних) знакових систем?

14. Як розрізнити мову і мовлення? Яке практичне значення має розмежування мови і мовлення?

15. Система – це ... Структура – це ...

16. Назвіть основні мовні одиниці. Які лінгвістичні дисципліни вивчають різні рівні мовної структури?

17. Дайте визначення термінів синхронія і діяхронія.

1.3 Походження і розвиток мови

1. У чому різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови?

2. Розкрийте суть звуконаслідувальної гіпотези походження мови. Чому ця гіпотеза неприйнятна?

3. У чому суть звукосимволічної гіпотези походження мови? Хто її висунув, і хто підтримував?

4. Розкрийте вигуківу гіпотезу походження мови. У чому її бездоказовість?

5. Які факти заперечують гіпотезу соціального договору?

6. Де і коли виникла гіпотеза трудових вигуків? У чому її неспроможність?

7. Розкрийте суть гіпотези жестів. Чому ця гіпотеза є непереконливою?

8. У чому полягає гіпотеза походження мови Ф. Енгельса?

9. Як ви ставитеся до гіпотез інопланетного і божественного походження мови? Обґрунтуйте свою відповідь.

10. Які теорії лінгвогенезу ви знаєте? До якої теорії ви схилиєтеся?

11. Що означає “об’єктивний характер законів розвитку мови”?

12. Які причини викликають зміни в мові? Наведіть приклади мовних змін, зумовлених зовнішніми і внутрішньомовними причинами.

13. Що таке диференціація та інтеграція мов?

14. До чого може призвести контактування мов?

15. Що таке піджини і креольські мови? Що спільне і відмінне між ними?

16. Схрещення мов – це ...

17. Як називаються сліди переможеної мови в мові-переможниці?

18. Чим характерні розвиток та функціонування мови в первіснообщинному суспільстві?

19. Як розвивалися і функціонували мови у феодальному суспільстві?

20. Які особливості функціонування мову капіталістичному суспільстві? Чим відрізняється національна мова від мови народності?

21. Що було характерним для функціонування мов у тоталітарному соціалістичному суспільстві?

1.4 Мови світу, їх вивчення та генеалогічна класифікація

1. Скільки мов тепер існує у світі? Чому не можна точно встановити кількість мов?

2. За якими параметрами розрізняють мови світу? Наведіть до кожного розрізнення конкретні приклади.

3. За якими критеріями визначається спорідненість мов?
4. Генеалогічна класифікація мов – це ...
5. На основі якого методу створена генеалогічна класифікація мов?
6. Назвіть учених, які заклали основи порівняльно-історичного мовознавства.
7. Визначте поняття мовної сім'ї. Скільки мовних сімей є у світі?
8. Назвіть основні мовні сім'ї.
9. На які групи поділяють індоєвропейську мовну сім'ю?
10. Охарактеризуйте слов'янські, германські та романські мови за генеалогічною класифікацією.
11. Які групи індоєвропейських мов представлені однією мовою?
12. Назвіть першу індоєвропейську мову з писемною фіксацією. Доякої групи вона входить?
13. Дайте генеалогічну характеристику кавказьких, тюркських, фіноугорських та семіто-хамітських мов.
14. Макросім'я мов – це ...
15. У чому суть ностратичної гіпотези? Як її можна пов'язати з проблемою походження мови? Р

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 2

ТЕМА 1. ФОНЕТИКА ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. ЗМІНИ ЗВУКІВ У МОВНОМУ ПОТОЦІ. ФОНЕТИЧНІ ТРАНСКРИПЦІЯ. ФОНОЛОГІЯ

Мета вивчення: дати поняття про звуки як природну матерію мови; характеризувати звуки у фізичному, фізіологічному, лінгвістичному аспектах; визначати різницю між звуками і фонемами (звукотипами).

Провідна ідея: звуки змінюються в мовленнєвому потоці; фонема — найменша мовна одиниця.

Основні проблеми: звуки мови. Характеристика звуків в акустичному й фізіологічному аспектах. Класифікація звуків за основними й додатковими ознаками. Фонема. Фонологія. Диференційні та інтегральні ознаки фонем. Позиції фонем, фонологічна система мови, її змінний характер. Фонетичні зміни. Фонетичні закони.

Термінологічний мінімум: фонетика, фонологія, звук мови, буква, фонема, диференційна ознака, інтегральна ознака фонем, асиміляція, дисиміляція, акомодация, мовні органи, артикуляція, голосні звуки, приголосні звуки, сонорні, шумні, дзвінкі, глухі, губні, носові, глоткові, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові, зімкнені, щілинні, свистячі, шиплячі, зімкнено-щілинні (африкати), тверді, м'які приголосні.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

- 1.Відрізки фонетичного членування мовленнєвого потоку. Фраза. Такт.
- 2.Монофтонг. Поліфтонг.
- 3.Просодичні засоби мовлення.
- 4.Типи словесного наголосу.
- Енкліза. Прокліза.
- 5.Інтенація.
- 6.Різновиди змін звуків. Гаплогія, дієрез, епентез, метатез.
- 7.Субституції звуків і гіперизмів.
- 8.Орфоєпія. Транскрипція.
- 9.Фонетичні закони. Диференційні й інтегральні ознаки фонем. Звук і фонема. Варіанти і варіації фонем.
- 10.Фонологічна система мови.
- 11.Письмо.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.
2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії.– Донецьк: ДонНУ, 2006.– К., 1999. – 338 с.
3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).
4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236-243.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К.,1985.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Фонетика це розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови Основні завдання фонетики:

- ♦ вивчення фонетичної будови мов загалом і кожної мови окремо;
 - ♦ вивчення звукових змін у процесі розвитку тієї чи іншої мови;
 - ♦ вивчення звукової структури: наголос, інтонація, склад;
 - ♦ класифікація звуків;
 - ♦ способи функціонування звуків у мовленнєвому процесі.
- Звук (фон) одиниця мовлення, що залежить від багатьох умов.

Фонема одиниця мови, що характеризується набором диференціальних ознак, важливих для змісторозрізнення.

Звуки характеризують з трьох точок зору: акустичної, фізіологічної та фонологічної. Характеристика звуків дозволяє виділити три аспекти фонетики: акустику мовлення, фізіологію мовлення та фонологію.

Усі органи мовленнєвого апарату складаються з трьох частин: дихальні органи, гортань і надгортанні смуги.

У фізичному аспекті кожному звукові людської мови властиві такі п'ять ознак: висота, сила, довгота, чистота, тембр.

У фізіологічному аспекті звуки характеризуються роботою органів мовлення. Робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука мови, називається артикуляцією. В артикуляції звука розрізняють три фази тривалості: приступ, витримка та відступ.

Сукупність артикуляційних навичок, потрібних для вірної вимови звуків тієї чи іншої мови, називається артикуляційною базою мови.

Класифікація голосних звуків зумовлена їхньою природою. Голосні це суто тональні звуки, перепон на шляху повітря під час їхньої вимови не виникає. Голосні будь-якої мови класифікуються за двома основними ознаками:

1) за тим, яка частина язика піднімається, розрізняють голосні переднього, середнього та заднього ряду;

2) за тим, як високо піднімається язик, розрізняють голосні високого, середнього та низького піднесення.

В окремих мовах розрізняють голосні ще й за такими додатковими ознаками:

1) за участю губ: нелабіалізовані (губи не округлені) і лабіалізовані (губи округлені);

2) за участю ротової та носової порожнини: ротові і носові;

3) за тривалістю: короткі і довгі.

Класифікація приголосних звуків проводиться за трьома основними ознаками.

За співвідношенням тону й шуму приголосні в багатьох мовах поділяються на: сонорні, дзвінкі, глухі. За тим, яка частина язика творить перепону, приголосні поділяються на передньо-, середньо- і задньоязикові. Серед передньоязикових приголосних ще розрізняють: апікальні, церебральні, какумінальні та дорсальні. За способом подолання перепони розрізняють приголосні: зімкнені, щілинні й аффрикати.

В окремих випадках виділяють ще такі додаткові ознаки приголосних: пом'якшення (або палаталізація), подовження, придиховість (або аспірація).

Розділ фонетики, який вивчає соціальну функцію звуків, називається фонологією.

Основна одиниця фонології це звукотип, або фонема, найкоротша неподільна уявна частина мовленнєвого потоку, яка служить для творення, упізнання й розрізнення морфем, слів та речень. Фонема є моделлю, складовою частиною артикуляційної системи мови і функціонує лише в складі морфем та слів та не мислиться поза цими категоріями.

Голосні фонери української мови розпізнають за таким ознаками:

- 1) наявністю чистого тону (1);
- 2) рядом передній чи задній (2);
- 3) піднесенням у ряду низьке, середнє чи високе (3);
- 4) наголосом наголошений чи ненаголошений (2). Приголосні фонери

української мови розрізняються за 12 ознаками:

- 1) участю тону й шуму сонорний, дзвінкий чи глухий (3);
- 2) місцем перепони губний, зубний, піднебінний чи задньоротовий (4);
- 3) способом творення зімкнутий, щілинний чи аффрикат (3);
- 4) палатальністю твердий чи м'який (2).

Усі інші ознаки (лабіалізація голосних у, о, носовий характер м, н, вібрація при творенні р, глотковість г тощо) додаткові, тобто супутні. На розпізнавання фонем вони суттєво не впливають, а тільки надають певного забарвлення окремим звукам.

Як найменша змістова одиниця звукового строю мови, фонема характеризується такими функціями, як конститутивною (завдяки якій твориться артикуляційна система мови), дистинктивною (сигніфікативною завдяки якій ми відрізняємо одну фонему від іншої) та перцептивною (рекогнативною завдяки якій творяться морфеми та слова).

Розрізняють диференційні й нейтральні (інтегральні) ознаки фонем. Ознаки фонем, якими вона протиставляється іншим фонемам, називаються диференційними (розрізнявальними). Ознаки, які входять до складу фонем, але не відрізняють її від інших фонем, називаються нейтральними. Втрата фонемою якоїсь диференціальної ознаки називається нейтралізацією опозиції.

Диференційні риси фонем можуть бути різні, в кожній мові є свій набір диференційних рис: глухість дзвінкість, твердість м'якість та ін. Завдяки їм виявляється дистинктивна функція фонем, тому ми розрізняємо різні фонери артикуляційної бази конкретної мови. Завдяки інтегральним рисам проявляється конститутивна функція фонем фонем однієї артикуляційної бази відрізняються від фонем артикуляційної бази іншої мови.

Диференційні риси можуть поєднати фонери в архіфонери на основі їхньої можливої нейтралізації. Архіфонема представник більш вищого ступеня абстракції на фонологічному рівні мови, яка об'єднує на рівних правах фонери, які схильні до нейтралізації.

Необхідність виникнення фонетичних варіантів (алофонів) зумовлюється й тим фактом, що звуки у процесі мовлення не вимовляються окремо, а впливають один на одного та залежать від своєї позиції у слові. Розрізняють чотири типи фонетичних змін: комбінаторні (асиміляційні, дисиміляційні), позиційні, спонтанні та фонетично не зумовлені.

Комбінаторні зміни виникають унаслідок взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, зумовленої певними залежностями між різними положеннями мовних органів під час артикуляції цих звуків. Взаємодія звуків буває контактна і дискантна. За напрямом вона буває прогресивна і регресивна. Усі комбінаторні зміни фонем за характером наслідків

розпадаються на дві групи: асиміляційні (уподібнювальні) і дисиміляційні (розподіблювальні). До асиміляційних комбінаторних змін належать: асиміляція, сингармонізм (уподібнення голосних у слові), акомодация (пристосування артикуляції суміжних приголосного та голосного), субституція (підстановка в запозичених словах звуків рідної мови замість іншомовних). Дисиміляційні комбінаторні зміни є такі: дисиміляція, епентеза (вставляння звука для роз'єднання двох подібних), дієреза (викидання звука для усунення нагромадження подібних звуків), гаплогія (викидання одного з двох однакових складів).

Позиційні зміни залежать від місця звука у слові. Спостерігають такі позиційні зміни: редукція (послаблення артикуляції голосного в певній позиції), позиційне чергування (регулярна зміна звуків, зумовлена їх оточенням у слові), протеза (приєднання на початку слова додаткового звука).

Спонтанні зміни історичні зміни звуків, причина яких невідома.

Фонетично не зумовлені зміни звуків відбуваються незалежно від фонетичних законів і навіть у супереччя їм. Це такі зміни: звуків за аналогією, морфологічне чергування, гіперизми (неправильні виправлення звуків у словах, найчастіше запозичених), метатези (нічим не зумовлені перестановки звуків чи складів у словах).

Інтонація включає в себе: мелодику мовлення, темп, тембр, паузацію та наголос висловлення. Наголос може бути фразовим, логічним та емоційним. Наголос розрізняють також і за його місцем у слові. За цією ознакою виділяють такі наголоси: 1) фіксований, або постійний. Фіксованим називається вид словесного наголосу в тих мовах, де він завжди падає на один певний по порядку склад слова, наприклад, тільки на початковий, тільки на кінцевий або тільки на передостанній склад і т.ін.; 2) вільний або рухомий. Вільним називають наголос у тих мовах, у яких він може стояти на будь-яких (початкових, серединних, кінцевих) складах акцентного складу; 3) пов'язаний або зумовлений, місце якого обмежене морфологічними умовами.

Фраза - це відрізок в промові, об'єднаний особливою інтонацією і фразовим наголосом і укладений між двома досить тривалими паузами. Фраза відповідає щодо закінченості за змістом вислову. Однак фразу можна ототожнювати з пропозицією: фраза - фонетична одиниця, пропозиція - граматична, вони відносяться до різних рівнів мови. Вони і лінійно можуть не збігатися: в одному складному реченні - дві фрази, але складного пропозиції може відповідати і одна фраза (Віра не зводить очей з дороги, і що йде через гай).

Такт - відрізок мовлення, об'єднаний особливою інтонацією і тактовим наголосом, але паузи між тактами необов'язкові і вони коротші міжфразової паузи (І). У членування мовного потоку можливі коливання (На другий день і звістка про пожежу і рознеслася по всьому місту / На другий день звістка про пожежу і рознеслася по всьому місту). У деяких випадках варіанти членування фрази на мовні такти відображають різне значення (Треба вчитися і працювати і відпочивати).

Проклітікі - ненаголошені слова, що стоять перед ударними, до яких вони примикають (під вікном, сестра і брат, не знаю, щоб прийшли і ін.).

Енклітікі - ненаголошені слова, що стоїть після ударних, до яких вони примикають (скажи-ка, він же, чи прийде і ін.)

Дифтонг - поєднання двох голосних елементів, які вимовляються без паузи в одному ударному складі. Перша частина дифтонги називається ядро. Друга частина називається ковзанням.

На листі дифтонг може позначатися однією буквою або поєднанням букв.

Слід відрізнити дифтонг від диграфами. Диграф - поєднання двох літер в межах одного складу.

В англійській мові існує ще й поєднання трьох голосних елементів, які вимовляються без паузи в одному ударному складі, яке називається трифтонги. В англійській мові 2 трифтонги: [aiə] і [auə].

Екстралінгвістичними (позамовними) засобами комунікації є паузи, покашлювання, сміх, позіхання, плач, просодичними — характеристика голосу, темп, тембр, висота, гучність, наголошування, акцент мовлення. Кожен із цих компонентів посвоєму впливає на сприйняття проголошеної інформації й особистості, яка цю інформацію доносить. Значний комунікативний потенціал має голос як інструмент спілкування, джерело інформації, засіб впливу. Він наділений унікальними можливостями щодо передавання інформації, сигналів, не обмежених словесним змістом.

Педагог має знати матеріальну природу голосу, яким він користується, оволодіти способами звукоутворення і голосоведіння, пізнати основи наук, що займаються голосом: фонетикі (займається виправленням і удосконалюванням голосу), паралінгвістики (вивчає висоту голосу, зміни мелодики, сили, використання тембру, пауз тощо).

Найменшою серед сегментних одиниць після звука є склад, а в мовленнєвому потоці склад взагалі є найменшою сегментною одиницею, оскільки говоримо ми не звуками, а складами.

Склади утворені зі звуків, однак виділення їх зі складу становить уже штучну, умисну операцію. Мовець використовуєклади, а не окремі звуки. Це добре помітно при спеціально уповільненому мовленні; мовленнєвий потік при цьому розпадається наклади, однакклади на окремі звуки не розділяються при будь-якій затримці темпу говоріння, якою б мова не була (естонська, наприклад).

Отже, склад – це мінімальна мовленнєва одиниця, яка виділяється при членуванні мовного потоку. Загальноприйнятого визначення складу досі ще немає. У мовознавчій літературі найбільш поширені визначення складу згідно з трьома науковими теоріями. Наукові теорії складу:

1. Експіраторна теорія (склад – це звук або сполучення кількох звуків, які вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря). Сучасні експериментальні дослідження заперечують цю теорію, оскільки доведено, що одним поштовхом повітря можна вимовити і декілька складів.

2. Теорія м'язового напруження (мускульної напруги, артикуляторна) (Л. В. Щерба, М. Ф. Наконечний, В. В. Лобода). За цією теорією, склад – це

частина мовного потоку, утворена поєднанням звуків із зростаючим і спадним м'язовим напруженням при їх артикуляції; це частина такту, яка вимовляється з єдиною мускульною напругою. Найбільше напруження припадає на вершину складу – голосний, а найменше буває на межі складів.

3. Теорія сонорності (акустична) (Отто Есперсен, Р. І. Аванесов, О. Н. Гвоздєв). Відповідно до цієї теорії склад – це частина мовного потоку, яка складається з одного або кількох звуків і відділяється від іншої частини зміною наростання і спаду звучності. Найбільшою звучністю характеризуються голосні звуки, меншою – сонорні і шумні дзвінки, найменш звучні – шумні глухі.

Якщо у слові звуки з максимальною звучністю позначити цифрою 4, а звуки з мінімальною звучністю – цифрою 1, сонорні – 3, дзвінки – 2, то побачимо, що межа між складами проходить у місці найбільшого спаду гучності, наприклад: k1o4/c1a4 , б2a4л3/к1a4, c1a4/д2o4к1. О. Есперсен виділив вершину (момент найвищої звучності) та периферію, яка складається з ініціалі (наростання звучності до вершини) та фіналі (затухання звучності після вершини). Недоліком сонорної теорії є те, що ступінь звучності того чи іншого звуку не є сталою величиною. Один і той самий звук може вимовлятися з різним ступенем звучності.

4. За комплексною теорією, яку підтримують українські мовознавці М. Жовтобрюх, В. Брахнов, Н. Тоцька, склад розглядається як комплексне явище, що є наслідком дії низки чинників: акустично-артикуляційних, просодичних та фонологічних.

Фонетичну природу складу в українській мові досліджували: І. Зілинський, а лабораторно-експериментальними методами – Лариса Іванівна Прокопова, Ніна Іванівна Тоцька, Т. О. Бровченко, Володимир Михайлович Брахнов, Валентина Перебийніс, Леонід Андрійович Близниченко й ін. Склад як фонологічна одиниця

У різних мовах світу проявляються такі ознаки складу як фонологічної одиниці:

1. Можливі (допустимі) схеми складу є обмеженими (наприклад, в арабській мові допустимі лише склади типу «приголосний + голосний» і «приголосний + голосний + приголосний»).

2. Принцип «хвилі звучності» для простої структури консонантних сполучень всередині складу (наприклад, у дагестанській мові в кінці складу допускаються лише поєднання «сонорні + шумний»).

3. Дистрибутивні (усі можливі) обмеження, що виступають як певні складові позиції (наприклад, в німецькій мові дзвінки шумні неможливі в кінці складу).

4. Компенсація тривалості звучання між голосним і кінцевим звуком складу (наприклад, в шведській мові за коротким голосним йде довгий приголосний, а за довгим голосним – короткий приголосний).

5. Місце наголосу залежить від кількісної структури складу (наприклад, в латинській мові наголос падає на передостанній склад, якщо він містить довгий голосний або закінчується на приголосний, і на 3-й склад від кінця в інших випадках);

6. Складова просодія (вчення про мелодику, темп мовлення, паузи, тембр) – тональна або темброва (наприклад, складовий сингармонізм за м'якістю / твердістю в праслов'янській мові, коли палаталізовані приголосні поєднувалися з голосними переднього ряду, а непалаталізовані – з голосними заднього ряду: нога – нозі)

7. Поділ на склади має тенденцію збігатися з граматичними межами (крайній прояв – збіг морфеми і складу, або моносилабізм).

Донедавна теорія складу розроблялася в основному на матеріалі західноєвропейських та слов'янських мов. У цих мовах фонетичне членування слова на склади не збігається з морфологічним членуванням складу. Наприклад, якщо слово рука членувати з точки зору фонетичної, то в ньому два відкриті склади і чотири фонеми (рука). Якщо до поділу слова рука підійти з морфологічного погляду, то ми виділимо дві морфеми (рук-а). Тут спостерігаємо два можливі підходи до членування слова – фонетичне і морфологічне.

Фонетичне членування слова на склади не збігається з членуванням морфологічним. Склади не пов'язані з певним змістом. Що й характеризує наприклад, мови індоєвропейської сім'ї. Проте, якщо розглянути східні мови (китайську, тайську, бірманську або в'єтнамську), то у них роль складу особлива. У європейських мовах слова формуються зі звуків і один звук може бути морфемою, тоді як у китайській та інших мовах слова формуються зі складів, і морфемна будова слова не може бути репрезентована одиницею, меншою, ніж склад. Таким чином, фонетична одиниця (склад) і морфологічна одиниця (морфема) взаємно співвіднесені. Межа складу і морфеми збігається.

Смислова подільність в цих мовах не йде далі складу, і склад у зв'язку з цим завжди асоціюється з певним змістом.

Склад тут служить звуковою оболонкою морфем. Таким чином, склад у тональних мовах є не тільки найважливішою фонетичною, але й словотвірноморфологічною одиницею.

Типи складів в українській мові Відомо, що в слові є стільки складів, скільки голосних. Голосні звуки називають складотвірними, решту – нескладотвірними. Якщо в складі є кілька звуків, складовий утворює його вершину. Склад не виражає ніякого значення. Із складів утворюються слова, які бувають однокладові, двоскладові, трискладові, багатоскладові. Наприклад: мед, кіно, писати, перезимувати. Типи складів:

1. За характером початкового звука склади бувають прикриті (починаються приголосним); неприкриті (розпочинаються голосним), напівприкриті (починаються нескладотвірним): О-лесь, о-бід, те-атр, йти, вда-ло.

2. За характером кінцевого звука: відкриті (закінчуються голосним): маши-на; закриті (закінчуються приголосним): бам-бук; напівзакриті (закінчуються нескладотвірним): ві[ŭ]-ці, ві[ї]-сько.

3. За ознакою наголошеності / ненаголошеності: наголошені (якщо мають найбільшу силу звучання); ненаголошені (сила звучання порівняно з

наголошеним складом менша). Ю. О. Карпенко у посібнику «Фонетика і фонологія сучасної української мови» виділяє 4 основні типи складів:

- 1) прикрито-відкриті (ко-ро-ва);
- 2) прикрито-закриті (пор-тфель);
- 3) неприкрито-відкриті (у, о);

4) неприкрито-закриті (ось, ох). У сучасному українському мовленні до першого типу належить приблизно 75 % складів, а відкриті склади з одним приголосним становлять приблизно 59 %. Складів же прикрито-закритих українська мова нараховує десь близько 19 %, неприкрито-відкритих – близько 5 % і неприкрито-закритих менше 1 %. Найдовший склад в українській мові включає 7 звуків: мі-ні-стерств (родовий множини). Як бачимо, в українській мові панує відкритий склад, що є залишком закону відкритих складів, який колись діяв у праслов'янській мові і припинив свою дію в давньоукраїнській мові в XI – XII ст. (внаслідок занепаду редукованих).

Наголос є найменшою суперсегментною (просодичною) одиницею, яка виділяється в межах слова (словесний наголос) або в межах фрази (фразовий наголос). Кожне повнозначне слово має наголос. Словесний наголос – це виділення в слові складу за допомогою артикуляційних засобів, властивих певній мові.

Артикуляційні засоби:

- 1) посилення м'язової напруги (наголос динамічний, силовий);
- 2) зміна висоти тону (наголос музичний, тонічний, мелодійний);
- 3) збільшення тривалості звучання (наголос часокількісний, довготний).

За фонетичною природою наголос в українській мові є динамічним, але містить у собі й часокількісний елемент (наголошений голосний більш тривалий порівняно з ненаголошеним).

Функції словесного наголосу:

1) конститутивна (словесний наголос служить для фонетичного об'єднання слова);

2) ідентифікаційна (словесний наголос виявляє здатність відрізнити слова від звукових комбінацій, які не є словами);

3) диференційна (словесний наголос є засобом розмежування значень слів, які мають однаковий фонемний склад, та граматичних форм одного слова: на березі – на березі; насіпати – насипати, замок – замок, приклад – приклад, батьків – батьків, сестри – сестри).

Ознаки українського словесного наголосу:

1) динамічність, оскільки основним засобом виділення складу у слові є посилення м'язової напруги;

2) різномісність (вільність), тобто словесний наголос в українській мові не закріплений за певним складом.

В одних словах він припадає на перший склад, в інших – на другий, третій чи на останній. Наприклад: праця, світло, гарний (наголос на першому складі), коваль, дівчата, писати (наголос на другому складі), малювати, працювати, перетворювач (наголос на третьому складі), підстергти (наголос на останньому складі).

3) рухомість, тобто здатність змінювати місце у слові у зв'язку зі зміною його граматичної форми: но́шу – носи́ш – носі́; се́рце – се́рця, по́ле – по́ля, сто́рінка – сто́рінки. У незначній кількості слів, порівняно з іншими мовами, наголос може бути постійний, якщо в усіх формах слова припадає на той самий склад (фа́брика, фа́брику, фа́брикам; за́вод, за́водом, за́водів). Різновиди словесного наголосу: а) основний (визначається в однокореневих словах: мо́ре, пісо́к, водо́); б) побічний (у складних і складноскорочених словах: о́вочесхо́вище, звірофе́рма); в) подвійний (характерний для окремих слів): весня́ній, зо́вжди́, за́кінчу́в.

Фразовий наголос – неоднакове наголошення слів у межах фрази. Засоби виділення наголошеного слова у фразі: ♣ посилення голосу; ♣ зміна висоти голосу; ♣ пауза перед словом (після нього); ♣ уповільнення вимовлення.

Різновиди:

- 1) наголос фонетичного слова (акцентної групи);
- 2) синтагматичний наголос;
- 3) логічний наголос;
- 4) емоційний наголос.

Наголос акцентної групи об'єднує повнозначні слова і клітики в одне слово.

Клітики – слова, які не мають самостійного наголосу і приєднуються до повнозначних слів. Клітиками є переважно службові слова. Розрізняють проклітики і енклітики.

Проклітики – однокладові (дво-) прийменники, сполучники, частки, які стоять перед повнозначним словом: на березі́, лиш т́у, не читай, нехай пи́ше.

Енклітики – однокладові частки, які стоять після повнозначного слова і приєднуються до нього наголосом: читай же́, пішов би́. Іноді проклітиками чи енклітиками можуть бути повнозначні слова.

На цю особливість першим звернув увагу вітчизняний фонетист М. Ф. Наконечний: зо́ сміху, сві́т за́ очі, крі́м мене́, зо́ два, на́ ніч, раз по́ раз. Синтагматичний наголос – наголос кінцевого слова синтагми. Наприклад: Світа́є/ край неба/ пала́є/, соловейко́/ в рідні́м га́ї/ со́нце/ зустріча́є// Я добре знаю́/ що тво́ї спортивні успі́хи великі́/ і ти скоро́ завою́єш титу́л чемпіо́на/.

Ритмічно-інтонаційну та смислову єдність усного мовлення, що складається з одного чи кількох слів, називають синтагмою. Синтагма створюється мелодикою, темпом, паузами, наголосом. За допомогою пауз фраза членується на синтагми.

Поділ речення на синтагми збігається з частиною мовленнєвого потоку, який вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря, без пауз.

Логічний наголос – особливе виділення голосом найважливішого слова в смисловій структурі речення для підкреслення його особливого значення. Від логічних наголосів (основних і побіжних) залежить логічна виразність висловлювання. Змінюючи логічний наголос, можна надавати

висловлюванню різних смислових відтінків, напр.: Шануй свою мову. Сьогодні у нас лекція, або Сьогодні у нас лекція; або Сьогодні у нас лекція.

Емфатичний наголос (емоційно-експресивний, виражальний) – наголос, за допомогою якого підсилюється емоційний бік слова, виражається емоційний стан мовця. Засоби вираження – подовження голосного чи приголосного, підкреслення у вимові кожного складу. Наприклад: Не мо-о-о-жу!; бр-р-р!; так, я ді-зна-юсь! Вона ду-у-уже симпатична! Розу-у-умний!

Ступінь вираження смислових і стилістичних відтінків залежить від синтагматичного та фразового наголосу, який виділяють у межах синтагми, фрази. Близьким до синтагматичного є фразовий наголос. В емоційно нейтральному мовленні він стоїть на останньому слові фрази як основний одиниці мовлення, що часто відповідає реченню, напр.: Я прийду пізніше.

Інтонація (лат. *intono* – голосно вимовляю) визначається як сукупність кількох фонетичних компонентів: ♣фразового наголосу; ♣пауз; ♣ритміки (ритм мовлення); ♣тембру; ♣темпу; ♣мелодики. За допомогою інтонації мовленнєвий потік членується на смислові відрізки – синтагми і речення, розмежовується речення за метою висловлення, досягається вираження емоційного забарвлення повідомлюваного.

Пауза – більш або менш тривала артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці. Найбільші паузи бувають у кінці речень ([//]), менші ([/]) – в кінці частин складного речення, а також у середині речення між синтагмами. Паузи не завжди збігаються з розділовими знаками. Іноді від місця паузи залежить зміст речення. Пор.: Кабінет / історії університету і Кабінет історії / університету. Ритм мовлення визначається чергуванням наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів.

Тембр – зміни звукових коливань, які надають мовленню тих чи інших емоційноекспресивних відтінків (тембр «лагідний», «веселий», «сварливий»).

Темп мовлення – швидкість або повільність протікання мовлення в часі і тривалість пауз між мовними відрізками. Мелодика – підвищення та зниження основного тону голосу.

Функції мелодики:

1.Комунікативна – виявляється в тому, що вона служить засобом розрізнення і розпізнавання різноманітних синтаксичних структур (розповідних, питальних і спонукальних речень).

2.Емоційна – завдяки мелодиці передається стан мовця (спокійний, збуджений, веселий), а також ставлення мовця до повідомлюваного.

Типи мелодики: мелодика завершеності і незавершеності, питальна мелодика; вони характерні для розповідного речення, для некінцевих синтагм, для питального речення.

Значення просодичних фонетичних одиниць: за допомогою словесного наголосу склади об'єднуються у фонетичні слова; синтагматичного наголосу і мелодики слова об'єднуються у синтагми, за допомогою інтонації з синтагм будуються фрази.

Розрізняють чотири типи фонетичних змін: комбінаторні (асиміляційні й дисиміляційні), позиційні, фонетично не зумовлені та спонтанні.

Комбінаторні зміни виникають унаслідок взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, зумовленої певними залежностями між різними положеннями мовних органів під час артикуляції цих звуків. Усі комбінаторні зміни фонем за характером наслідків розпадаються на дві групи: асиміляційні (уподібнювальні — асиміляція, акомодация і субституція) та дисиміляційні (роз-подібнювальні — дисиміляція, епентеза, дієреза і гаплогія).

Асиміляція — часткове або повне уподібнення приголосних звуків. Уподібнення може бути за дзвінкістю-глухістю, за твердістю-м'якістю, за способом творення тощо.

Акомодация — пристосування артикуляції суміжних приголосного і голосного.

Субституція — підстановка в запозичених словах звуків рідної мови замість іншомовних.

Дисиміляція — розподібнення приголосних унаслідок заміни одного звука іншим.

Епентеза — вставляння звука для роз'єднання двох подібних.

Дієреза — викидання звука для усунення нагромадження подібних звуків.

Гаплогія — викидання одного з двох однакових складів.

Позиційні зміни залежать від місця звука в слові. В Українській мові спостерігаються такі позиційні зміни, як позиційне чергування і протеза. Позиційне чергування — регулярна зміна звуків, зумовлена їхнім оточенням у слові.

Фонетично не зумовлені зміни звуків відбуваються незалежно від фонетичних законів і навіть усупереч їм. Сюди можна зарахувати зміни за аналогією, гіперизми та метатези.

Зміни звуків за аналогією слугують для вирівнювання різних форм того самого слова.

Гіперизми (гіперкоректності) — неправильні виправлення звуків у словах, найчастіше запозичених.

Метатези — нічим не зумовлені перестановки звуків чи складів у словах.

Спонтанні зміни — історичні зміни звуків, причина яких тепер невідома.

Субституція — заміна в запозичених словах чужого звука своїм.

Субституція — група способів словотворення, при яких відбувається заміна частин слів. При цьому усікатися і додаватися може не тільки морфема, а й неморфемний сегмент.

Субституція — взаємозамінювання мовних складників у межах певного контексту з урахуванням їх функціональних можливостей, ознак самтожності, парадигматичних та синтагматичних зв'язків

Орфоепія (від гр. *orthos* "правильний", *epos* "мовлення, розповідь") - 1) вимова, яка відповідає прийнятим у мові нормам (сукупність вимовних норм); 2) розділ мовознавства, який встановлює систему вимовних норм.

Опираючись на фонетичні процеси, орфоепія подає індивідуальні норми для різних випадків і вибирає із наявних варіантів вимови те, що найбільш відповідає прийнятим традиціям і тенденціям розвитку мови.

Писемний вид мови суттєво доповнює звукову мову як допоміжний засіб спілкування на віддалі, позначення тих чи інших елементів повідомлення на папері. Письмо — штучно створена система фіксації мовлення, яка дає змогу за допомогою графічних елементів передавати мовленнєву інформацію на відстані й закріплювати її в часі. Мова і письмо з'явилися не одночасно. Звукова мова з'явилася близько 2 млн. років тому, а письму — не більше 6 тис. років. Без письма людські знання залишилися би недовговічними, і тому без нього не уявляється існування серйозних наукових і технічних знань. Це стосується кожної галузі науки та історії суспільства взагалі. Найперше виникло так зване предметне "письмо". Його ще й письмом назвати не можна. Це були: 1) природні предмети, які використовувалися для передачі повідомлень (зламана гілка, подарована квітка); 2) впорядкована система певних предметів: нанизані в певному порядку черепашки різного кольору (ірокезьке "письмо" вам пум); різнокольорові шнурки з вузлами, нав'язані на паличку в певному порядку й по-різному переплетені (інкське "письмо" кіпу); 3) зарубки на дереві, які використовувалися найчастіше для обліку днів. Найдавнішим графічним письмом були малюнки — піктограми. У піктографічному письмі інформація передається в малюнках. Малюнки поступово перетворилися на умовні знаки, символи. Піктограми ставали ідеограмами. Найдавніше відоме ідеографічне письмо — єгипетські ієрогліфи. У надрах ідеографічного письма поступово зароджувалося звукове письмо. Існує 3 різновиди звукового письма: складове, консонантне, звуко-буквене.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Фонетика та фонологія. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Предмет фонології. Поняття про звук мовлення. Три аспекти вивчення звуків: акустичний, анатомо-фізіологічний і лінгвістичний (функціональний).

2. Акустичний (фізичний) аспект. Акустична природа звуків мови. Тони і шуми; висота, сила, тривалість звуків. Роль резонаторів при творенні звуків. Тембр.

3. Анатомо-фізіологічний аспект. Мовленнєвий апарат активні і пасивні органи. Артикуляційна база мови. Три фази артикуляції. Класифікація звуків. Принципи класифікації. Голосні звуки, приголосні звуки (вокалізм, консонантизм). Поділ голосних за рядом, піднесенням, участю губ. Дифтонги, трифтонги. Поділ приголосних за акустичною

ознакою, за місцем творення, за пасивним артикулятором, за акустикою, за способом творення, за додатковою артикуляцією, за тривалістю вимовляння.

4. Лінгвістичний (функціональний) аспект. Поняття фонем. Звук і фонема. Функції фонем. Диференційні та інтегральні ознаки фонем. Відтінки фонем, позиції фонем. Нейтралізація фонем. Поняття про систему фонем. Фонетична система, її одиниці й структура. Учення про фонему, алофони, варіації та варіанти.

5. Фонетичні одиниці та засоби. Фонетичне членування мовленнєвого потоку (фраза, такт, склад, звук). Поняття складу, типи складів, складові та нескладові звуки. Складова структура слова в різних мовах. Наголос, його види. Основний і побічний наголос. Класифікація наголосу за місцем у слові. Словесний і фразовий наголос. Клітики: проклітики і енклітики. Логічний і емпатичний наголос. Інтонація, її елементи.

6. Фонетичні процеси. Позиційні зміни звуків. Комбінаторні зміни звуків. Фонетичні процеси: асиміляція, акомодация, редукція; специфіка їх прояву у різних мовах. Чергування. Фонетичні і нефонетичні зміни звуків (живі і історичні).

7. Орфоепія. Звукова мова й письмо.

8. Графіка. Орфографія. Принципи орфографії.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.

2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – К., 1999. – 338 с.

3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).

4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236-243.

5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К., 1985.

6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

Питання для самоконтролю

Охарактеризуйте функції фонем.

Чому полягає своєрідність фонологічних систем різних мов?

Завдання

Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Встановіть у підкреслених словах співвідношення між буквами та звуками.

1 Змалку кохайтесь в освіті, змалку розширюйте ум, бо доведеться у світі великих навчатися дум (Грабовський). 2. Ми, українці, — нація, яка споконвіку прагне багато знати, а це утверджує нашу віру у вічне життя на цій землі (Гоян). 3. Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувато (Винниченко).

Запитання і завдання для контролю і самоконтролю

За темою “Звуки мови, їх вивчення і класифікація”

1. Що є об’єктом вивчення фонетики?
2. У чому практичне значення фонетики?
3. Які є три аспекти у вивченні звуків?
4. Охарактеризуйте звук людської мови як фізичне явище. Розкрийте сутність понять *сила звука, висота звука, довгота звука, тембр звука*.
5. Дайте загальну характеристику мовленнєвого

апарата.

6. Що таке артикуляція? Із яких фаз вона складається?
7. Назвіть активні і пасивні органи мовлення.
8. Як ви розумієте термін *артикуляційна база*?
9. На яких артикуляційно-акустичних відмінностях ґрунтується поділ звуків на голосні та приголосні? Назвіть основні відмінності між цими звуками.
10. З роботою якого органа пов’язаний поділ голосних за рядом і піднесенням?
11. Що таке дифтонг?
12. З роботою яких органів пов’язаний поділ приголосних на дзвінкі і глухі, тверді та м’які?
13. Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою.
14. Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.
15. Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?
16. Що таке лабіалізація звуків?

За темою “Фонологія”

1. Дайте визначення фонемі. Які функції виконують фонемі?
2. Як співвідносяться звук і фонема?
3. У чому полягає різниця між диференційними й нейтральними ознаками фонем? Які ознаки фонем можуть виступати як диференційні?
4. Що таке звукова опозиція?
5. У яких позиціях можуть знаходитись фонемі в мовленнєвому потоці?
6. Що таке варіанти і варіації фонем?
7. Що таке фонологічна система мови?
8. У чому полягає національно-мовна своєрідність фонологічних систем?

За темою “Членування мовленнєвого потоку”

1. Чи співпадає межа такту з межею слова?
2. Що таке проклітики, енклітики?
3. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
4. Дайте визначення фрази. Якими властивостями характеризується фраза?
5. Що таке такт? Який синонім вживають до слова *такт*?
6. Які теорії складу існують у мовознавстві? Які типи складів ви знаєте?
7. Дайте визначення монофтонга і поліфтонга. Які різновиди поліфтонгів є у мовах світу?
8. Що таке наголос? Назвіть типи словесного наголосу в різних мовах.

Охарактеризуйте наголос української і тієї іноземної мови, яку ви вивчаєте.

9. Дайте визначення інтонації та назвіть основні її функції. Із яких компонентів

складається інтонація? Розкрийте зміст кожного компонента інтонації.

За темою "Зміни звуків у потоці мовлення"

1. Які різновиди змін звуків ви знаєте?

2. Дайте визначення позиційних змін звуків. Назвіть позиційні зміни звуків, поясніть їх суть, наведіть приклади.

3. Дайте визначення комбінаторних змін звуків. Назвіть різновиди цих змін.

4. Охарактеризуйте всі різновиди асиміляції.

5. Що спільного і відмінного між асиміляцією і дисиміляцією?

6. Наведіть приклади гаплогії, діерези, епентези і метатези, субституції звуків і гіперизмів.

7. Що таке орфоепія? Що є предметом орфоепії?

8. Що таке транскрипція? Чим відрізняється фонетична транскрипція від фонематичної, транскрипція від транслітерації?

Засоби контролю

Тест "Фонетичне членування мовленнєвого потоку"

1. Найменша комунікативна одиниця мови і водночас найбільша фонетична одиниця в мовленнєвому потоці, що становить собою інтонаційно-змістову єдність, - це:

а) синтагма;

б) склад;

в) фраза.

2. Що зумовлює різний зміст речення?

а) неоднакове членування на фрази;

б) неоднакове членування на синтагми;

в) неправильна розстановка пауз.

3. Речення може розпадатися на відрізки, які характеризуються посиленням наголосу останнього слова і виражають у даному контексті одне, хоч складне поняття. Це —:

а) синтагма;

б) інтонація;

в) такт.

4. Як називається частина фрази, об'єднана одним наголосом?

а) такт;

б) склад;

в) словосполучення.

5. До якої теорії належить визначення складу, обґрунтоване датським мовознавцем О. Єсперсеном: *Склад має вершину (ядро) і периферію*:

а) експіраторна;

б) мускульної напруги;

в) сонорна.

6. Склад, що починається приголосним звуком і закінчується голосним, називається:

а) відкритий неприкритий;

- б) закритий прикритий;*
- в) відкритий прикритий;*
- г) закритий неприкритий.*

7. Як називаються два голосні звуки, які утворюють один склад, чим і забезпечується їх фонетична цілісність:

- а) монофтонг;*
- б) трифтонг;*
- в) дифтонг.*

8. Як називаються фонетичні явища – наголос та інтонація?

- а) допоміжними засобами;*
- б) просодичними засобами;*
- в) змінними засобами.*

9. Що називається наголосом?

- а) звук, що вимовляється чіткіше;*
- б) виділення в мовленні певної одиниці в ряду однорідних одиниць за допомогою фонетичних засобів;*
- в) протяжна вимова звуків у слові.*

10. Словесний наголос, що характеризується більшою тривалістю звучання певного складу, є:

- а) динамічним;*
- б) музикальним;*
- в) кількісним.*

11. Виділення (вимова) одного із складів (такту) з більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря, — це наголос:

- а) музикальний;*
- б) кількісний;*
- в) динамічний.*

12. Емоційне виділення тих чи інших слів у висловлюванні напруженою вимовою певних

звуків – це наголос:

- а) логічний;*
- б) емфатичний;*
- в) фразовий.*

13. Складові інтонації:

- а) мелодика, інтенсивність, паузи, темп і тембр мовлення;*
- б) сила голосу, наголоси, виразність мовлення;*
- в) настрій, тон, паузи.*

14. Попереджувальну функцію (показує, що речення ще не закінчене) має:

- а) низхідний рух тону;*
- б) висхідний рух тону.*

Термінологічний диктант за темою “Фонетика”

1. Фонетика – це ...
2. Звук – це ...
3. Фізичні, або акустичні, характеристики звуків –
4. Індивідуальне забарвлення окремого звука, зумовлене набором тонів і обертонів, – це ..

5. Голосні звуки – це ...
6. Мовний апарат поділяється на ...
7. Артикуляція – це ...
8. Фази артикуляції: ...
9. Вокалізм – це ...
10. Консонантизм – це ...
11. Сонорні приголосні складаються з ...
12. Афrikата – це ...
13. При творенні проривних приголосних органи артикуляції ...
14. Увула – це ...
15. Лабіалізовані звуки – це ...
16. Аспірати – це ...
17. Палаталізація – це ...
18. Проклітик – це ...

Список літератури:

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. К.: Вища шк., 2006. С. 53 – 90.
2. Дорошенко С І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. К., 1974. С. 50-66, 70-106.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. К.: Видавничий центр Академія, 2006. С. 52-93, 222-225.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Видавничий центр Академія, 1999.С. 102 - 163.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. К.: Рута, 2000. С. 42 – 54.

Практичні завдання до теми “Фонетична система мови” Фази артикуляції

1. Приступ, або ...	2. Кульмінація, або ...	4. Відступ, або ...

2. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну відмінність між поняттями фонема і звук.

Відмінні риси звуку і фонем

Звук	Фонема
------	--------

1. Явище конкретне 2. Одиниця ... 3. Не розрізняє ... 4. Величина залежна 5. Величина індивідуальна 6. Кількість звуків ...	1. Явище ... 2. Одиниця мови 3. Розрізняє ... 4. Величина ... 5. Величина ... 6. Певна кількість у фонологічній системі мови
--	---

3. Користуючись таблицями класифікації голосних звуків української, російської, англійської та німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси вокалізму цих мов.

4. Користуючись таблицями класифікації приголосних звуків української, англійської, німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси системи приголосних (консонантизму) у цих мовах.

5. На місці крапок у клітинках таблиці впишіть потрібні відомості. Розкрийте зміст кожної класифікаційної ознаки голосного звука

Критерії класифікації голосних

1. За резонатором: - ... - <i>неносові</i>	2. За довготою: - ... - <i>короткі</i>	3. За ступенем розкриття ротової порожнини: - ... - <i>закриті</i>	4. За ступенем підняття спинки язика до піднебіння: - ... - <i>ненапружені</i>
5. За участю губ: - <i>лабіалізовані</i> - ...	6. За рухом язика в горизонтальному положенні: - ... <i>ряду</i> - ... - ...	7. За Вертикальним Положенням язика: - ... <i>піднесення</i> - ... - ...	

6. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т.д.

7. Заповніть пропуски на місці крапок і порожні клітинки таблиці необхідними відомостями. Усно дайте характеристику кожного типу приголосних за акустично-артикуляційними ознаками. Наведіть приклади приголосних звуків української, англійської, німецької мов до кожної класифікаційної групи.

Критерії класифікації приголосних звуків		Приклади		
		укр.	англ.	нім.
1. За участю шуму	...			

<i>та голосу</i>	<i>шумні:</i> - ... -			
<i>2. За ... творення</i>	<i>... , або лабіальні:</i> <i>1. губно-губні</i> <i>2. губно-зубні</i>			
	<i>язикові:</i> - ... - ...			
	<i>увулярні</i>			
	<i>глоткові</i>			
	<i>гортанні</i>			
<i>3. За ... творення</i>	<i>щілинні,</i> <i>або ...</i>			
	<i>... ,</i> <i>або ...</i>			
	<i>... ,</i> <i>або ...</i>			
	<i>зімкнено-прохідні:</i> - ... - бокові, або . - ... , або <i>вібранти</i>			
<i>4. За резонатором</i>	<i>ротові</i>			

	...			
<i>5. За палатальністю</i>	<i>тверді</i>			
	...			
<i>6. За акустичним сприйняттям</i>	...			
	<i>шиплячі</i>			
	...			

7. За тривалістю звучання	нормальної витримки			
---------------------------	---------------------	--	--	--

8. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці.

Охарактеризуйте кожен вид словесного наголосу.

Словесний наголос

1. За артикуляційно-акустичними особливостями	В яких мовах
а) силовий, або ..., або ...	вірменська, грузинська, німецька
б) ..., або ..., або ...	японська, китайська, в'єтнамська, шведська, норвезька, литовська, латиська
в) квантитативний, або ... або ..., або ...	індонезійська, новогрецька, якутська
2. За місцем у слові	
фіксований, або ..., або ...	чеська, словацька, угорська, естонська, фінська, латиська, чеченська, монгольська; грузинська, польська; французька, вірменська, турецька
вільний, або ..., або ...	українська, російська, сербська, білоруська, хорватська, абхазька, мордовська

9. Поясніть, яким фонетичним процесом зумовлена видозміна слів при їх творенні:

мінералологія – мінералогія _____

рос. знаменоносець – знаменосець _____

дикообраз – дикобраз _____

трагікокомедія – трагікомедія _____

Молододід (прізвище) – Молодід _____

ТЕМА 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ЇЇ РОЗДІЛИ. ТИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИКИ

Мета вивчення: дати поняття про слово як основну одиницю мови, лексико-семантичні відношення.

Провідна ідея: визначення слова, співвідношення між лексичним значенням і поняттям.

Основні проблеми: слово — центральна функціонально-структурна одиниця мови. Лексема, словоформа. Лексичне значення. Слово і поняття. Лексична система мови. Проблема

класифікації слів: а) за значенням; б) за сферою вживання; в) за стилістичною диференціацією; г) з погляду активного й пасивного

вживання. Слово в лексико-семантичному полі: синоніми, антоніми, омоніми й пароніми.

Термінологічний мінімум: лексема, лексикологія, слово, словоформа, полісемія, метафора, метонімія, синекдоха, омонімія, омоформи, омофони, омографи, синонімія, антонімія, запозичена лексика, старослов'янізми, активна лексика, пасивна лексика, застарілі слова, неологізми, територіальні діалектизми, стилістично нейтральна лексика, розмовна лексика, книжна лексика, термінологічна лексика, експресивна лексика, соціальні діалекти.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Лексикологія та її розділи.
2. Слово як основна одиниця мови. Поняття лексеми.
3. Лексичне значення слова та його структура. Співвідношення між предметом та поняттям слова.
4. Значення слова та поняття. Поняття та концепт.
5. Природа виникнення слова. Мотивовані та немотивовані слова. Природа виникнення назви. Утрата мотивування та її причини. Народна етимологія.
6. Система значень слова. Полісемія. Моносемія. Типи лексичних значень слова: пряме, переносне; вільне, зв'язане. Поняття терміна.
7. Лексико-семантичне поле.
8. Синонімія. Класифікація синонімів. Евфемізми. Табу.
9. Антонімія. Класифікація антонімів.
10. Омонімія. Шляхи її виникнення. Типи омонімів.
11. Хронологічний розподіл словникового складу мови: неологізми, історизми, архаїзми.
12. Класифікація лексики за її походженням: рідна, запозичена. Причини та шляхи її запозичення. Пуризм та ставлення до нього.
13. Соціально-територіальна диференціація лексики: загальноновживана лексика та лексика обмеженого вживання (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, терміни, спеціальні слова).
14. Диференціація лексики за функціональними стилями. Нейтральна та типова лексика для різних функціональних стилів. Емоційно забарвлена лексика.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.
2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – К., 1999. – 338 с.
3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).
4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236-243.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К., 1985.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, називається лексикологією. Лексика може вивчатися з різних поглядів. Власне лексикологія — вивчає словниковий склад мови в цілому, його кількісний обсяг, походження, систему. Тому й існують різні галузі (чи розділи) науки про лексику:

1) семасіологія — досліджує семантику, тобто значення слів, природу і типи цих значень;

2) етимологія — встановлює походження слів, зміни в їхньому значенні й звуковому оформленні, зв'язки з іншими словами цієї та інших споріднених мов;

3) ономастика — розглядає власні назви людей (антропоніміка) та місцевостей (топоніміка), їхнє походження, первісне значення;

4) фразеологія — вивчає стійкі сполучення слів;

5) лексикографія — узагальнює досвід укладання словників.

Основний предмет лексикологічних досліджень — слова та фразеологічні одиниці. Слово — центральна функціонально-структурна одиниця мови. Усі інші елементи мови існують для слова і в слові (фонемі та морфемі) або завдяки йому (речення). Задовільного, логічно бездоганного визначення слова мовознавча наука ще не має, хоч мовці відчують і виділяють у мовленні окремі слова. Це зумовлене тим, що, по\$перше, слова в мові дуже різні за своїм значенням і функціями, а, по\$друге, — визначення, яке підходить для однієї мови, часто не придатне для іншої.

Давньогрецький граматист Діонісій Фракійський (бл. 170–90 рр. до н. е.) слово визначав як найменшу частину речення. Для Е. Сепіра (1884–1939) слово — це “один з найменших, цілком самодостатній елемент ізольованого змісту

В. Богородицький (1857–1941) вбачав у слові “звуковий символ уявлення або поняття”. О. Потебня розглядав слово як “єдність членоподільного звука і поняття”. Найбільш точно й стисло окреслив слово А. Мейє (1866–1936): “Слово — це вираження асоціації певного значення з певним комплексом звуків, що піддається певному граматичному використанню”. Проте навіть це визначення далеко не досконале, у ньому чітко не відмежовується слово від морфемі, з одного боку, і словосполучення — з іншого, не враховано існування в мові багатозначних слів.

Основна відмінна риса слова — це наявність у нього певного граматичного значення. Отже, слово — це самостійна, наділена одним або кількома граматичними значеннями одиниця мови, яка передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення. Слово є діалектичною єдністю двох аспектів (матеріального та ідеального). Під матеріальною частиною ми розуміємо комплекс звукових коливань, що закріплені в звуковій оболочці слова. Ідеальна частина — це зміст значення слова. Слово в мовленні виступає в різних формах і з різним значенням. Для позначення всіх різновидів терміна слова недостатньо. Тому в лексикології використовують ще поняття “лексема” й “словоформа”.

Лексема — це окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах. Наприклад, форми голова, голови, голові, голову і т. д. з усіма її значеннями (“частина тіла”, “керівник установи”, “передня частина колони” і т. ін.) становлять одну лексему — голова. Лексема — це узагальнене, абстрактне поняття. Конкретні форми й значення цієї лексики прийнято називати алолексмами (або лексами). Словоформа — це окреме слово в певній граматичній формі (наприклад: чорнобривці, землю, квітнуть).

Кожне слово має одне чи більше значень або набуває певного значення в контексті (як, наприклад, займенники). Слів без значення не існує. Під лексичним значенням (семантикою) слова розуміють історично закріплену в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем. У нашій свідомості існує ідеальне (недзеркальне) відображення світу. Ми можемо уявити будь-який предмет чи явище, тобто виокремити його з суцільної картини, зосередити на ньому увагу (наприклад, яблуко). І ось коли цим образом рефлекторно з’єднується звуковий комплекс (набір звуків [йяблуко]) і цей зв’язок закріплюється в нашій свідомості, виникає слово з певним лексичним значенням. У пам’яті утворюється стійкий образ цього звукового комплексу (образ слова), який щоразу, коли його чуємо, викликає в нашій уяві образ того самого предмета реальної дійсності. Реальний предмет (чи явище) як об’єкт найменування називається денотатом. Його узагальнений, абстрактний образ у нашій уяві — це сигніфікат.

Сигніфікат, пов’язуючись з образом слова, стає його лексичним значенням. Коли ми бачимо реальний предмет (чи явище), завдяки сигніфікатові, рефлекторно з’єднаному в нашій пам’яті з образом слова, пригадуємо його назву. І навпаки, коли чуємо назву, через образ слова активізуємо сигніфікат і, зіставляючи його з довкіллям, упізнаємо названий словом предмет (чи явище). Значення та поняття — категорії не тотожні.

Поняття — категорія мислення. Воно знаходить матеріальний вираз у слові, складає основу його лексичного значення. Всі слова відображають поняття, але не всі вони мають лексичне значення (наприклад, службові слова). Поняття — результат узагальнення суттєвих ознак об’єкта чи ряду однорідних об’єктів дійсності.

Поняття в нашій свідомості пов’язане із сигніфікатом. Поняття про предмет впливає на сигніфікат. Таким чином і такою мірою поняття входить у лексичне значення слова (у свідомості не тільки окремих людей, а й усього

суспільства). Лексичне значення не обов'язково передбачає також наявність поняття (наприклад, не всяка людина має поняття про комп'ютер, хоч знає, що це таке і навіть може користуватися ним).

Поняття ж обов'язково пов'язується з лексичним значенням, яке в свідомості людини виступає організуючим центром для виокремлених суттєвих ознак, з яких і формується поняття. Концепт — це не будь-яке поняття, а найбільш складні та важливі його аспекти, без яких було б важко уявити собі певну культуру. Поняття включає суттєві та необхідні ознаки, а концепт — і несуттєві.

Порівняно з концептами поняття мають простішу структуру: в структурі поняття переважає змістовна складова та є не всі компоненти, які є у структурі концепта. Концепт оточений емоційним, експресивним ореолом; це той “пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово та поняття, що ним виражається. Кількість лексичних одиниць, що є концептами, обмежена. Концептом стають ті явища дійсності, які актуальні для певної культури, мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темами прислів'їв та поетичних текстів. Вони є носіями культурної пам'яті народу.

Слово узагальнює (тобто виступає представником багатьох однорідних предметів) на двох рівнях: на рівні сигніфіката — за зовнішніми, поверхневими ознаками — і рівні їм поняття — за внутрішніми, суттєвими властивостями. Назви предметам і явищам даються по-різному. Люди виділяють певну суттєву для них на цей час ознаку і роблять її представником усього предмета. Яку ознаку той чи інший народ покладе в основу назви, залежить і від його фантазії. Ознака предмета, покладена в основу його назви, називається внутрішньою формою слова. Внутрішня форма — це мотивованість назви, наприклад, місяць жовтень, бо все жовтіє. З часом слова можуть втрачати свою внутрішню форму і стають немотивованими, наприклад, тепер ніхто уже не відчуває зв'язку слів жир і жити, хоч колись такий зв'язок був очевидний.

Є три основні типи мотивованості слів: морфологічний, фонетичний та семантичний. Фонетична мотивованість проявляється через бажання носія мови визначити референт так, щоб звукова форма максимально повно його характеризувала.

Морфологічна — значення розкривається через його морфологічну структуру. Семантична — пов'язана з переосмисленням значень слів.

Мотивованість проявляється в словах простих, складних та похідних. Проте в кожній мові є як мотивовані, так й немотивовані слова. Немотивовані здебільшого — однаскладові. Шляхи мотивації досить різні в різних мовах.

Один і той же референт дійсності може набувати різні асоціації в різних мовах. Слово, яке функціонує у мові лише з одним сталим лексичним значенням, називають однозначним. Властивість слова мати одне значення йменують моносемією. З поняттям однозначності пов'язане розуміння терміна, оскільки бажано, щоб він мав єдине значення.

Термін — це слово або сполучення слів, які служать точним позначенням поняття якоїсь специфічної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя. Сукупність термінів певної галузі називається термінологією.

Полісемія — це властивість слова виступати з кількома закріпленими за ним у мові пов'язаними між собою лексичними значеннями, які виявляються у різному словесному оточенні. Термін “багатозначність слова” однаковою мірою застосовний як до слова, що має два значення, так і до слова, яке виражає значно більше значень. З ряду значень будь-якого слова здебільшого одне виділяється як основне, пряме, інші — як переносні, або фігуральні.

Лексико-семантичне поле — це сукупність лексичних значень, які об'єднані спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, скажімо, в лексико-семантичній системі будьякої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо.

Лексико-семантичне поле має своє ядро і периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, вони пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родово-видові групи. На периферії містяться функціонально менш важливі слова, які, як правило, належать і до іншого лексико-семантичного поля. Слова за значенням по-різному пов'язані між собою: вони наближаються одні до одних або, навпаки, відштовхуються на протилежні полюси. За характером відношень між словами розрізняють антоніми, синоніми, омоніми, пароніми.

Синоніми — це слова із спільним основним лексичним значенням. У семантичному полі вони перебувають поруч. Цілком тотожних синонімів не буває — вони різняться значеннєвими та стилістичними відтінками. Синоніми об'єднуються в синонімічний ряд, у якому виділяється стрижневе слово. Синоніми бувають: поняттєві, емоційно-оцінні, стилістичні, семантико-стилістичні.

Антоніми — це пари слів з протилежним значенням (мир — війна). У семантичному полі вони розташовуються на протилежних полюсах. Антоніми бувають постійні та контекстуальні. Постійні антоніми мають протилежне значення й поза контекстом (сум — радість); контекстуальні ж бувають протилежного значення лише в контексті.

Табу — слово, вживання якого заборонено з різних причин: через забобони, вірування.

Евфемізми — слова або вислови, що вживаються замість слів з грубим чи неприємним змістом.

Омоніми — це слова, які мають однакову звукову форму, але зовсім різне значення. Омоніми в мові виникають: 1) унаслідок розпаду в мові багатозначності слова у зв'язку з диференціацією значень; 2) унаслідок збігу звукового складу запозичених і незапозичених слів; 3) унаслідок словотвору; 4) унаслідок фонетичних процесів.

Розрізняють омоніми повні і неповні. До омонімічних явищ у мові належать омофони, омографи, омоформи.

Омофони при однаковій вимові мають різне написання (в англійській мові: root “корінь” — route “маршрут”).

Омографи при однаковому написанні мають різну вимову (в англійській мові, наприклад, bow [bau] “уклін” — bow [bou] “дуга”).

Омоформи мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі (шию — від шити і шию — від шия).

Застарілі слова бувають двох типів: історизми й архаїзми. Історизми — це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що зникли позначувані ними речі, явища: кріпак, осавул, віче.

Архаїзми — це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що їх з різних причин замінили іншими словами: піїт, ректи, воїстину, рать. Слова, які щойно з’явилися у мові, називаються неологізмами. За сферою вживання вся лексика поділяється на загальноновживану та вузьковживану. Загальноновживану лексику використовують усі носії мови незалежно від професії, освіти, місця проживання (день, ніч, сонце).

До вузьковживаної лексики належать: 1) діалектизми — вживаються в мові людей певної місцевості (мигунка “бліскавка”, ляскавиця — “трім”); 2) професіоналізми — вживаються в мові людей певної професії (наприклад, у мові викладачів: лекція, семінар, ко\$ локвіум); 3) жаргонізми — вживаються людьми певної соціальної категорії (відомі картярський, злодійський, гондлярський та інші жаргони); 4) екзотизми — позначають реалії лише чужої дійсності (леді, сер, лодр — стосуються англійської дійсності); 5) наукова лексика, зокрема терміни.

Терміни — слова, що виражають чітко окреслені поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва. Більшу частину лексики в мовах світу становлять споконвічні слова, які виникли в конкретній мові (багаття, мріяти, січень). Поряд із споконвічною лексикою у будь-якій мові існують іншомовні, або запозичені, слова (тарілка, майдан).

Запозичення полягає в засвоєнні слів однієї мови іншою. Запозичення бувають прямі (з мови в мову) та опосередковані — через інші мови. Запозичення іншомовних слів — об’єктивно-історичний процес, зумовлений постійними і різноманітними контактами між народами. Звичайно, не всі іншомовні слова збагачують лексику і не всяке нововведення чужої лексики виправдане. На цій підставі в історії багатьох народів раз у раз виникали і виникають вимоги обмежити введення чужої лексики, а почасти й розгортати боротьбу проти іншомовних впливів. Так, з’являються пуристичні тенденції у ставленні до слів іншомовного походження. Вони виявлялись, насамперед, у намаганні очистити мову від чужомовних елементів. Сам же процес очищення мови прийнято називати пуризмом. Із стилістичного погляду вся лексика поділяється на стилістично нейтральну та стилістично забарвлену.

Стилістично нейтральна лексика становить основу будьякого висловлювання. Переважна більшість слів стилістично нейтральна. Стилістично забарвлена лексика надає висловлюванню певних

експресивних, емоційних відтінків. Вона поділяється на слова піднесеного плану (доблесть, торжество, голий) і слова зниженого плану (балакати, вештатись, чудило).

Зміна значень слів відбувається в трьох напрямках: 1) звуження; 2) розширення; 3) зміщення. При звуженні обсягу значення назва стає конкретнішою. Слово печиво колись означало “усе спечене з борошна”, тепер — “кондитерські вироби з борошна”. При розширенні обсягу значення кількість охоплюваних словом предметів, явищ зростає. Наприклад, колись слово ос\$ нова означало “подовжні нитки в тканині” (від “снувати”), тепер, крім цього, — “те, на чому що-небудь тримається”.

Унаслідок семантичного зміщення те саме слово починає позначати інші речі. Наприклад, колись слово берег означало “гора”, тепер — “край землі, що межує з рікою, озером, морем”.

Звуження, розширення й зміщення значення відбуваються внаслідок перенесення назв з одних предметів на інші. Назви з одних предметів на інші переносяться: 1) за схожістю; 2) за суміжністю; 3) за функцією. Перенесення назви за зовнішньою та внутрішньою схожістю називається метафорою. Несучу поверхню літака назвали крилом за подібністю до пташиного крила (так розширилось значення слова крило). Перенесення назви за суміжністю називається метонімією. Назви можуть переноситись: 2) за просторовою суміжністю: аудиторія в значенні “слухачі”; 3) за часовою суміжністю: обід у значенні “обідня пора”; 4) за причинно-наслідковим зв'язком: творіння в значенні “продукт творчості”; 5) за суміжністю частин і цілого (це перенесення називається синекдохою): хліб у значенні “зерно, з якого виготовляють борошно і випікають хліб”. Є три типи лексичних змін: 1) випадіння слів з активної лексики (застарілі слова); 2) поява нових слів (неологізми); 3) зміни значення слів.

Найбільш типовим способом поповнення словникового складу мови є словотворення. Виділяють три основні типи словотворення: морфологічне, морфологічно-синтаксичне та синтаксичне.

Перший тип найбільш розповсюджений. Він представлений: 1) афіксацією; 2) морфологічним словоскладанням; 3) аббревіацією; 4) чергуванням звуків; 5) редуплікацією; 6) зворотнім словотвором; 7) чергуванням наголосу; 8) телескопією.

Афіксація включає суфіксацію, префіксацію та суфіксально-префіксальний словотвір. Морфологічний-синтаксичний словотвір включає: 1) словоскладання; 2) лексикалізацію множини іменників; 3) конверсію; 4) утворення фразових дієслів.

Синтаксичний словотвір представлений тільки синтаксичним словоскладанням.

Лексикографія — це розділ мовознавства про укладання словників. Словники бувають енциклопедичні і лінгвістичні. Лінгвістичні словники бувають загальні і спеціальні; одномовні, двомовні і багатомовні; тлумачні і перекладні; іншомовних слів; нормативні; історичні; діалектологічні тощо.

Фразеологізми — стійкі словосполучення, що передають єдине поняття і, як правило, супроводжуються коннотативним значенням. Розрізняють

фразеологізми трьох видів: 1) фразеологічні зрощення (ідіоми) — їхнє значення зовсім не вмотивоване значенням окремих компонентів (пек\$ ти раків “червоніти”); 2) фразеологічні єдності (фраземи) — їхнє значення вмотивоване переносним значенням окремих компонентів (при\$ кусити язика — “замовкнути”); 3) фразеологічні сполучення — їхнє значення вмотивоване прямим значенням окремих компонентів (ласкаво прсимо).

План

1. Слово як основна одиниця мови. Поняття лексеми.
2. Лексичне значення слова та його структура. Співвідношення між предметом та поняттям слова.
3. Значення слова та поняття. Поняття та концепт.
4. Природа виникнення слова. Мотивовані та немотивовані слова. Природа виникнення назви. Утрата мотиву-вання та її причини. Народна етимологія.
5. Система значень слова. Полісемія. Моносемія. Типи лексичних значень слова: пряме, переносне; вільне, зв’язане. Поняття терміна.
6. Синонімія. Класифікація синонімів. Евфемізми. Табу.
7. Антонімія. Класифікація антонімів.
8. Омонімія. Шляхи її виникнення. Типи омонімів.
9. Хронологічний розподіл словникового складу мови: неологізми, історизми, архаїзми.
10. Класифікація лексики за її походженням: рідна, запозичена. Причини та шляхи її запозичення. Пуризм та ставлення до нього.
11. Соціально-територіальна диференціація лексики: за-гальновживана лексика та лексика обмеженого вживання (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, терміни, спеціальні слова).
12. Диференціація лексики за функціональними стилями. Нейтральна та типова лексика для різних функціональ-них стилів. Емоційно забарвлена лексика.
13. Фразеологія. Поняття про фразеологізм. Лексикалізація сполук слів. Фразеологізм та вільне словосполучення. Джерела і типи фразеологізмів. Класифікація фразеологізмів: а) за граматичною будовою, б) за лексичним складом, в) за характером відповідності семантики фразеологізму і значень складових його компонентів, г) за стилістичним забарвленням. Функції фразеологізмів. Проблеми перекладу фразеологізмів. Трансформація фразеологічних одиниць у тексті.

Література

Основна

- 1.Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч.посіб. К.: Вища школа, 2006. С. 90-113.
- 2.Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 182-246.
- 3.Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 181-250.

4.Левицький А.Е., Сингівський А. В. Алавова Л.Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. С. 44-56.

Додаткова

5.Великий тлумачний словник української мови / Укл. і гол. ред.Т.Бусел. К. : Ірпінь: Перун, 2001

6.Білецький А. О. Про мову і мовознавство. К. : Світ, 1996. С. 140-150

7.Булаховський Л.А Нариси з загального мовознавства. К. : Радкола, 1959. С. 37-49, 62-75.

8.Лисиченко Л.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення. Харків: Прапор, 1993. С. 4-31.

9.Орфографічний словник української мови / Уклали С.І. Гловащук, М.М.Пещак, В.М. Русанівський, О.О.Тараненко. К. : Довіра, 1999. 992 с.

10.Тлумачний словник української мови / Укл. Ковальова Т. В., Коврига Л.П. Харків: Синтекс, 2002. 672 с.

11.Український орфографічний словник / Уклад.: М.М. Пещак та ін. 3-те вид переробл. і доповн. К. : Довіра, 2002. 1006с.

12.Український орфографічний словник: Орфографічний словник української мови: Близько 143000 слів / За ред. Л.М. Полюги. 3-те вид переробл. і доповн. К. : Довіра, 2002. 1006 с.

13.Уфимцев А.А. Лексическое значение. М. : Просвещение, 1986. С. 5-65.

14.Яременко В.Сліпушко О. Новий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусла. К. : Аконіт, 1998.

Завдання

1. Які з наведених слів є немотивованими (підкресліть), а які мотивованими в українській мові? Визначте внутрішню форму мотивованих слів.

Книжковий, книга, бухгалтер, динамо, "Динамо", синій, посинілий, учений, наука, учень, учити, неук, пир, пити, пиття, пиво, пивний; снігур, сніговий, сніг, сніговик, снігуронька, снігопад, засніжений, снігопад; порада, радість, порадити, зрадіти, рада, порадувати, радий.

2. Продовжіть наведені синонімічні ряди, виділіть в них домінанти. Визначте типи синонімів. До кожного синонімічного ряду доберіть спільні антоніми.

Берегти, зберігати, економити _____

білий, білосніжний, молочний _____

вогонь, полум'я, полмінь _____

закінчення, завершення, кінець, фінал. _____

3. Розмежуйте багатозначні слова і омоніми. Визначте різновид омонімів (гомогенні чи гетерогенні). Мотивуйте свій вибір.

Байка — "алегоричний вірш" і "тканина" _____

бак — "металева посудина" і "частина верхньої палуби" _____
лайка — "порода собак", "вид обробленої шкіри", "груба суперечка" _____
багно — "болотисте місце" і "розріджена після дощів, снігу земля" _____
вид — "окрема галузь", "граматична категорія (доконаний вид)" _____
нім. Blei — "свинець", "олівець", "ляш" _____
англ. rep — "невеликий загін для тварин", "самка лебедя", "в'язниця",
"півострів", "перо, ручка" _____

4. У наведених вище реченнях знайдіть табу та евфемізми і поясніть, які слова вони замінюють, яку функціональну роль виконують.

1. Добре, мамо, що ти заране спать лягла. 2. Ой виострю товариша, засуну в халяву та піду шукати правди і тієї слави (Т.Шевченко). 3. Хазяїн тайги (про ведмедя) 4. Де тебе лихий носить? 5. Лукавий попугав.

5. Відмежуйте однозначні слова від багатозначних. Як ви вважаєте, чому виділені вами слова є однозначними?

Елеватор, глибина, директива, акустика, крапка, ампер, перекласти, срібний, дружина, лаванда, авторитет.

6. Знайдіть у наведених реченнях діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, екзотизми, терміни. Чому ці групи слів належать до вузьковживаної лексики?

1. Благословенна ти, країно, зелена, світла полонино, фляри і трембіти звук (М.Рильськ.). 2. "Якщо хавири в тебе нема, то ходім зі мною, я знаю де кімать"(І.Микит.). 3. Основний метод лінгвістичної географії - складання карт і атласів, на яких замість населених пунктів чи рельєсів наносяться лінії поширення на певній території тих чи інших діалектних явищ. 4. Наш чичероне за кілька днів показав нам усю Венецію.

7. Укажіть слова, які виконують номінативну і семасіологічну функції, а які - лише граматичну. До яких груп за функціонально-семантичними ознаками вони належать?

Людство не знало письма протягом більшої частини своєї історії. Довгими шляхами йшло воно до нього і тільки декілька тисячоліть тому стало застосовувати для запису мови знаки. Вважають, що це сталося близько шести тисяч років тому, в четвертому тисячолітті до нашої ери (В. Драчук).

8. У наведених реченнях знайдіть слова з конотативним значенням. Почленуйте їх на морфеми, визначте тип афіксів за функцією і значенням. Як досягається додаткове стилістичне значення слова?

1. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. В човні дівчина пісню співає, а козак чує, серденько мре (Нар. твор.). 2. Править хтось малим човенцем, стиха весла підіймає, і здається, що з весельця щире золото спадає (Леся Українка). 3. Приплентався до лікаря поважний дядило (П. Глазовий). 4. Де це моє мотовило? 5. Візьму тебе, шабелино, та за гострий край, кину тебе, шабелино, в широкий Дунай (Нар. твор.). 6. Отакий дідище, отакий носище, хап— та в мішок! (Нар. твор.).

9. Розподіліть слова на групи за приналежністю до відповідної галузі наук. Які з наведених термінів загальнонаукові? Поясніть лексичне значення виділених слів.

Адаптація, алое, анафора, асиміляція, вібрація, евфонія, еліпс, батальйон, джоуль, дидактика, еволюція, імператив, імунітет, синтез, комюніке, гаплоглозія, тичинка, децибел.

10. Як утворилося слово *рушник*? Визначте його *внутрішню форму* (первинну ознаку, покладену в основу назви). Чи відома вам етимологія твірного слова, тобто того слова, від якого утворилося похідне слово *рушник*?

Допомогти у ваших пошуках можуть такі цікаві факти: вчені вважають, що праслов'янський корінь **rek-ti* мав значення "збирати, згортати", у сучасній литовській мові є слова *ranka* і *renku* з таким же значенням. Які фонетичні явища супроводжували творення слова *рушник*?

11. Серед наведених слів укажіть ті, що належать до пасивної лексики. Визначте їх тип: історизми, архаїзми (лексичні, словотворчі, фонетичні чи семантичні), неологізми (загальнономовні чи індивідуально-авторські).
Волость, воістину, врата, широкополі (лани), клонування, візажист, чадо, челядь, ліврея, зегзиця, возрадуватись, суцций, брунькоцвіт, лобзати, поїзд (весільний).

12. Заповніть пророжні клітинки таблиці необхідними відомостями про групи лексики, а також прикладами слів з різних мов, які ви вивчаєте:

Критерії виділення груп слів		Групи слів	Приклади
За значенням	За кількістю значень	<i>однозначні</i>	
		<i>багатозначні</i>	
	За характером значень	<i>з прямим значенням</i>	
		<i>з переносним значенням</i>	
	За співвідношенням змісту і зовнішньої форми	<i>синоніми</i>	
		<i>антоніми</i>	
		<i>омоніми</i>	
		<i>пароніми</i>	
За походженням	Незапозичені	<i>слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови</i>	
	Запозичені	<i>засвоєння</i>	
		<i>власне запозичення</i>	
		<i>кальки</i>	

		<i>запозичення значень</i>	
		<i>словотвірні запозичення</i>	

		<i>варваризми</i>		
За вживан- ням	За активністю вживання	<i>застарі лі слова</i>	<i>архаїзми</i>	
			<i>історизми</i>	
		<i>неоло- гізми</i>	<i>загально- мовні</i>	
			<i>авторські</i>	
	За сферою вживання	<i>загальновживані</i>		
		<i>незагаль новжи- вані</i>	<i>діалектні</i>	
			<i>професійні</i>	
			<i>жаргоні- зми</i>	
			<i>арготизми</i>	
	За стилістич- ними власти- востями	<i>нейтральні (міжстильові)</i>		
		<i>стилістично марковані (забарвлені)</i>		
	За емоційним забарвленням	<i>нейтральні</i>		
		<i>емоційно забарвлені</i>		

ТЕМА 3. МОРФОЛОГІЯ, ЇЇ ПРЕДМЕТ ТА РОЗДІЛИ (2 г.)

Мета вивчення: сформувати поняття про граматичну будову мови як універсальне явище, а також про частини мови як про засіб категоризації явищ реального світу, показати

різницю в розумінні й інтерпретації дійсності, яка виявляється в наявності різних частин мови в різних мовах світу.

Провідна ідея: граматичні значення є додатковими (супровідними) щодо лексичних і служать для позначення різних зв'язків предметів і явищ. Сформулювати уявлення про те, що граматичні категорії не є універсальними, про граматичні способи як матеріальні засоби вираження граматичних значень. Частини мови — одне з найважливіших понять у граматиці і є джерелом пізнавальної діяльності людини.

Основні проблеми: граматичні значення і способи. Граматичні категорії. Питання основних критеріїв наукової класифікації частин мови; історія питання про частини мови, характеристика основних частин мови та своєрідність їх виявлення у мовах світу.

Термінологічний мінімум: морфологія, синтаксис, дериватологія, класифікаційні (словотворчі, дериваційні), реляційні категорії, лексико-граматичний розряд, корінь, афікс, несементні, нульові, суперсементні морфеми, частини мови, іменник, прикметник, дієслово, вербоїд, прислівник, займенник, прийменник, післяйменник, артикль, частка, сполучник, предикатив, формально-граматичний (морфологічний), семантичний, синтаксичний критерії.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Граматика, її предмет та розділи.

2. Граматичне значення слова.

Типи граматичних значень слова та засоби їх вираження.

3. Поняття граматичної форми, парадигми та граматичної категорії.

4. Форми словозмінення та словотворення.

5. Морфологічна структура слова.

Види морфем. Основні морфологічні процеси.

6. Критерії виділення частин мови.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. — К., 1991.

2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — К., 1999. — 338 с.

3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. — К.: Знання, 2010. (Історія та методи).

4. История лингвистических учений. Древний мир. — Л.: Наука, 1980. — С.236-243.

5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. — К., 1985.

6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. — К., 2003.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). — К. — Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. — 148 с.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

КОРОТКЕ ВИКЛАДЕННЯ ТЕМИ

Граматика досліджує форми слів та існуючі в мовах засоби поєднання слів у речення. Складність завдань граматики, зумовлених вивченням форм слів і засобів поєднання їх у речення, спричинила її поділ на два рівноправних розділи: морфологію і синтаксис.

Морфологія — це учення про граматичні властивості слів: зміну їхніх форм і пов'язаних з ними граматичних значень; вона включає в себе також учення про частини мови як лексикограматичні властивості.

Метою синтаксису є встановлення механізмів побудови висловлювань із слів. Синтаксис розглядає граматичні категорії, що виражаються за допомогою службових слів та порядку слів, хоча його сфера значно ширше: вона включає моделі побудови речень, їхню комунікативну структуру.

Граматичні правила входять у загальну систему відповідностей між планом змісту та планом вираження мови, тобто між значенням й особливостями зовнішнього вигляду мовних одиниць, які формуються. Ті елементи змісту, які стоять за граматичними правилами, називають граматичними значеннями. Кожне слово має одне або більше граматичних значень.

Граматичне значення є обов'язковою ознакою слова. Окреме граматичне значення називають графемою. За роллю в мові граматичні значення слова поділяються на кваліфікаційні, синтаксичні та номінативні. Важливою ознакою граматичних значень слова є їхній системний характер. Граматичні значення існують у взаємозв'язку і взаємовиключенні.

Кожна окрема система однорідних граматичних значень — це граматична категорія.

Граматична категорія щодо граматичних значень є загальним, а граматичні значення щодо граматичної категорії — частковим. Усі змінні граматичні категорії поданого слова формують його парадигму — сукупність усіх словоформ.

Кожна мова має свою систему граматичних категорій. Кількість граматичних значень (грамем), які творять певну граматичну категорію, у різних мовах може бути різною.

Граматичну категорію можна визначити як низку протиставлених один одному однорідних граматичних значень, систематично виражених тими чи іншими формальними показниками.

Граматична будова слова передбачає виділення складових морфологічних компонентів. Їх називають морфемами.

Морфема — найменша значуща частина слова. Морфема — це мінімальна двостороння одиниця мови, тобто така одиниця, у якій 1) за

певним експонентом закріплений той чи інший зміст, і яка 2) неподільна на більш прості одиниці, що мають ті самі властивості.

Залежно від граматичної і семантичної ролі морфеми поділяють на два види: корінь і афікси. Ці види протиставляються один одному перш за все за характером значення, яке виражається, та за своєю функцією у складі слова. Корені — носії лексичного значення. Корінь утворює смислове ядро та структурний організуючий центр слова.

Грамматичні значення, які властиві словоформі та слову в цілому, виражаються різними шляхами, зокрема афіксами.

Грамматичні способи — це матеріальні засоби вираження граматичних значень. Якщо лексичне й граматичне значення виражається в одному слові, то такий спосіб називається синтетичним. Якщо граматичне значення виражається окремо від лексичного, то такий спосіб називається аналітичним.

До синтетичних граматичних способів належать:

Афіксація — найпоширеніший граматичний спосіб. Найважливішу роль відіграє закінчення (флексія). Проте є мови, у яких граматичні значення передаються і за допомогою трансфіксів, конфіксів, інфіксів, суфіксів, префіксів.

Внутрішня флексія — це такі чергування звуків у корені, які служать для утворення різних форм того самого слова.

Наголос може бути граматичним способом лише тоді, коли він рухомий, нефіксований.

Тон також іноді виступає в ролі граматичного способу. Повтори (редуплікація) як граматичні способи бувають: □ повні — повторюється все слово; □ часткові — повторюється тільки частина слова.

Суплетивізм — утворення різних форм того самого слова від різних коренів.

До аналітичних граматичних способів належать різні службові слова (прийменники й післяйменники, артиклі, допоміжні дієслова, сполучники, частки), а також порядок слів.

У сучасному мовознавстві під частинами мови розуміють певні класи слів, які виділяються за тими чи іншими ознаками. Говорячи про частини мови, мають на увазі угруповання лексичних одиниць мови, тобто виділення у лексиці мови певних груп розрядів, що характеризуються тими чи іншими ознаками.

За лексико-граматичними ознаками всі слова поділяються на дві групи: повнозначні (самостійні) і неповнозначні (службові). Такий підхід ґрунтується на протиставленні: повнозначні мають лексичне значення, службові, як правило, не мають, повнозначні виступають членами речення, службові виконують суто граматичну роль.

За цими ознаками в українській мові, наприклад, виділяються сполучники, прийменники, частки, в англійській, німецькій і деяких інших — ще й артиклі. Класифікація повнозначних слів ґрунтується на врахуванні їхніх семантичних і граматичних властивостей. Урахування морфологічних

ознак слів дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу.

За семантичними ознаками серед повнозначних виділяються іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники. Проте врахування лише однієї семантики слова часто буває недостатнім критерієм при групуванні слів за частинами мови. Врахування морфологічних ознак слів та урахування синтаксичної ролі слова дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Граматика. Предмет і склад граматики. Морфологія і синтаксис, їх предмет і об'єкт. Граматичні й понятійні категорії. Морфологічні й синтаксичні граматичні категорії. Лексико-граматичні категорії. Різниця між граматичними категоріями у різних мовах.

2. Морфологія, її одиниці і структура. Форма слова. Синтетичні й аналітичні форми слова. Словоформа і граматичне значення. Грамема. Граматичне і лексичне значення в слові. Поняття про граматичну форму слова як єдності граматичного значення й засобів його вираження. Шляхи реалізації граматичного значення в слові. Дериваційне та реляційне значення словоформи.

3. Засоби вираження граматичних значень: синтетичні (афіксація); фузія (флексивність) й аглютинація; аналітичні (службові слова: препозитивні і постпозитивні члени, прийменники, допоміжні дієслова, сполучники і сполучні слова, частки). Історична змінність засобів вираження граматичних значень.

4. Граматична категорія. Дериваційні та реляційні категорії у різних мовах.

5. Граматичні способи (аналітичні та синтетичні). Афіксація, внутрішня флексія, суплетивізм, редуплікація, синтаксичне словоскладання, наголос, інтонація як синтетичні способи вираження граматичного значення. Аналітичні граматичні способи (службові слова, сполучні слова, зв'язки, порядок слів).

6. Частини мови як лексико-граматичні класи слів. Принципи виділення частин мови у мовах флексивної будови. Перехід слів з однієї частини мови в іншу: субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація, адвербіалізація. Історична змінність частин мов.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.

3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.
9. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. К. : Вища школа, 1959. С. 240-246.
10. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. КНаука, 1988. С. 14-19.

Завдання

1. Виписати з морфологічного словника 20 множинних іменників, визначити їх лексико-семантичний розряд.
2. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

Літній, літо, влітку, політ

читач, викладач, налигач

полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення?

Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

3. Поставте слова у певну форму:

родового відмінка однини: *безодня, відсіч, тепло, сонце, мати, знемога, батько, кохання* _____

родового відмінка множини: *рука, двері, суддя,*

Зробіть висновки:

Чи може одна й та сама морфема в українській мові надавати словам різні граматичні значення?

Чи може одне граматичне значення виражатися різними морфемами?

Для якого типу мов – аглютинативного чи флективного – це характерно?

4. Запишіть подані словоформи у парадигматичні ряди. За яким принципом і в якій послідовності слід розташувати слова?

Країно, вас, країна, ви, до країни, вами, ти, країні, тобі, тебе, країну, країною, вам, країн, в країні, на тебе, країни, тобою, країнами, країнам, на країнах, в тобі, при вас, біля вас, на країни.

5. В українській мові досить багато звуконаслідувальних слів. Спробуйте за дві хвилини записати якнайбільше таких звуконаслідувань і утворити від них дієслова (за зразком: *Горобець цвірінчить: цвірінь – цвірінь. Собака гавкає: гав – гав*).

Кінь _____

Кішка _____

Корова _____

Коза _____

Курка _____

Півень _____

Порося _____

Свиня _____

Соловей _____

Порівняйте записані вами звуконаслідувальні слова української мови з аналогічними в російській, англійській, німецькій. Ви помітили різницю, чи не так? Як ви вважаєте, чи справді тварини і птахи в різних краях —говорять по-різному? Чи справа тут не в них, а в людях, які їхчують?

6. Почленуйте на морфеми подані слова. Які з афіксів словотвірні, а які формотвірні (семантичні, релятивні)?

Веселий, весело, веселитися, веселиш, веселка, веселіший, найвеселіший, весілля, веселики, веселиками.

7. Почленуйте на морфеми подані слова. Визначте кореневі і афіксальні морфеми. Виділені слова поділіть на склади. Чи збігається в них складоподіл і морфемне членування? Мотивуйте відповідь.

Відгріміло, зернистий, заколосився, швидко, кияни, gemischt (нім.) - "змішаний", swordsmanship (англ.) - "фехтувальне мистецтво".

8. Погрупуйте слова за частинами мови. Визначте в них корені. *Тихо, свій, п'ятеро, тиша, по-свійськи, п'ятий, свійський, тихенький, п'ятірка, освоїтися, затихнути, ун'ятьох, свояк.*

Чи збігається поділ слів на частини мови і на групи за спорідненістю коренів? Обґрунтуйте відповідь.

9. Заповніть порожні клітинки таблиці прикладами різних способів вираження граматичних значень в українській та іноземних мовах:

Способи вираження граматичних значень

Синтетичні		Аналітичні	
1. <i>Афіксація</i>		1. <i>Службові слова</i>	
2. <i>Чергування (внутрішня флексія)</i>		2. <i>Артикль</i>	
3. <i>Редуплікація</i>		3. <i>Зв'язка</i>	
4. <i>Суплетивізм</i>		4. <i>Порядок слів</i>	
5. <i>Наголос</i>		5. <i>Інтонація</i>	

ТЕМА 4. СИНТАКСИС.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Мета вивчення: сформувати поняття про словосполучення й про речення як комунікативну одиницю

Провідна ідея: вивчення синтаксиса як частини мовознавчої науки, що вивчає форми словосполучень та речень.

Основні проблеми: словосполучення лексичні й синтаксичні, сурядні й підрядні. Типи підрядного зв'язку. Речення як комунікативна одиниця. Його визначення, основні ознаки. Структура речень. Моделі, схеми речення й судження. Типи речень.

Термінологічний мінімум: словосполучення, речення, валентність, актанти, прості, складні, комбіновані словосполучення, узгодження,

керування, координація, прилягання, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет, предикативність, модальність, диктум, пропозиція, тема, рема.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Типи синтаксичних зв'язків у словосполученні.

2. Речення та судження. Основні риси речення. Класифікація речень за метою висловлення.

3. Структурно-граматичний поділ речення: члени речення. Актуальне

членування речення. Структурні типи речень.

4. Прагматика речення.

5. Текст і дискурс.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.

2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – К., 1999. – 338 с.

3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).

4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236-243.

5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К., 1985.

6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ТЕМИ

Синтаксис починається там, де ми виходимо за межі слова та стійкого сполучення слів.

Словосполучення визначається як будь-яке поєднання двох або більше повнозначних слів, що характеризується наявністю між ними формально вираженого смислового зв'язку.

Слова в словосполученні можуть об'єднуватись як рівноправні і нерівноправні. Залежно від цього розрізняємо сурядні й підрядні словосполучення.

Сурядне словосполучення — це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично рівноправних.

Підрядне словосполучення — це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично нерівноправних: одне — головне, друге — залежне.

Між словами в підрядному словосполученні існують такі типи зв'язку: узгодження, керування, прилягання, замикання, ізафет, інкорпорація.

Речення — основна комунікативна одиниця мови. Речення виражає закінчену думку. Речення — це осмислене сполучення слів або окремого слова, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчена комунікативна цілісність.

Ознаки речення: комунікативність, модальність, предикативність. У реченні виділяють члени речення. Кожне речення має одну або більше синтаксичних основ.

Синтаксична основа може розширюватись другорядними членами речення, які, в свою чергу, можуть уточнюватись. У реченні виділяються члени речення.

Член речення — це повнозначне слово або сполучення слів, що становить найкоротшу осмислену відповідь на якесь питання в реченні. За будовою речення поділяють на два основні типи: прості речення і складні речення.

Речення — це та мовна оболонка, у формі якої вербалізована людська думка. У те саме речення можна вкласти різний зміст залежно від його актуального членування, тобто виділення необхідної частини (того, про що говориться) й інформативної (того, що повідомляється).

Актуальна інформація передається лінійно-динамічною організацією речення, тобто послідовністю його елементів та місцем логічного наголосу, а також використанням інших граматичних та лексичних засобів, що зумовлюють членування речення на дві взаємно співвіднесені частини — так звані тему та рему.

Тема — це те, що слугує відправною точкою для розгортання актуальної інформації, і що, як правило, але не завжди, відомо адресату повідомлення. Рема — це те, що повідомляється про тему, що складає “ядро” та основний зміст висловлення.

Речення протиставляється слову та словосполученню за формою, значенням та функціями. У широкому сенсі це будь-яке — від розгорнутої синтаксичної побудови до окремого слова або слोформи — висловлювання (фраза), узагальнення про щось, розраховане на слухове або зорове сприйняття.

Залежно від мети повідомлення речення може бути розповідним, питальним або спонукальним. При прагматичному підході до речення як до одиниці, що володіє формозміною, можлива більш детальна класифікація речення за метою висловлювання, яка охоплює також речення зі значенням умовності, бажаності, зобов'язання. Речення має значний прагматичний потенціал. Мова надає мовцю (або тому, хто пише) різноманітні можливості виразити у реченні своє ставлення до предмета мовлення (включаючи автора), до ситуації, про яку повідомляється (включаючи саму ситуацію спілкування), до адресата. Ця прагматична тріада, яка реалізується у різних

реченнях повністю або частково, взаємодіє з його семантичною структурою, робить речення мовною одиницею, що володіє глибокою і неоднорівневою смисловою будовою.

Дискурс — пов'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст узятий у подієвому аспекті, мовлення, яке розглядається як ціленаправлена соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмі їхньої свідомості (когнітивних процесах).

Дискурс — це мовлення, “занурене в життя”. З одного боку, дискурс розглядається у прагматичному аспекті, який залучається для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності. З іншого боку, дискурс співвідноситься із ментальними процесами учасників комунікації. Виникнення та розвиток дискурсу відповідає таким тенденціям у лінгвістиці 60-70 рр. XX століття: прагнення вивести синтаксис за межі речення у розробці прагматики мовлення, підходу до мовлення як до соціальної дії.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

1. Синтаксис. Синтаксичні одиниці мови і мовлення, їх розбір (за шкільною схемою). Структурно-семантичні та функціональні ознаки

синтаксичних одиниць. Синтаксична форма. Синтаксичне значення. Синтаксична функція. Синтаксичні зв'язки.

2. Словосполучення, його формальні, семантичні та функціональні характеристики. Способи зв'язку у словосполученні (узгодження, управління, прилягання, інкорпорація, замикання, ізафет). Валентність (активна, пасивна), сполучуваність.

3. Просте речення як основна комунікативна й структурна одиниця синтаксису. Речення і словосполучення. Речення і висловлювання. Речення й судження. Просте і складне речення. Члени речення і частини мови. Багатозначні члени речення. Поняття про актуальне членування речення.

4. Логічне й граматичне в реченні. Формальні, семантичні та функціональні характеристики простого речення. Способи зв'язку у простому реченні. Типи речень за метою, за емоційним забарвленням, за будовою: за складом граматичної основи, за поширеністю, за повнотою, за наявністю ускладнення.

5. Складне речення. Ізоморфізм складного речення і словосполучення. Складне речення в порівнянні з простим. Формальні, семантичні та функціональні характеристики складного речення. Способи зв'язку у складному реченні. Типи складного речення у слов'янських мовах. Різноманітність будови речення в різних мовах.

6. Текст як мовленнєва одиниця. Його структура та особливості. Художній текст. Філологічний аналіз художнього тексту.

7. Зв'язок та взаємодія різних рівнів мови та їх одиниць.

Література

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К., 1991.
2. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – К., 1999. – 338 с.
3. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2010. (Історія та методи).
4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236-243.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К., 1985.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К., 2003.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. – Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. (2-е вид. 1996).

Додаткова

9. Ващук В.О. Важкі випадки вираження підмета і його стилістичні особливості // УМЛШ. 1970. №12. С. 3-6.
10. Козачук Г.О. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. 1982. №1. С. 6-11.
11. Москаленко Н.А. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. 1970. №9. С. 5-7.
12. Кислякова Н.А. Співвідносні форми присудка // УМЛШ. 1980. №10. С. 4-6.

Завдання

1. Зробіть повний синтаксичний розбір речень.

Горять багряні грона на калина (Д. Луценко). 2. Зорі пронизують душу тонкими голками (О. Мамчич). 3. Нехай свіча горить у кожній хаті на берегах священного Дніпра. (В. Осадчий).

2. Випишіть із художньої літератури 5 складних речень. Складіть схеми.

Увести до самостійно складених речень подані слова й словосполучення в ролі вставних.

Певна річ, отже, слід сподіватися.

З поданого тексту выпишіть словосполучення. Визначте головне та залежне слово.

Мороз пече, під ногами шкварчить і співає соловейком сніг. Сонце полум'яніє, по-зимовому низько стоячи над головою. Місяць висить на протилежному боці неба, як білясте крижане денце, надгрижене на третину.

Мороз дошкуляє. Останній день старого року, чепурний і яскравий, хоче залишити по собі спогад перед тим, як прийде йому на зміну Щедрий вечір.

Проти сонця у затишку легенька пара притулилась до таловинка. Еге, та це ж і водичка там! Стане напиться горобцеві на Новий рік. Прикмета показує на врожай.

А сонце вже низенько над обрієм. Червоні смуги, що стелить воно на білому снігу, помітно гублять яскравість кольорів. Голі дерева й електричні стовпи кладуть упоперек вулиці сині тіні. Місяць трохи ожив, не дочекається, щоб сонце зовсім скотилося за гору. Пливтиме тоді він гордий через усю новорічну ніч...

А навкруги пливе вечір, новеньким золотом поблискує у височині місяць, мороз притискає й поморозить іскристу від снігу землю. Над селом у морозяному повітрі народжуються чарівні звуки.

Місячна морозяна ніч завмирає, прислухаючись до кроків Нового року..

3. Дайте характеристику реченням тексту: а) за метою висловлювання; б) за будовою; в) за наявністю другорядних членів; г) за повнотою структури; д) за структурою предикативного центру.

Схаменітеся, тату і мамо! Попереду провалля без дна: дитинча, що крокує за вами, української мови не зна. Тої мови, з якою в колісці пісню й казку ви брали в серця... А тепер, мов красуню в намисті, Ми на страту ведем з-під вінця (С. Реп'ях).

4. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про частини мови:

Частина мови	Значення	Питання
	Називає предмет	
Прикметник		
Числівник		
Дієслово		
Прислівник		
Займенник		
	Служить для зв'язку слів у словосполученні	
	Служить для зв'язку однорідних членів, частин складного	

	Служить для утворення окремих граматичних форм, надання певних відтінків значення реченню чи його членам	
	Виражає, але не називає почуття і волевиявлення	<i>Можуть бути еквівалентами речень</i>

5. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями, а також прикладами речень української чи іноземної мови:

Типи речень	Різновиди речень	Приклади
За метою висловлювання	<i>питальні</i>	
За емоційним забарвленням	<i>окличні</i>	
За будовою		
За складом граматичної основи	<i>двоскладні</i>	
За наявністю другорядних членів речення	<i>непоширені</i>	
За повнотою структури	<i>неповні</i>	

6. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про словосполучення і речення:

Словосполучення		Речення
Є одиницею	називання (як і слово)	

Виражає		повідомлення, запитання, спонукання (містить думку)
Вказує на	предмет і його ознаку; дію і об'єкт, на який спрямована дія; дію і її	оцінку мовцем повідомлюваного (реальне чи бажане, необхідне), на
Складається		
Має		граматичну основу – підмет і присудок або (в односкладному реченні) один головний член
Характеризується зв'язком		підрядним, сурядним та іншими зв'язками
Відрізняється за інтонацією		

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА 2

1. Структурно-системний характер мови

1. Наука, яка вивчає звуки мови:

- а) орфографія;
- б) фонетика;
- в) орфоепія.

2. До активних органів належать:

- а) язик, губи, м'яке піднебіння;
- б) язик, губи, зуби;

в) язик, нижня щелепа, альвеола.

3. Система голосних називається:

- а) мажорністю;
- б) вокалізмом;
- в) фрикативністю.

4. За тривалістю вимовлення (артикуляції) приголосні, як і голосні, бувають:

- а) тривалими і нетривалими;
- б) високими і низькими;
- в) довгими і короткими.

5. Шумний, глухий, щілинний, губно-зубний приголосний звук:

- а) с;
- б) в;
- в) ф.

6. Фраза розпадається на:

- а) такт;
- б) склад;

в) паузи.

7. Два голосних, які утворюють один склад, називаються:

- а) трифтонг;
- б) дифтонг;
- в) монофтонг.

8. Спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови називається:

- а) письмо;
- б) орфоепія;
- в) транскрипція.

9. Мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць - морфем і слів:

- а) звук;
- б) фонема;
- в) знак.

10. До лексикології належать такі науки:

- а) семасіологія, фразеологія, лексикографія;
- б) ономасіологія, етимологія, орфоепія;
- в) фразеологія, лексикографія, етнографія.

11. Наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів:

- а) полісемія;
- б) омонімія;
- в) синонімія.

12. Слова, які пишуться однаково, а вимовляються по-різному називаються:

- а) омографи;
- б) омофони;
- в) омоформи.

13. Слова, які вживаються на певній території називаються:

- а) жаргонізми;
- б) діалектизми;
- в) професіоналізми.

14. Спеціальні слова й вирази, типові для якогось соціального прошарку, вживані з метою засекречення комунікації:

- а) жаргонізми;
- б) евфемізми;
- в) арготизми.

15. Застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, але збереглися в пасивному словнику, називаються:

- а) архаїзми;
- б) історизми;
- в) неологізми.

16. Копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу називається:

- а) калькування;

- б) запозичення;
- в) інтернаціоналізми.

17. Розділ мовознавства, який вивчає походження слів:

- а) етнографія;
- б) етимологія;
- в) фразеологія.

18. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в переносному значенні?

- а) летіти літаком, українська мова, світло знань;
- б) холодний погляд, тверда рука, гірка правда;
- в) золота нива, гіркий полин, солодка цукерка.

19. Якими лексичними одиницями є слова зброя - зброю?

- а) синоніми;
- б) паронімами;
- в) омонімами.

20. У якому рядку правильно підібрано антоніми до слова велетень?

- а) великий, значний;
- б) вернигора, титан;
- в) ліліпут, карлик.

21. Яке зі слів має лексичне значення "той, хто давно минув; колишній"?

- а) майбутній;
- б) бувший;
- в) давній.

22. У якому рядку подано лексичне значення слова книжка?

- а) прилад для читання;
- б) футляр для зберігання ручок, олівців;
- в) певна кількість друкованих або рукописних аркушів.

2 Граматика

1. У якому рядку всі прислівники утворено основоскладанням:

- а) ліворуч, самовіддано, босоніж, перкотиполе, насамперед;
- б) цілеспрямовано, горілиць, натщесерце, навкулачки, воднораз;
- в) обабіч, чимдуж, своєчасно, втридорога, привселюдно.

2. Яким способом утворено прикметники доброзичливий, працездатний, триповерховий, близькоспорідненкй:

- а) префіксально-суфіксальним;
- б) суфіксальним;
- в) складанням основ.

3. Як відмінюються числівники нуль, тисяча, мільйон, мільярд?

- а) як іменники;
- б) не відмінюються;
- в) як порядкові числівники.

4. У якому рядку всі прийменники похідні:

- а) коло, близько, попід, з-понад, довкола;
- б) якщо, неначебто, ледве, щойно, нібито;
- в) замість, обабіч, посеред, край, отже.

5. У якому рядку всі дієприкметники активного стану:

а) зафарбований, заспокоєний, забутий, прочитаний, попереджений;

б) змарнілий, пожовклий, знаючий, пануючий, киплячий;

в) стоячий, розгарячений, прогресуючий, зачарований,

6. У якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду?

а) вітаючи, дякуючи, бігши, конспектуючи, стежачи;

б) діючий, копаючись, посміхаючись, приспівуючи, володіючи;

в) згорнувши, добігши, заспівавши, помилившись, почувши.

7. У якому рядку всі прислівники утворено від прикметників?

а) близько, злегка, натроє, тьмяно, надовго;

б) сухо, звисока, затемна, влітку, кисло;

в) відмінно, прекрасно, потихеньку, чудесно, по-новому.

8. У якому рядку всі модальні частки вказівні?

а) осьде, от, ото, оце, чи;

б) он, хіба, невже, не, б;

в) ось, онде, ген, то, це.

9. У якому рядку до складу словосполучень входять тільки відносні прикметники:

а) десятипроцентний розчин, виховна година, інститутський зал, приміська зона, вступний екзамен;

б) кам'яна статуя, ситцева сорочка, заводська площа, приємні спогади, яблучний пиріг;

в) звітна доповідь, денне світло, ясний день, читальний зал, кількаразове нагадування.

10. Знайдіть рядок займенників, які в непрямих відмінках мають інші основи, ніж у називному:

а) хто, що, я, він, ми;

б) вони, вона, ти, ви, чий;

в) всі, скільки, чий, моя, той.

11. У якому рядку від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння:

а) козацький, вольовий, гострий, зелений, слизький;

б) худючий, ріднесенький, безмежний, широченний, порожній;

в) легкий, стрункий, молодий, багатий, низький.

12. На які типи поділяють речення за метою висловлювання:

а) стверджувальні, загальнозаперечні, частковозаперечні;

б) розповідні, питальні, окличні;

в) розповідні, питальні, спонукальні.

13. Як поділяють складні речення за способом зв'язку?

а) на єднальні, розділові, протиставні;

б) на ускладнені і неускладнені;

в) на сполучникові і безсполучникові.

14. Назвіть різновиди складносурядного речення:

а) з єднальними сполучниками;

б) сполучникові, безсполучникові;

в) єднальні, розділові, протиставні.

15. На які групи поділяють словосполучення за будовою?
- а) сурядні і підрядні;
 - б) прості, складні;
 - в) іменникові, прикметникові, дієслівні.
16. Які засоби характерні для зв'язку слів у словосполученнях?
- а) форми слів, інтонація, сполучники;
 - б) форми слів, прийменники, порядок слів;
 - в) порядок слів, інтонація, прийменники.
17. У якому рядку названо типи мовлення:
- а) розповідь, опис, роздум (міркування);
 - б) науковий, художній, діловий, публіцистичний;
 - в) говоріння, слухання, письмо, читання.
18. Афікс, що стоїть між коренем слова і закінченням:
- а) постфікс;
 - б) флексія;
 - в) суфікс.
19. Виражають граматичні відношення між словами в реченні і між предикативними частинами речень:
- а) сполучники;
 - б) частки;
 - в) допоміжні дієслова.
20. До службових частин мови належать:
- а) сполучник, модальні слова, вигук;
 - б) прийменник, частка, сполучник;
 - в) прийменник, сполучник, займенник.
21. Мінімальна комунікативна одиниця, яка про щось повідомляє й розрахована на слухове або зорове сприйняття:
- а) словосполучення;
 - б) текст;
 - в) речення.

Варіант 1

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Назвіть першу соціолінгвістичну школу та її представників.

2. Охарактеризуйте 3 основні напрями менталінгвістики.

II. Продовжити визначення термінів. Прамова – Мовний союз –

III. Виконати тести.

1. Хто є автором гіпотези лінгвальної відносності:

- а) Е. Сепір, Б. Уорф;
- б) В. фон Гумбольдт, М. Мюллер;
- в) А. Шлейхер, Е. Бенвеніст;
- г) І. М. Сеченов, С. Л. Рубінштейн.

2. Гіпотеза лінгвальної відносності має такий зміст:

- а) мова визначає мислення; людина в своєму мисленні йде за мовою;
- б) мова є основним інструментом пізнання;
- в) мова закріплює результати пізнавальної діяльності;

г) вивчення нової мови рівнозначне набуттю нового погляду на попереднє світосприйняття.

3. Яку гіпотезу було висунуто радянськими мовознавцями на противагу гіпотезі Сепіра – Уорфа?

- а) гіпотезу соціального договору;
- б) гіпотезу лінгвістичної доповняльності;
- в) гіпотезу звуко-символізму;
- г) яфетидологію – «нове вчення про мову».

4. Гіпотезу лінгвальної відносності підтримували:

- а) неогумбольдтіанці;
- б) структуралісти;
- в) молодограматисти;
- г) компаративісти.

5. Кому належать слова: «Мова – не просто передавальний інструмент для озвучених ідей, а скоріше сама творець ідей...»:

- а) В. фон Гумбольдту;
- б) Б. Уорфу;
- в) Є. Сепіру;
- г) Л. Вайсгерберу.

6. Склад і внутрішня організація єдиного цілого – це:

- а) система;
- б) структура.

7. Хто є автором теорії ізоморфізму:

- а) Л. Єльмслєв;
- б) О. С. Мельничук;
- в) Є. Курилович;
- г) Е. Бенвеніст.

8. Яка функція фонеми полягає в забезпеченості цілісності та виділеності слова, що досягається завдяки наголосу і сингармонізму:

- а) конститутивна;
- б) дистинктивна;
- в) делімітативна;
- г) кульмінативна.

9. Позиційно зумовлені звуки – це:

- а) фонеми;
- б) алофони;
- в) варіації;
- г) дифтонги.

10. Хто з мовознавців відстоював розуміння мови як суспільного явища:

- а) А. Шлейхер, М. Мюллер;
- б) Г. Штейнталь, В. Гумбольдт;
- в) Я. Грімм, Ф. де Соссюр.

Варіант 2

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Назвіть 3 ознаки мовної детерміації соціуму.

2. Диференціювати суть гіпотези Сепіра-Уорфа.

II. Продовжити визначення термінів. Мовна універсалія – Гіпотеза вроджених мовних структур –

III. Виконати тести.

1. Хто з мовознавців виділив перформативну функцію:

- а) К. Бюлер;
- б) Г. Почепцов;
- в) Е. Бенвеніст;
- г) Р. Якобсон.

2. Які функції подає у класифікації Р. Якобсон:

- а) емотивну, конативну, когнітивну, референтну, волюнтативну, поетичну;
- б) емотивну, конативну, референтну, метамовну, фатичну, поетичну;
- в) комунікативну, емотивну, конативну, когнітивну, референтну, метамовну;
- г) експресивну, конативну, когнітивну, метамовну, волюнтативну, поетичну.

3. Які властивості має мовна норма:

- а) вибірковість, матеріальність, обов'язковість;
- б) вибірковість, обов'язковість, умовність;
- в) вибірковість, стійкість, обов'язковість;
- г) вибірковість, довільність, обов'язковість.

4. Соціальна солідарність позначає:

- а) соціальну згуртованість;
- б) соціальний символізм; в) наявність соціальних діалектів; г) соціальну патологію.

5. Сукупність досягнень суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва та ін. – це:

- а) менталітет;
- б) національний характер;
- в) культура;
- г) література.

6. Назвати представників української соціолінгвістики:

- а) Н. Шумарова, О. Тараненко;
- б) А. Мейє, М. Кондрашов;
- в) Н. Шумарова, А. Мейє;
- г) Н. Шумарова, Є. Поливанов.

7. Який рівень мови змінюється найшвидше:

- а) фонологічний;
- б) морфонологічний;
- в) лексико-семантичний;
- г) синтаксичний.

8. Яка наука вивчає штучні мови:

- а) соціолінгвістика;
- б) інтерлінгвістика;
- в) етнопсихолінгвістика; г) психолінгвістика.

9. З яким методом пов'язане поняття гіпотези:

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) аналіз;
- г) синтез.

10. Який математичний метод використовується в соціолінгвістичних дослідженнях:

- а) Хі-квадрат;
- б) корелятивний аналіз;
- в) індекс Апресяна;
- г) статистика.

Варіант 3

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Назвіть ознаки залежності мови від розвитку соціуму: 4 функції мови щодо соціуму.

2. Доведіть вірогідність існування мислення без мови.

II. Продовжити визначення термінів. Мовні контакти – Суперстрат –

III. Виконати тести.

1. Інтерв'ю – це метод:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

2. Експеримент – це метод:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

3. Ранжування – це метод:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

4. Метод ізоглос належить до:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

5. «Семантичний диференціал» – це метод дослідження:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

6. На основі матеріалів асоціативних експериментів укладають такі словники:

- а) частотні;
- б) тлумачні;
- в) асоціативні;
- г) орфографічні.

7. Менталістичного напрямку дотримувалися:

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Л. С. Виготський;
- в) О. С. Кубрякова;
- г) Є. М. Ахудзянов.

8. До одиниць мовлення належать:

- а) фонема, морф, лексема речення;
- б) звук, морф, слово, висловлення;
- в) звук, морфема, лексема, речення;
- г) фонема, морфема, лексема, висловлення.

9. Відношення знака до позначуваного об'єкта навколишньої дійсності називають:

- а) денотативним;
- б) конотативним;
- в) синтагматичним;
- г) прагматичним.

10. До основних ознак знака не належить:

- а) матеріальність;
- б) інформативність;
- в) позначення чогось, що перебуває поза ним;
- г) безсистемність.

Варіант 4

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Назвати 5 вітчизняних, 5 зарубіжних і 5 соціолінгвістів.

2. Поняття лакуни та способи їх заповнення.

II. Продовжити визначення термінів. Субстрат – Адстрат –

III. Виконати тести.

1. До одиниць мовлення належать:

- а) фонема, морф, лексема речення;
- б) звук, морф, слово, висловлення;
- в) звук, морфема, лексема, речення;
- г) фонема, морфема, лексема, висловлення.

2. Відношення знака до позначуваного об'єкта навколишньої дійсності називають:

- а) денотативним;
- б) конотативним;
- в) синтагматичним;
- г) прагматичним.

3. До основних ознак знака не належить:

- а) матеріальність;
- б) інформативність;
- в) позначення чогось, що перебуває поза ним;

- г) безсистемність.
4. Моторна афазія, що полягає в утраті здатності виражати думку в усній формі, пов'язана з ушкодженням зони:
- а) лобних доль лівої півкулі;
 - б) Брока;
 - в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі;
 - г) Верніке.
5. Сенсорна афазія, що полягає в утраті здатності розуміти усне мовлення, пов'язана з ушкодженням зони:
- а) лобних доль лівої півкулі;
 - б) Брока; в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі;
 - г) Верніке.
- . Процес, коли з однієї мови виникає дві або більше мов, називають:
- а) диференціацією, або дивергенцією;
 - б) інтеграцією, або конвергенцією.
7. Процес, коли з декількох мов чи діалектів виникає одна мова, називають:
- а) інтеграцією, або конвергенцією;
 - б) диференціацією, або дивергенцією.
8. Штучно створена умовна говірка вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх, – це:
- а) піджин;
 - б) узус;
 - в) аргі.
9. Мовленнєва діяльність охоплює:
- а) мовлення і мислення;
 - б) мову і мовлення;
 - в) мову, мислення і свідомість.
10. Думка про те, що мова – природний організм, належить представникам:
- а) натуралістичного напрямку;
 - б) психологічного напрямку.

Варіант 5

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Форми довготривалої мовної пам'яті.

2. Назвіть 5 зовнішніх чинників мовних змін.

II. Продовжити визначення термінів. Соціолінгвістика –
Диференціація, або мовна дивергенція –

III. Виконати тести.

1. Думка про те, що мова – природний організм, належить представникам:

- а) натуралістичного напрямку;
- б) психологічного напрямку.

2. Учення про мову як знакову систему обґрунтував у своєму «Курсі загальної лінгвістики»:

- а) О. Потебня;

б) Ф. де Соссюр;

в) А. Шляйхер.

3. Мова – як засіб вираження творчих потенцій людини, співвіднесений з естетичними категоріями прекрасне / потворне, – це:

а) когнітивна функція;

б) естетична функція;

в) емотивна функція.

4. Мовлення:

а) матеріальне, конкретне, реальне, динамічне, індивідуальне;

б) ідеальне, абстрактне, потенційне, соціальне;

в) динамічне, індивідуальне, ідеальне, абстрактне, потенційне.

5. Мова:

а) матеріальна, конкретна, реальна, динамічна, індивідуальна;

б) ідеальна, абстрактна, потенційна, соціальна;

в) динамічна, індивідуальна, ідеальна, абстрактна, потенційна.

6. Як називається сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень:

а) мовна політика;

б) мовна ситуація;

в) диглосія.

7. Назвати першу відому штучну мову:

а) волапюк;

б) есперанто;

в) інтерлінгва;

г) ідо.

8. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:

а) соціолінгвістика;

б) когнітивна лінгвістика;

в) інтерлінгвістика;

г) менталінгвістика.

9. Указати, з чого починаються мовні зміни:

а) індивідуального новотвору;

б) варіювання;

в) соціальних потреб.

10. Обрати поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза Сепіра- Уорфа:

а) мови і мислення;

б) мови і культури;

в) мови і мовлення.

Варіант 6

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Що таке концептуальна і мовна картина світу?

2. Диференціюйте основні одиниці мовних рівнів.

II. Продовжити визначення термінів. Форми мови: Зіставне мовознавство –

III. Виконати тести.

1. Хто з мовознавців виділив перформативну функцію:

- а) К. Бюлер;
- б) Г. Почепцов;
- в) Е. Бенвеніст;
- г) Р. Якобсон.

2. Які функції подає у класифікації Р. Якобсон:

- а) емотивну, конативну, когнітивну, референтну, волюнтативну, поетичну;
- б) емотивну, конативну, референтну, метамовну, фатичну, поетичну;
- в) комунікативну, емотивну, конативну, когнітивну, референтну, метамовну;
- г) експресивну, конативну, когнітивну, метамовну, волюнтативну, поетичну.

3. Які властивості має мовна норма:

- а) вибірковість, матеріальність, обов'язковість;
- б) вибірковість, обов'язковість, умовність;
- в) вибірковість, стійкість, обов'язковість;
- г) вибірковість, довільність, обов'язковість.

4. Соціальна солідарність позначає:

- а) соціальну згуртованість;
- б) соціальний символізм;
- в) наявність соціальних діалектів;
- г) соціальну патологію.

5. Сукупність досягнень суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва та ін. – це:

- а) менталітет;
- б) національний характер;
- в) культура;
- г) література.

6. Назвати представників української соціолінгвістики:

- а) Н. Шумарова, О. Тараненко;
- б) А. Мейє, М. Кондрашов;
- в) Н. Шумарова, А. Мейє;
- г) Н. Шумарова, Є. Поливанов.

7. Який рівень мови змінюється найшвидше:

- а) фонологічний;
- б) морфонологічний;
- в) лексико-семантичний;
- г) синтаксичний.

8. Яка наука вивчає штучні мови:

- а) соціолінгвістика;
- б) інтерлінгвістика;
- в) етнопсихолінгвістика;

г) психолінгвістика.

9. З яким методом пов'язане поняття гіпотези:

а) індукція;

б) дедукція;

в) аналіз;

г) синтез.

10. Який математичний метод використовується в соціолінгвістичних дослідженнях:

а) Хі-квадрат;

б) корелятивний аналіз;

в) індекс Апресяна; г) статистика.

Варіант 7

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Охарактеризуйте види мовної пам'яті.

2. Назвіть основні та проміжні рівні / яруси мови.

II. Продовжити визначення термінів. Менталінгвістика – Знак-індекс –

III. Виконати тести.

1. Яку ознаку знака Ф. де Соссюр називає другим принципом:

а) матеріальність;

б) довільність;

в) умовність;

г) лінійний характер позначення.

2. Яка одиниця мови є найменшою мовною одиницею:

а) фонема;

б) морфема;

в) слово;

г) речення.

3. Яка одиниця мови є найменшою двосторонньою мовною одиницею:

а) фонема;

б) морфема;

в) слово;

г) речення.

4. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників унілатеральної теорії:

а) фонема;

б) морфема;

в) слово;

г) всі одиниці мови.

5. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників білатеральної теорії:

а) фонема;

б) морфема;

в) слово;

г) всі одиниці мови.

6. Яка наука вивчає акустичні характеристики голосу, паузи, інтонацію:

- а) паралінгвістика;
- б) паракінесика;
- в) семіотика.

7. Кому з науковців належать слова: «мова – це орган, який утворює думку»:

- а) І. О. Бодуену де Куртене;
- б) М. І. Жинкіну;
- в) В. фон Гумбольдту;
- г) О. О. Потебні.

8. Хто з мовознавців першим висловив припущення про вплив мови на мислення:

- а) А. Шлейхер;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) Л. В. Щерба;
- г) В. фон Гумбольдт.

9. Хто є автором гіпотези лінгвальної відносності:

- а) Е. Сепір, Б. Уорф;
- б) В. фон Гумбольдт, М. Мюллер;
- в) А. Шлейхер, Е. Бенвеніст;
- г) І. М. Сеченов, С. Л. Рубінштейн.

10. Гіпотеза лінгвальної відносності має такий зміст:

- а) мова визначає мислення; людина в своєму мисленні йде за мовою;
- б) мова є основним інструментом пізнання;
- в) мова закріплює результати пізнавальної діяльності;
- г) вивчення нової мови рівнозначне набуттю нового погляду на попереднє світосприйняття.

Варіант 8

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

- 1. Укажіть 10 найпоширеніших мов світу.
- 2. Виокремте основні категорії мови і мислення.

II. Продовжити визначення термінів. Когнітивна лінгвістика –

Школа «слів і речей» –

III. Виконати тести.

1. До одиниць мовлення належать:

- а) фонема, морф, лексема речення;
- б) звук, морф, слово, висловлення;
- в) звук, морфема, лексема, речення;
- г) фонема, морфема, лексема, висловлення.

2. Відношення знака до позначуваного об'єкта навколишньої дійсності називають:

- а) денотативним;
- б) конотативним;
- в) синтагматичним;
- г) прагматичним.

3. До основних ознак знака не належить:

- а) матеріальність;

- б) інформативність;
 - г) позначення чогось, що перебуває поза ним;
 - г) безсистемність.
4. Теорія ієрархії рівнів була сформульована:
- а) В. Кодуховим;
 - б) О. Реформатським;
 - в) Є. Куриловичем;
 - г) Е. Бенвеністом.
5. Проміжним між морфологічним і лексико-семантичним рівнями є:
- а) морфонологічний;
 - б) словотвірний;
 - в) фразеологічний;
 - г) фонологічний.
6. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:
- а) інтерлінгвістика;
 - б) соціолінгвістика;
 - в) психолінгвістика;
 - г) етнолінгвістика.
7. Сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактування сусідніх народів, називається:
- а) антиномія;
 - б) суперстрат;
 - в) субстрат;
 - г) адстрат.
8. Форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних називається:
- а) дедукцією;
 - б) аналізом;
 - в) гіпотезою;
 - г) індукцією.
9. Діалектні явища, зумовлені периферійними контактами сусідніх мов із частковим накладанням мовних територій, називаються:
- а) суперстрат;
 - б) адстрат;
 - в) білінгвізм.
10. Як називається вчення про походження людської мови з одного джерела:
- а) теорія хвиль;
 - б) теорія ієрархії мовних рівнів;
 - в) теорія моногенезу.

Варіант 9

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Типи значень слова.

2. Перерахуйте мовні знаки.

II. Продовжити визначення термінів. Мовна ситуація – Теорія ієрархії мовних рівнів –

III. Виконати тести.

1. Метод ізоглас належить до:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

2. «Семантичний диференціал» – це метод дослідження:

- а) соціолінгвістики;
- б) психолінгвістики;
- в) математичної лінгвістики;
- г) лінгвогеографії.

3. На основі матеріалів асоціативних експериментів укладають такі словники:

- а) частотні;
- б) тлумачні;
- в) асоціативні;
- г) орфографічні.

4. Менталістичного напрямку дотримувалися: а

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Л. С. Виготський;
- в) О. С. Кубрякова;
- г) Є. М. Ахудзянов.

5. До одиниць мовлення належать:

- а) фонема, морф, лексема речення;
- б) звук, морф, слово, висловлення;
- в) звук, морфема, лексема, речення;
- г) фонема, морфема, лексема, висловлення.

6. Відношення знака до позначуваного об'єкта навколишньої дійсності називають:

- а) денотативним;
- б) конотативним;
- в) синтагматичним;
- г) прагматичним.

7. До основних ознак знака не належить:

- а) матеріальність; б) інформативність;
- в) позначення чогось, що перебуває поза ним;
- г) безсистемність.

8. Теорія ієрархії рівнів була сформульована:

- а) В. Кодуховим;
- б) О. Реформатським;
- в) Є. Куриловичем;
- г) Е. Бенвеністом.

9. Проміжним між морфологічним і лексико-семантичним рівнями є:

- а) морфонологічний;

- б) словотвірний;
- в) фразеологічний;
- г) фонологічний.

10. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:

- а) інтерлінгвістика;
- б) соціолінгвістика;
- в) психолінгвістика;
- г) етнолінгвістика.

Варіант 10

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Що таке збалансована / незбалансова мовна ситуація?

2. Визначте властивості мовного знаку.

II. Продовжити визначення термінів. Білатеральне розуміння знаку – ...

. Мовна картина світу –

III. Виконати тести.

1. Указати вид мовленнєвого розладу, що призводить до порушення фонематичного слуху, розрізнення звукового складу слів: а) семантичний; б) моторний; в) сенсорний.

2. Моторна афазія, що полягає в утраті здатності виражати думку в усній формі, пов'язана з ушкодженням зони:

- а) лобних доль лівої півкулі;
- б) Брока;
- в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі;
- г) Верніке.

3. Сенсорна афазія, що полягає в утраті здатності розуміти усне мовлення, пов'язана з ушкодженням зони:

- а) лобних доль лівої півкулі;
- б) Брока;
- в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі;
- г) Верніке.

4. Процес, коли з однієї мови виникає дві або більше мов, називають:

- а) диференціацією, або дивергенцією;
- б) інтеграцією, або конвергенцією.

5. Процес, коли з декількох мов чи діалектів виникає одна мова, називають:

- а) інтеграцією, або конвергенцією;
- б) диференціацією, або дивергенцією.

6. Штучно створена умовна говірка вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх, – це:

а) піджин; б) узус; в) арго. 7. Мовленнєва діяльність охоплює:

- а) мовлення і мислення;
- б) мову і мовлення;
- в) мову, мислення і свідомість.

8. Думка про те, що мова – природний організм, належить представникам:

а) натуралістичного напрямку;

б) психологічного напрямку.

9. Учення про мову як знакову систему обґрунтував у своєму «Курсі загальної лінгвістики»:

а) О. Потебня;

б) Ф. де Соссюр;

в) А. Шляйхер.

10. Мова – як засіб вираження творчих потенцій людини, співвіднесений з естетичними категоріями прекрасне / потворне, – це:

а) когнітивна функція;

б) естетична функція;

в) емотивна функція.

Варіант 11

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Охарактеризуйте мовну ситуацію в Україні.

2. Типи мислення і їх зв'язок з мовою.

II. Продовжити визначення термінів. Унілатеральне розуміння знаку – Теорія ізоморфізму –

III. Виконати тести.

1. Віднайти функцію, яка не належить до похідних суспільних функцій мови:

а) метамовна;

б) фактична;

в) кумулятивна.

2. Зазначити лінгвістичну дисципліну, яка визначає механізм впливу соціальних чинників на функціонування мови:

а) етнолінгвістика;

б) психолінгвістика;

в) соціолінгвістика.

3. Обрати лінгвістичну дисципліну, яка досліджує питання міжнародних мов:

а) інтерлінгвістика;

б) психолінгвістика;

в) соціолінгвістика.

4. Зазначити, як характеризують мовну ситуацію в Україні:

а) ендоглосна і збалансована;

б) екzogлосна і незбалансована;

в) екzogлосна і збалансована.

5. З'ясувати, до яких критеріїв опису складних мовних ситуацій належать структурно-генетичні співвідношення між мовами:

а) кількісних;

б) якісних;

в) оцінних.

6. Окреслити властивості мови як системи:

а) динамічна і функціональна;

б) замкнута і матеріальна;

- в) гетерогенна й ідеальна.
7. Зазначити відношення, на яких будується мовна система:
- а) синтагматичних, парадигматичних, ієрархічних;
 - б) синтагматичних, епідигматичних, парадигматичних;
 - в) парадигматичних, асоціативних, синтагматичних.
8. Білінгвізм – це:
- а) наука про мову;
 - б) двомовність;
 - в) мовні помилки.
9. Чи існують форми мислення, які здійснюються невербально:
- а) ні;
 - б) так.
10. Як називається наука, основним завданням якої є дослідження зв'язків мови та мислення:
- а) менталінгвістика;
 - б) семіотика;
 - в) психолінгвістика.

Варіант 12

- I. Дати відповідь на теоретичні запитання.
1. Логічний напрям у лінгвістиці.
2. Природні та штучні знаки.
- II. Продовжити визначення термінів. Білінгвізм – Диглосія –
- III. Виконати тести.
1. Теорія ієрархії рівнів була сформульована:
- а) В. Кодуховим;
 - б) О. Реформатським;
 - в) Є. Куриловичем;
 - г) Е. Бенвеністом.
2. Проміжним між морфологічним і лексико-семантичним рівнями є:
- а) морфонологічний;
 - б) словотвірний;
 - в) фразеологічний;
 - г) фонологічний.
3. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:
- а) інтерлінгвістика;
 - б) соціолінгвістика;
 - в) психолінгвістика;
 - г) етнолінгвістика.
4. Сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактування сусідніх народів, називається:
- а) антиномія;
 - б) суперстрат;
 - в) субстрат;
 - г) адстрат.

5. Форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних називається:

- а) дедукцією;
- б) аналізом;
- в) гіпотезою;
- г) індукцією.

6. Діалектні явища, зумовлені периферійними контактами сусідніх мов із частковим накладанням мовних територій, називаються:

- а) суперстрат;
- б) адстрат;
- в) білінгвізм.

7. Як називається вчення про походження людської мови з одного джерела:

- а) теорія хвиль;
- б) теорія ієрархії мовних рівнів;
- в) теорія моногенезу.

8. Указати помилкове твердження:

- а) мовлення не залежить від обставин спілкування;
- б) мовлення може характеризуватися з погляду істинності / хибності;
- в) мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі.

9. Сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування, диференціюють як:

- а) мовна політика;
- б) мовна норма;
- в) мовна ситуація.

10. Визначити функцію, яка не належить до базових суспільних функцій мови:

- а) комунікативна;
- б) когнітивна;
- в) волюнтативна.

Варіант 13

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

- 1. Типи мовної політики.
- 2. Сучасні представники психолінгвістики.

II. Продовжити визначення термінів. Семіотика – Теорія (концентричних) хвиль –

III. Виконати тести.

1. На думку Ф. де Соссюра, знак – це:

- а) тільки частинка матерії;
- б) союз значення і його носія;
- в) поєднання поняття та акустичного образу;
- г) органічна єдність двох сторін.

2. Яку ознаку знака Ф. де Соссюр називає першим принципом:

- а) матеріальність;
- б) довільність;

- в) умовність;
 - г) лінійний характер позначення.
3. Яку ознаку знака Ф. де Соссюр називає другим принципом:
- а) матеріальність;
 - б) довільність;
 - в) умовність;
 - г) лінійний характер позначення.
4. Яка одиниця мови є найменшою мовною одиницею:
- а) фонема;
 - б) морфема;
 - в) слово;
 - г) речення.
5. Яка одиниця мови є найменшою двосторонньою мовною одиницею:
- а) фонема;
 - б) морфема;
 - в) слово;
 - г) речення.
6. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників унілатеральної теорії:
- а) фонема;
 - б) морфема;
 - в) слово;
 - г) всі одиниці мови.
7. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників білатеральної теорії:
- а) фонема;
 - б) морфема;
 - в) слово;
 - г) всі одиниці мови.
8. Яка наука вивчає акустичні характеристики голосу, паузи, інтонацію:
- а) паралінгвістика;
 - б) паракінесика;
 - в) семіотика.
9. Кому з науковців належать слова: «мова – це орган, який утворює думку»:
- а) І. О. Бодуену де Куртене;
 - б) М. І. Жинкіну;
 - в) В. фон Гумбольдту;
 - г) О. О. Потебні.
10. Хто з мовознавців першим висловив припущення про вплив мови на мислення:
- а) А. Шлейхер;
 - б) Ф. де Соссюр;
 - в) Л. В. Щерба;
 - г) В. фон Гумбольдт.

Варіант 14

- I. Дати відповідь на теоретичні запитання.
1. Укажіть процентну межу домінуючої мови в унітарному суспільстві.
 2. Психолінгвісти ХІХ століття.
- II. Продовжити визначення термінів. Знак – Унілатеральна теорія знака –
- III. Виконати тести.
1. Загальне мовознавство вивчає:
 - а) особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу;
 - б) окремі мови або групи споріднених мов;
 - в) методологію мовознавства;
 - г) відношення мови до позамовних явищ.
 2. Мова – це явище:
 - а) біологічне;
 - б) психічне;
 - в) суспільне.
 3. Українську мову вивчає:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство.
 4. Забезпечує спілкування людини з комп'ютером:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство.
 5. Створює лінгвістичну теорію:
 - а) прикладне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) загальне мовознавство.
 6. Засіб спілкування людей – це:
 - а) емотивна функція мови;
 - б) когнітивна функція мови;
 - в) комунікативна функція мови;
 - г) мислетворча функція мови.
 7. Естетична функція мови – це:
 - а) функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку;
 - б) функція вираження почуттів;
 - в) функція самовираження.
 8. Вирішенням завдань практичного використання мови займається:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) теоретичне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство;
 - г) конкретне мовознавство.
 9. Визначити, які вчені є прихильниками унілатеральної теорії знаків:
 - а) Ю. С. Степанов, В. І. Кодухов;
 - б) О. С. Мельничук, В. М. Солнцев;
 - в) Л. Блумфільд, Ф. де Соссюр;

г) З. Д. Попова, В. А. Звегінцев.

10. Які вчені є прихильниками білатеральної теорії знаків:

а) Ю. С. Степанов, В. І. Кодухов;

б) О. С. Мельничук, В. М. Солнцев;

в) Л. Блумфільд, Ф. де Соссюр;

г) З. Д. Попова, В.А. Звегінцев.

Варіант 15

I. Дати відповідь на теоретичні запитання.

1. Назвіть античних філософів, у працях яких розглядаються проблеми мови і мислення.

2. Назвіть 5 лінгвістів – розробників знакової теорії мови.

II. Продовжити визначення термінів. Зовнішні причини мовних змін – Знак-копія –

III. Виконати тести.

1. Мова – як засіб вираження творчих потенцій людини, співвіднесений з естетичними категоріями прекрасне / потворне, – це:

а) когнітивна функція;

б) естетична функція;

в) емотивна функція.

2. Мовлення:

а) матеріальне, конкретне, реальне, динамічне, індивідуальне;

б) ідеальне, абстрактне, потенційне, соціальне;

в) динамічне, індивідуальне, ідеальне, абстрактне, потенційне.

3. Мова: а) матеріальна, конкретна, реальна, динамічна, індивідуальна;

б) ідеальна, абстрактна, потенційна, соціальна;

в) динамічна, індивідуальна, ідеальна, абстрактна, потенційна.

4. Як називається сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень:

а) мовна політика;

б) мовна ситуація;

в) диглосія.

5. Назвати першу відому штучну мову:

а) волапюк;

б) есперанто;

в) інтерлінгва;

г) ідо.

6. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:

а) соціолінгвістика;

б) когнітивна лінгвістика;

в) інтерлінгвістика;

г) менталінгвістика.

7. Указати, з чого починаються мовні зміни:

а) індивідуального новотвору;

б) варіювання;

в) соціальних потреб.

8. Обрати поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза СепіраУорфа:

а) мови і мислення;

б) мови і культури;

в) мови і мовлення.

9. Внутрішні причини мовних змін виявляються у:

а) тенденціях до економії мовних засобів і зусиль мовців;

б) розвитку матеріальної і духовної культури;

в) тенденціях до обмеження складності мовних одиниць;

г) контактуваннях мов.

10. Обрати твердження, яке висвітлює поширений погляд у сучасному мовознавстві на проблему «мови і мовлення»:

а) мова – результат мовленнєвої діяльності;

б) мова – явище, що реалізується в мовленні;

в) мова і мовлення – протиставлені і взаємозумовлені елементи діалектичної єдності.

Критерії оцінювання контрольної роботи

Кількість балів	Критерії оцінювання
5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад, правильне тлумачення понять. Студент добре орієнтується в матеріалі, робота без помилок або дві помилки.
4,5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад проблеми, правильне тлумачення понять, але 3-4 помилки.
4	У роботі зазначені правильно майже всі основні засади зазначеної проблеми, але упущено декілька помилок 5-6.
3,5	Студент припустився певної кількості помилок, які не заважають достатньо повному висвітленню питання. У відповіді виявлено 7-10 помилок.
2	Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначена лише половина основних положень першої та половина другої частини.
2,5	. Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначено лише менше половини основних положень першої та половина другої частини.
2	Студенту потрібно додатково попрацювати, опрацьовано лише третю частину питань
1	Студенту потрібно додатково попрацювати для отримання позитивної оцінки, опрацьовано п'ять питань.
0	Студенту потрібно додатково попрацювати для

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Загальне мовознавство вивчає:
 - а) особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу;
 - б) окремі мови або групи споріднених мов;
 - в) методологію мовознавства;
 - г) відношення мови до позамовних явищ.
2. Мова – це явище:
 - а) біологічне; б) психічне; в) суспільне.
3. Українську мову вивчає:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство.
4. Забезпечує спілкування людини з комп'ютером:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство.
5. Створює лінгвістичну теорію:
 - а) прикладне мовознавство;
 - б) конкретне мовознавство;
 - в) загальне мовознавство.
6. Засіб спілкування людей – це:
 - а) емотивна функція мови;
 - б) когнітивна функція мови;
 - в) комунікативна функція мови;
 - г) мислетворча функція мови.
7. Естетична функція мови – це:
 - а) функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку;
 - б) функція вираження почуттів;
 - в) функція самовираження.
8. Вирішенням завдань практичного використання мови займається:
 - а) загальне мовознавство;
 - б) теоретичне мовознавство;
 - в) прикладне мовознавство;
 - г) конкретне мовознавство.
9. Визначити, які вчені є прихильниками унілатеральної теорії знаків:
 - а) Ю. С. Степанов, В. І. Кодухов;
 - б) О. С. Мельничук, В. М. Солнцев;
 - в) Л. Блумфільд, Ф. де Соссюр;
 - г) З. Д. Попова, В. А. Звегінцев.

10. Які вчені є прихильниками білатеральної теорії знаків:
- а) Ю. С. Степанов, В. І. Кодухов;
 - б) О. С. Мельничук, В. М. Солнцев;
 - в) Л. Блумфільд, Ф. де Соссюр;
 - г) З. Д. Попова, В.А. Звєгінцев.
11. На думку Ф. де Соссюра, знак – це:
- а) тільки частинка матерії;
 - б) союз значення і його носія;
 - в) поєднання поняття та акустичного образу;
 - г) органічна єдність двох сторін.
12. Яку ознаку знака Ф. де Соссюр називає першим принципом:
- а) матеріальність;
 - б) довільність;
 - в) умовність;
 - г) лінійний характер позначення.
13. Яку ознаку знака Ф. де Соссюр називає другим принципом:
- а) матеріальність;
 - б) довільність;
 - в) умовність;
 - г) лінійний характер позначення.
14. Яка одиниця мови є найменшою мовною одиницею:
- а) фонема; б) морфема; в) слово; г) речення.
15. Яка одиниця мови є найменшою двосторонньою мовною одиницею:
- а) фонема; б) морфема; в) слово; г) речення.
16. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників унілатеральної теорії:
- а) фонема; б) морфема; в) слово; г) всі одиниці мови.
17. Яка одиниця мови є знаком з погляду представників білатеральної теорії:
- а) фонема; б) морфема; в) слово; г) всі одиниці мови.
18. Яка наука вивчає акустичні характеристики голосу, паузи, інтонацію:
- а) паралінгвістика; б) паракінесика; в) семіотика.
19. Кому з науковців належать слова: «мова – це орган, який утворює думку»:
- а) І. О. Бодуену де Куртене;
 - б) М. І. Жинкіну;
 - в) В. фон Гумбольдту;
 - г) О. О. Потебні.
20. Хто з мовознавців першим висловив припущення про вплив мови на мислення:
- а) А. Шлейхер; б) Ф. де Соссюр; в) Л. В. Щерба; г) В. фон Гумбольдт.
21. Хто є автором гіпотези лінгвальної відносності:
- а) Е. Сепір, Б. Уорф;
 - б) В. фон Гумбольдт, М. Мюллер;
 - в) А. Шлейхер, Е. Бенвеніст;

- г) І. М. Сеченов, С. Л. Рубінштейн.
22. Гіпотеза лінгвальної відносності має такий зміст:
- а) мова визначає мислення; людина в своєму мисленні йде за мовою;
 - б) мова є основним інструментом пізнання;
 - в) мова закріплює результати пізнавальної діяльності;
 - г) вивчення нової мови рівнозначне набуттю нового погляду на попереднє світосприйняття.
23. Яку гіпотезу було висунуто радянськими мовознавцями на противагу гіпотезі Сепіра – Уорфа?
- а) гіпотезу соціального договору;
 - б) гіпотезу лінгвістичної доповняльності;
 - в) гіпотезу звуко символізму;
 - г) яфетидологію – «нове вчення про мову».
24. Гіпотезу лінгвальної відносності підтримували:
- а) неогумбольдтіанці;
 - б) структуралісти;
 - в) молодограматисти;
 - г) компаративісти.
25. Кому належать слова: «Мова – не просто передавальний інструмент для озвучених ідей, а скоріше сама творець ідей...»:
- а) В. фон Гумбольдту; б) Б. Уорфу; в) Є. Сепіру; г) Л. Вайсгерберу.
26. Склад і внутрішня організація єдиного цілого – це:
- а) система; б) структура.
27. Хто є автором теорії ізоморфізму:
- а) Л. Єльмслєв; б) О. С. Мельничук; в) Є. Курилович; г) Е. Бенвеніст.
28. Яка функція фонем полягає в забезпеченості цілісності та виділеності слова, що досягається завдяки наголосу і сингармонізму:
- а) конститутивна; б) дистинктивна; в) делімітативна; г) кульмінативна.
29. Позиційно зумовлені звуки – це:
- а) фонемі; б) алофони; в) варіації; г) дифтонги.
30. Хто з мовознавців відстоював розуміння мови як суспільного явища:
- а) А. Шлейхер, М. Мюллер;
 - б) Г. Штейнталь, В. Гумбольдт;
 - в) Я. Грімм, Ф. де Соссюр.
31. Хто з мовознавців виділив перформативну функцію:
- а) К. Бюлер; б) Г. Почепцов; в) Е. Бенвеніст; г) Р. Якобсон.
32. Які функції подає у класифікації Р. Якобсон:
- а) емотивну, конативну, когнітивну, референтну, волюнтативну, поетичну;
 - б) емотивну, конативну, референтну, метамовну, фатичну, поетичну;
 - в) комунікативну, емотивну, конативну, когнітивну, референтну, метамовну;
 - г) експресивну, конативну, когнітивну, метамовну, волюнтативну, поетичну.
33. Які властивості має мовна норма:

- а) вибірковість, матеріальність, обов'язковість;
 - б) вибірковість, обов'язковість, умовність;
 - в) вибірковість, стійкість, обов'язковість;
 - г) вибірковість, довільність, обов'язковість.
34. Соціальна солідарність позначає:
- а) соціальну згуртованість;
 - б) соціальний символізм;
 - в) наявність соціальних діалектів;
 - г) соціальну патологію.
35. Сукупність досягнень суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва та ін. – це:
- а) менталітет; б) національний характер; в) культура; г) література.
36. Назвати представників української соціолінгвістики:
- а) Н. Шумарова, О. Тараненко;
 - б) А. Мейє, М. Кондрашов;
 - в) Н. Шумарова, А. Мейє;
 - г) Н. Шумарова, Є. Поливанов.
37. Який рівень мови змінюється найшвидше:
- а) фонологічний;
 - б) морфонологічний;
 - в) лексико-семантичний;
 - г) синтаксичний.
38. Яка наука вивчає штучні мови:
- а) соціолінгвістика; б) інтерлінгвістика; в) етнопсихолінгвістика; г) психолінгвістика.
39. З яким методом пов'язане поняття гіпотези:
- а) індукція; б) дедукція; в) аналіз; г) синтез.
40. Який математичний метод використовується в соціолінгвістичних дослідженнях:
- а) Хі-квадрат; б) корелятивний аналіз; в) індекс Апресяна; г) статистика.
41. Інтерв'ю – це метод:
- а) соціолінгвістики;
 - б) психолінгвістики;
 - в) математичної лінгвістики;
 - г) лінгвогеографії.
42. Експеримент – це метод:
- а) соціолінгвістики; б) психолінгвістики; в) математичної лінгвістики; г) лінгвогеографії.
43. Ранжування – це метод:
- а) соціолінгвістики; б) психолінгвістики; в) математичної лінгвістики; г) лінгвогеографії.
44. Метод ізоглос належить до:
- а) соціолінгвістики; б) психолінгвістики; в) математичної лінгвістики; г) лінгвогеографії.
45. «Семантичний диференціал» – це метод дослідження:

а) соціолінгвістики; б) психолінгвістики; в) математичної лінгвістики; г) лінгвогеографії.

46. На основі матеріалів асоціативних експериментів укладають такі словники:

а) частотні; б) тлумачні; в) асоціативні; г) орфографічні.

47. Менталістичного напрямку дотримувалися:

а) В. фон Гумбольдт; б) Л. С. Виготський; в) О. С. Кубрякова; г) Є. М. Ахунджянов.

48. До одиниць мовлення належать:

а) фонема, морф, лексема речення;

б) звук, морф, слово, висловлення;

в) звук, морфема, лексема, речення;

г) фонема, морфема, лексема, висловлення.

49. Відношення знака до позначуваного об'єкта навколишньої дійсності називають:

а) денотативним; б) конотативним; в) синтагматичним; г) прагматичним.

50. До основних ознак знака не належить:

а) матеріальність; б) інформативність; в) позначення чогось, що перебуває поза ним; г) безсистемність.

51. Теорія ієрархії рівнів була сформульована:

а) В. Кодуховим; б) О. Реформатським; в) Є. Куриловичем; г) Е. Бенвеністом.

52. Проміжним між морфологічним і лексико-семантичним рівнями є:

а) морфонологічний; б) словотвірний; в) фразеологічний; г) фонологічний.

53. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:

а) інтерлінгвістика; б) соціолінгвістика; в) психолінгвістика; г) етнолінгвістика.

54. Сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактування сусідніх народів, називається:

а) антиномія; б) суперстрат; в) субстрат; г) адстрат.

55. Форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних називається: а) дедукцією; б) аналізом; в) гіпотезою; г) індукцією.

56. Діалектні явища, зумовлені периферійними контактами сусідніх мов із частковим накладанням мовних територій, називаються:

а) суперстрат; б) адстрат; в) білінгвізм.

57. Як називається вчення про походження людської мови з одного джерела:

а) теорія хвиль; б) теорія ієрархії мовних рівнів; в) теорія моногенезу.

58. Указати помилкове твердження:

а) мовлення не залежить від обставин спілкування;

б) мовлення може характеризуватися з погляду істинності / хибності;

в) мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі.

59. Сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування, диференціюють як:

а) мовна політика; б) мовна норма; в) мовна ситуація.

60. Визначити функцію, яка не належить до базових суспільних функцій мови:

а) комунікативна; б) когнітивна; в) волюнтативна.

61. Віднайти функцію, яка не належить до похідних суспільних функцій мови:

а) метамовна; б) фактична; в) кумулятивна.

62. Зазначити лінгвістичну дисципліну, яка визначає механізм впливу соціальних чинників на функціонування мови:

а) етнолінгвістика; б) психолінгвістика; в) соціолінгвістика.

63. Обрати лінгвістичну дисципліну, яка досліджує питання міжнародних мов:

а) інтерлінгвістика; б) психолінгвістика; в) соціолінгвістика.

64. Зазначити, як характеризують мовну ситуацію в Україні:

а) ендоглосна і збалансована; б) екzogлосна і незбалансована; в) екzogлосна і збалансована.

65. З'ясувати, до яких критеріїв опису складних мовних ситуацій належать структурно-генетичні співвідношення між мовами:

а) кількісних; б) якісних; в) оцінних.

66. Окреслити властивості мови як системи:

а) динамічна і функціональна; б) замкнута і матеріальна; в) гетерогенна й ідеальна.

67. Зазначити відношення, на яких будується мовна система:

а) синтагматичних, парадигматичних, ієрархічних;

б) синтагматичних, епідигматичних, парадигматичних;

в) парадигматичних, асоціативних, синтагматичних.

68. Білінгвізм – це:

а) наука про мову; б) двомовність; в) мовні помилки.

69. Чи існують форми мислення, які здійснюються невербально:

а) ні; б) так.

70. Як називається наука, основним завданням якої є дослідження зв'язків мови та мислення:

а) менталінгвістика; б) семіотика; в) психолінгвістика.

71. З'ясувати, які знаки пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами:

а) знаки-копії; б) знаки-індекси; в) знаки-сигнали.

72. З'ясувати, які знаки використовуються для передачі абстрактного змісту:

а) знаки-індекси; б) знаки-сигнали; в) знаки-символи.

73. Визначити лінгвістичну дисципліну, яка вивчає жести і міміку:

а) інтерлінгвістика; б) паралінгвістика; в) паракінесика.

74. Зазначити, що належать до паралінгвістики:

а) міміка й акустичні характеристики голосу; б) тембр і висота голосу, паузи та інтонація; в) жести та інтонація.

75. З'ясувати, яке явище зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак:

а) конвергенція; б) інтерференція; в) мовна асиміляція.

76. З'ясувати, як називають контактну зумовлені відхилення від мовної норми:

а) конвергенцією; б) інтерференцією; в) детермінацією.

77. Як називають сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів:

а) субстратом; б) суперстратом; в) адстратом.

78. Як називають сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців:

а) суперстрат; б) адстрат; в) субстрат.

79. З'ясувати, у чому закладені внутрішні причини мовних змін:

а) у суспільстві; б) у мові; в) в історії мови.

80. Установити, як називається процес, який призводить до мовленнєвих розладів, пошкоджень певних центрів мозку, пов'язаних з мовленнєвою діяльністю:

а) афазія; б) абсцес; в) аграфія.

81. Указати вид мовленнєвого розладу, що призводить до порушення фонематичного слуху, розрізнення звукового складу слів:

а) семантичний; б) моторний; в) сенсорний.

82. Моторна афазія, що полягає в утраті здатності виражати думку в усній формі, пов'язана з ушкодженням зони:

а) лобних доль лівої півкулі; б) Брока; в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі; г) Верніке.

83. Сенсорна афазія, що полягає в утраті здатності розуміти усне мовлення, пов'язана з ушкодженням зони:

а) лобних доль лівої півкулі; б) Брока; в) тім'яно-потиличної ділянки лівої півкулі; г) Верніке.

84. Процес, коли з однієї мови виникає дві або більше мов, називають:

а) диференціацією, або дивергенцією; б) інтеграцією, або конвергенцією.

85. Процес, коли з декількох мов чи діалектів виникає одна мова, називають:

а) інтеграцією, або конвергенцією; б) диференціацією, або дивергенцією.

86. Штучно створена умовна говірка вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх, – це:

а) піджин; б) узус; в) арго.

87. Мовленнєва діяльність охоплює:

а) мовлення і мислення; б) мову і мовлення; в) мову, мислення і свідомість.

88. Думка про те, що мова – природний організм, належить представникам:

а) натуралістичного напрямку; б) психологічного напрямку.

89. Учення про мову як знакову систему обґрунтував у своєму «Курсі загальної лінгвістики»:

а) О. Потебня; б) Ф. де Соссюр; в) А. Шляйхер.

90. Мова – як засіб вираження творчих потенцій людини, співвіднесений з естетичними категоріями прекрасне / потворне, – це:

а) когнітивна функція; б) естетична функція; в) емотивна функція.

91. Мовлення:

а) матеріальне, конкретне, реальне, динамічне, індивідуальне;

б) ідеальне, абстрактне, потенційне, соціальне;

в) динамічне, індивідуальне, ідеальне, абстрактне, потенційне.

92. Мова:

а) матеріальна, конкретна, реальна, динамічна, індивідуальна;

б) ідеальна, абстрактна, потенційна, соціальна;

в) динамічна, індивідуальна, ідеальна, абстрактна, потенційна.

93. Як називається сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень:

а) мовна політика; б) мовна ситуація; в) диглосія.

94. Назвати першу відому штучну мову:

а) волапюк; б) есперанто; в) інтерлінгва; г) ідо.

95. Лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі, називається:

а) соціолінгвістика; б) когнітивна лінгвістика; в) інтерлінгвістика; г) менталінгвістика.

96. Указати, з чого починаються мовні зміни:

а) індивідуального новотвору; б) варіювання; в) соціальних потреб.

97. Обрати поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза СепіраУорфа:

а) мови і мислення; б) мови і культури; в) мови і мовлення.

98. Внутрішні причини мовних змін виявляються у:

а) тенденціях до економії мовних засобів і зусиль мовців;

б) розвитку матеріальної і духовної культури;

в) тенденціях до обмеження складності мовних одиниць;

г) контактуваннях мов.

99. Обрати твердження, яке висвітлює поширений погляд у сучасному мовознавстві на проблему «мови і мовлення»:

а) мова – результат мовленнєвої діяльності;

б) мова – явище, що реалізується в мовленні;

в) мова і мовлення – протиставлені і взаємозумовлені елементи діалектичної єдності.

100. Визначити функцію, яка не належить до базових суспільних функцій мови:

а) комунікативна; б) когнітивна; в) волюнтативна.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Користуючись таблицями класифікації голосних звуків української, російської, англійської та німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси вокалізму цих мов.

2. Користуючись таблицями класифікації приголосних звуків української, англійської, німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси системи приголосних (консонантизму) у цих

мовах.

3. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т.д.

4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть явища асиміляції, охарактеризуйте її: а) за напрямом; б) за видом; в) за повнотою.

Єдність _____

майбутнє _____

боротьба _____

легкий _____

зшити _____

смієшся _____

5. Запишіть слова і слововформи фонетичною транскрипцією. Чим пояснюється наявність варіантів однієї і тієї ж голосної фонемі? За яким принципом орфографії пишуться ці слова? Підберіть перевірні слова для останньої групи.

1. Весна – веснонька _____

шепотіти – шепіт _____

зерно – зерна _____

весло – весла _____

тихенько – тихо _____

зима – зимонька _____

плече – плечі _____

2. Гл...бокий – _____

кр...венький – _____

л...гкуватий – _____

сп...нитися – _____

з...мелька – _____

в...селка – _____

6. Поясніть, яким фонетичним процесом зумовлена видозміна слів при їх творенні:

мінералологія – мінералогія _____

рос. знаменоносец – знаменосец _____

дикообраз – дикобраз _____

трагікокомедія – трагікомедія _____

Молододід (прізвище) – Молодід _____

7. Від наведених іменників утворіть і запишіть прикметники українською і російською мовами за зразком:

область – *обласний* - *областной*

проїзд – _____

честь – _____

радість – _____

студент – _____

агент - _____

хвастати – _____

8. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися між відповідними парами слів при словотворенні або запозиченні. Як називаються такі зміни звуків?

Бондар від *бодня* (*бочка*) _____

ладонь (*рос.*) від *долоня* _____

намисто від *монисто* _____

ведмідь від *медвідь* (порівн. *рос. медведь*) _____

суворий від *суровий* (порівн. *рос. суровый*) _____

капость від *пакость* (порівн. *рос. пакость*) _____

футляр від *Futtermal* (*нім.*) _____

тарілка (порівн. діалектне *талірка*) від *Teller* (*нім.*) _____

9. Які з наведених слів є немотивованими (підкресліть), а які мотивованими в українській мові? Визначте внутрішню форму мотивованих слів.

Книжковий, книга, бухгалтер, динамо, "Динамо", синій, посинілий, учений, наука, учень, учити, неук, пир, пити, пиття, пиво, пивний, снігур, сніговий, сніг, сніговик, снігуронька, снігопад, засніжений, снігопад; порада, радість, порадити, зрадіти, рада, порадувати, радий.

10. Продовжіть наведені синонімічні ряди, виділіть в них домінанти. Визначте типи синонімів. До кожного синонімічного ряду доберіть спільні антоніми.

Берегти, зберігати, економити _____

білий, білосніжний, молочний _____

вогонь, полум'я, племін _____

закінчення, завершення, кінець, фінал.

11. Знайдіть у наведених реченнях діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, екзотизми, терміни. Чому ці групи слів належать до вузьковживаної лексики?

1. *Благословенна ти, країно, зелена, світла полонино, флюяри і трембіти звук (М.Рильськ.).* 2. *"Якщо хавири в тебе нема, то ходім зі мною, я знаю де кімать" (І.Микит.).* 3. *Основний метод лінгвістичної географії — складання карт і атласів, на яких замість населених пунктів чи рельєфів наносяться лінії поширення на певній території тих чи інших діалектних явищ.* 4. *Наш чичероне за кілька днів показав нам усю Венецію.*

12. У наведених реченнях знайдіть слова з конотативним значенням. Почленуйте їх на морфеми, визначте тип афіксів за функцією і значенням. Як досягається додаткове стилістичне значення слова?

1. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. В човні дівчина пісню співає, а козак чує, серденько мре (Нар. твор.). 2. Править хтось малим човенцем, стиха весла підіймає, і здається, що з весельця щире золото спадає (Леся Українка). 3. Приплетався до лікаря поважний дядило (П. Глазовий). 4. Де це моє мотовило? 5. Візьму тебе, шабеліно, та за гострий край, кину тебе, шабеліно, в широкий Дунай (Нар. твор.). 6. Отакий дідище, отакий носище, хап- та в мішок! (Нар. твор.).

13. Серед наведених слів укажіть ті, що належать до пасивної лексики. Визначте їх тип: історизми, архаїзми (лексичні, словотворчі, фонетичні чи семантичні), неологізми (загальнономовні чи індивідуально-авторські). *Волость, воістину, врата, широкополі (лани), клонування, візажист, чадо, челядь, ліврея, зегзиця, возрадуватись, суций, брунькоцвіт, лобзати, поїзд (весільний).*

14. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

*Літній, літо, влітку, політ _____
читач, викладач, налигач _____
полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____*

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення? Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

15. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

*Літній, літо, влітку, політ _____
читач, викладач, налигач _____
полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____*

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення? Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

16. Розмежуйте синтетичні й аналітичні граматичні форми. Яке граматичне значення вони виражають? Укажіть серед наведених аналітично синтетичні форми.

Веселіший, найвеселіший, більш веселий, найменш веселий, якнайвеселіший, якомога веселіший; напишу, писатиму, буду писати; бережи, хай береже, бережімо, бережіть; школу, у школу, брата, від брата, на воді, воді, на місці.

17. Укажіть, яким чином виникли наступні омоніми:

Брак (подружні стосунки) — брак (недоброякісні предмети виробництва);

шах (титул монарха) — шах (термін шахматної гри)

18. Нижче виписані групи слів, які позначають схожі або навіть однакові предмети:

Плетень, частокол, огорода, перчатки, рукавицы, клюв, рыло, сад — рося, постель, логово.

Пояснить, яка ознака лежить в основі кожної з цих назв.

19. Користуючись словниками, з перерахованих слів виберіть найбільш багатозначні та вкажіть причини їх високої багатозначності.

Укр.: авторитет, агент, актив, біржа, відміна, дружина, земля, чистий, сидіти, зелений, хліб, трава, чорний.

Рос: чистый, смотреть, стоятъ, тяжелый, легкий, сидеть, черный, хвастать, прикарманить, зеленый, ходитъ, розовый, лиловый, браниться, плут, рука, плохой, битъ, свистеть, хлеб, трава, век, мокрый, закат.

Англ.: order, fellow, party, joy, man, novel, reader, change, time, give, get, valley, room, hard, way, poor, book, break, place, empty, black, bring.

Нім.: Arbeit, Arm, gehen, lachen, Land, Abend, sprechen, drin-gen, Wasser, schwarz, genug, lassen, Adchen, Papier, Sonne, bangen, sitzen, vergessen, Tisch, bleiben, Jung, wichtig, Kampf, schlagen.

Лат.: area, cado, novus, aridus, arma, humilis, ars, communis, denique, pars, manus, do, fatum, habeo, liber, forma, muto, secun-dus, memoria, nomen, traho, verito, orbis, fero, limen, moveo, con-stituo, conscientia.

20. Вкажіть відмінність лексичних значень слів від понять.

Укр.: Сіль — білий кристалекий порошок, з гострим смаком, використовується як необхідна приправа до їжі.

Сіль — хімічна речовина, у якій щільні атоми кисню заміщені атомами металів.

Рос: Вода — прозрачная жидкость, без цвета и запаха, образующая реки, моря и другие водоемы, использующаяся человеком как питье и составная часть пищи.

Вода — жидкое вещество, представляющее собой соедине-ние водорода и кислорода, температура плавления ноль градусов, температура кипения сто градусов, удельный вес 1, способна растворять в себе другие вещества.

21. На основі яких рис схожості розвинулися такі метафори:

Пам'ять серця, пам'ять землі, світоч науки, срібний голос, світле майбутнє, оновлена земля, дві сторони однієї медалі, тіньова сторона.

22. Опишіть різницю в значеннях поданих синонімів. Підберіть до них контексти.

Укр.: абсолютний, безвідносний, безумовний; азбука, алфавіт; акцент, наголос; основоположник, родоначальник, батько.

Рос.: путешественник, путник, турист; прохлада, тень, холодок, свежесть; большой, громадный, крупный; спокойный, тихий, безмятежный, безмолвный; возражать, противоречить, оспаривать.

Англ.: answer, response, reply, remark; beautiful, handsome, nice, fine, lovely; cry, scream, shriek, weep, sob; travel, trip, journey, voyage, tour; finish, end, complete, conclude.

Нім.: Grand, Erde, Boden; Gesicht, Flatze, Visage, Antlitz; Junge, Knabe, Bube, Bursch.

23.Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди.

Укр.: хоробрий, джерело, очі, задоволення, допитливий, чистий, допитливий, посміхатись, недоречі, поспішати, реготати, насолода, мужній.

Рос.: извещение, ругать, щедрый, состоятельный, сохранять, убедительно, частность, мыслить, старый, стеснительный, изобильный, крепкий, сообщение, размышление, застенчивый, охранять, прежний, стыдливый, доказательно, деталь, информация, богатый, чихвостить, пушить, свергать, подробность, древний, обильный, костить, конфузливый, имущий, давнишний, беречь, крыть, кумекать, обеспеченный, сберегать, уведомление, утюжить, справный, костерить, мелочь, давнопрошедший, веско, оповещение, греть, мозговать, честить, стародавний, давний, мерекать, помышлять, робкий, раздумывать, незапамятный, тонкость, думать, хранить, бранить, денежный, зажиточный.

24.Доберіть синоніми по поданих слів.

Вітчизна, святкувати, працювати, веселитися, білий, дбати.

25.Підберіть антоніми до різних значень наведених слів.

Грубий, густий, захист, справжній, низький, простий, свіжий, твердий, тихий, тонкий, фальшивий, ясно.

26.До поданих слів доберіть антоніми тією іноземною мовою, яку Ви вивчаєте..

Високо, вчора, глибоко, далеко, зручно, поспіхом, початок, світло, сильний, тепло, хоробрий.

27.Вкажіть, яким чином виникли наступні омоніми. У разі необхідності користуйтеся етимологічним словником.

Зефир (вітер) зефир (тканина), есть (є) есть (приймати їжу), домино (костюм) домино (гра), лечу (от глагола літати) лечу (от глагола лікувати), норка (тварина) норка (зменшене від нора), брак (подружні стосунки) брак (недоброякісні предмети виробництва), лихой (злий, важкий) лихой (молодецький), род рот, засаливать (рукав пиджака) засаливать (огірки), язык (орган смаку) язык (засіб спілкування), шах (титул монарха) шах (термін шахматної гри), лейка (сосуд для поливання городу) лейка (фотоапарат).

28.Чи є нижченаведені слова омонімами? Мотивуйте свої відповіді.

Англійські слова:

Arch “арка”, “звід”, “дуга”, “веселка”; arch “головний”, “заклятий”, “хитрий”, “лукавий”. Peat “торф”, “брикет торфу”; peat “дівчина”, “красуня”. Pit “яма”, “впадина”; pit “фруктова кісточка”. Pen “перо”, “ручка з пером”; pen “невеликий загін для тварин”; pen “самка лебедя”; pen “в’язниця”; pen “півострів”. Tartar “татарин”, “мегера”, “фурія”; tartar “винний камінь”.

Німецькі слова:

Alt “старий”; Alt “альт”. Ansehen “дивитися на...”; Ansehen “повага”, “авторитет”. Atlas “збірник географічних, історичних карт”; Atlas “шовкова тканина”. Aufklärer “просвітитель”; Aufklärer “розвідник”. Blei “свинець”; Blei “олівець”; Blei “лящ”.

29. Нижче наводяться слова, що відносяться до стилістично забарвленої лексики. Розділіть їх на дві групи (книжні та розмовні). Окремо виділіть просторічні. Вкажіть на емоційно-експресивне забарвлення слів.

Аббревіатура, авоська, альтернатива, антипод, бабахнуть, бабенка, балаболка, баламут, бородач, бракодел, братва, буян, вакуум, вертихвостка, вертлявий, вещь, взаимообумовленість, вздор, взор, визави, возмездие, вотум, вояка, враскачку, вранье, врать, всеобъемлющий, всепобеждающий, всепроще-ние, всесилие, втихомолку, гавкати, голубчик, гомогенний, гонение, гонитель, грести, гурман, дебати, дегенерація, держава, долбить, дознание, достояние, драчун, дуралей, забулдыга, зазнайка, зазноба, закорючка, заскок, злодеяние, злонамерений, злопыхательство, зодчий, изъятие, именовать, импозантный, імпульс, індивидуум, інтерпретатор, карапуз, картошка, компенсація, компонент, корифей, кормило, корыстолюбие, косметичка, кочевряжиться, кошелка, кров, кутила, летун, лизоблюд, лодырь, локальний, малыш, миграция, мощь, наутек, нашествие, недуг, непоседа, нынешний, обалдеть, обозреть, одушевленный, оплошка, ортодокс, остряк, отчизна, официозный, панацея, парадокс, побратим, повеса, пострел, пошляк, преподношение, пуризм, работяга, ратный, сноб, стяг, субституція, тихоня, убраться, чепуха.

30. Визначте шляхи переносу значень слів.

Російська мова:

Яблоко (плід) — яблоко (очне), дом (будівля) дом (установа) — дом (родина), круг (окружність) круг (рятувальний) — круг (друзів), лента (шовкова) лента (фільм), молодой (людина) — молодой (запал), удар (різкий, сильний поштовх) — удар (звук від такого поштовху), рог (корови) — рог (мисливський), труд (діяльність) — труд (друкований).

Англійська мова:

Paper (папір) — paper (газета), bore (висвердлений отвір, дірка) — bore (дуло, калібр), box (скринька, коробка) — box (театральна ложа) — box (телефонна будка), сап (бідон) — сап (бляшана коробка), car (автомобіль) — car (вагон), carriage (екіпаж) — carriage (вагон), case (ящик) — case (футляр), cereal (хлібні злаки, зернові) — cereal (каша), claw (пазур) — claw (клішня), cloak-room (гардероб) — cloak-room (камера схову), cold (холодний) — cold (застуда, нежить).

Німецька мова:

Glas (скло) — Glas (склянка), Hörer (слухач) — Hörer (телефонна слухавка), Kamm (гребінь) — Kamm (гірська гряда), Kette (ланцюг) — Kette (ланцюг, верховина), kochen (варити, куховарити) — kochen (кипіти, варитися), Konfektion (виготовлення одягу) — Konfektion (готовий одяг), Korn (хліб у зернах, жито) — Korn (зерно, крупинка), Kugel (куля) — Kugel (пуля, ядро), Leinen (холст) — Leinen (білизна).

31. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким англійським:

by force of habit; diamond cuts diamond; to get into a mess; to be jack-of-all-trades; to have a ready tongue; old bird.

32. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким німецьким:

aufs Geratewohl; das ist an deine Adresse gerichtet; in Eifer ger-aten; der Appetit kommt beim Essen; schwerwiegende Beweise auf-stellen.

33. Підберіть однокореневі слова та вкажіть особливість їхніх значень.

Род, рот, солодкий, теплий, рука, нога, спати, кричати, наука, вчити.

34. Виділіть морфему у наведених словах та визначте їхнє значення.

Преподаватель, переподготовка, памятный, поделиться, подсказывать, примечательный, производительность, просвещение, призывник, преобразование.

35. Почленуйте на морфему подані нижче слова. Виділіть кореневі (лексичні) і афіксальні морфему.

Шкільний, селищем, квітник, інститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирічка, ранньосередньовічний, вічнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вітчизно, спортивне, подвір'я, півсотні, заріччя, розвідниця, поетика, зустрівся, населення, захід, кожушанка, телятко, чорнявий, зеленкувате, кросовки, зачарованість, доброта, співучий, задума, простець, просинь, почервонілий, братерський, згрупували, нашарування, самотність, відкриття.

36. Утворіть усі можливі синтетичні і аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння поданих прикметників.

Рідний, молодий, синій, мудрий, білий, добрий, щедрий, червоний, вірний, багатий, сердечний, легкий, широкий, глибокий, веселий, тонкий, близький, дужий, дорогий, далекий, свіжий, високий, товстий, тихий, талановитий, авторитетний, старий, гарний, поганий, злий, смачний, рішучий, кваліфікований, доцільний, красивий, малий.

37. Погрупуйте слова за спорідненістю коренів і окремо за частинами мови.

Радість, добро, весна, єдиний, удвох, мовчки, два, єдність, радий, добрість, двоїстий, мудро, мовчання, єднання, радісний, добрий, подвоїти, мудрість, двійка, поєдинок, раділо, задовбрювати, мовчазний, синюватий, мудре, єднає, радощі, мовчить, синь, замовчали, мудрістю, подобішали, провесінь, квіти, веснянки, квітковий, радянський, синіло, весніє, двоїться, радо, безпорадний.

Оцінювання самотійної роботи

Кількість балів	Критерії оцінювання
4	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад, правильне тлумачення понять. Студент добре орієнтується в матеріалі, робота без помилок або дві помилки.
3,5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад проблеми, правильне тлумачення понять, але 3-7 помилок, 1 завдання не зроблено.
3	У роботі зазначені правильно майже всі основні засади зазначеної проблеми, але упущено декілька помилок 8-12, 2 завдання не зроблено.

2	Студент припустився певної кількості помилок, які не заважають достатньо повному висвітленню питання. У відповіді виявлено 13-15 помилок, 3-4 завдання не зроблено.
1	Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначена лише половина основних положень першої та половина другої частини.
0	Студенту потрібно додатково попрацювати для отримання позитивної оцінки, опрацьовано менше половини питань.

2 частина (3 бали)

Теми рефератів

1. Взаємодія лексики, фонетики і граматики як основних рівнів мовної структури.
2. Поняття фонем.
3. Фонема і звук.
4. Функціональний аспект в дослідженні звуків мови.
5. Фоностилістика.
6. Походження і основні етапи розвитку письма. Етапи розвитку письма.
7. Етапи розвитку письма.
8. Основні алфавіти світу.
9. Слово як основна одиниця мови.
10. Типи лексичного значення слова.
11. Лексико-семантичні групи слів у мові.
12. Синоніми.
13. Антоніми.
14. Омоніми.
15. Загальноживана лексика як основа єдності словникового складу мови.
16. Основні засоби збагачення словникового складу мови.
17. Запозичення як шлях збагачення словникового складу мови.
18. Неологізми мови і неологізми мовлення.
19. Стилістичне і хронологічне розшарування словникового складу мови.
20. Спеціальна і термінологічна лексика.
21. Історичні зміни у словниковому складі мови.
22. Енциклопедичні і лінгвістичні словники.
23. Словники та лінгвокраїнознавство.
24. Лексикографія як розділ лексикології.
25. Морфологічний і синтаксичний словотвір.
26. Типи фразеологізмів.
27. Основні теорії класифікації фразеологічних одиниць.
28. Поняття морфеми.

29. Граматичне значення.
30. Граматична форма та граматична категорія.
31. Типи синтаксичного зв'язку слів і засоби формального вираження синтаксичних функцій.
32. Принципи класифікації слів за частинами мови.
33. Речення та його основні характеристики.
34. Актуальне членування речення.

ПОВТОРЕННЯ БЛОКУ 2

Розділ 1 Фонетика і графіка

2.1 Звуки мови, їх вивчення і класифікація

1. Що є об'єктом вивчення фонетики?
2. Що є предметом вивчення зіставної фонетики?
3. Експериментальна фонетика – це ... Які прилади для вивчення звукової природи мови використовує експериментальна фонетика?
4. У чому полягає практичне значення фонетики?
5. З якими нелінгвістичними дисциплінами і як саме пов'язана фонетика?
6. Які три аспекти у вивченні звуків?
7. Розкрийте сутність понять: “сила звука” – це ... “висота звука” – це ... “довгота звука” – це ... “тембр звука” – це ...
8. Форманта – це ... Які різновиди формант ви знаєте?
9. Мовленнєвий апарат становлять:
10. Артикуляція – це ... Назвіть активні й пасивні органи мовлення.
11. Як ви розумієте термін артикуляційна база?
12. Назвіть основні відмінності між голосними й приголосними звуками.
13. Які схеми класифікації голосних відомі в мовознавстві?
14. За якими параметрами класифікуються приголосні звуки?
15. Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою.
16. Назвіть групи та підгрупи приголосних за місцем творення.
17. Які групи приголосних виділяють за пасивним артикулятором?
18. Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.
19. Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?

1.2 Фонетичні одиниці та засоби

1. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
2. Фраза – це ...
3. Такт – це ...
4. Які теорії складу існують у мовознавстві?
5. Монофтонг – це ... Поліфтонг – це ...
6. Які просодичні засоби використовують у мовленні?
7. Наголос – це ... Назвіть типи словесного наголосу, які наявні в різних мовах.
8. Енкліза – це ...

9. Прокліза – це ...

10. Інтонія – це ...

1.3 Фонетичні процеси

1. Які різновиди змін звуків ви знаєте?

2. Назвіть позиційні зміни звуків, наведіть приклади.

3. У чому відмінність між кількісною та якісною редукцією?

4. Назвіть комбінаторні зміни звуків.

5. За якими ознаками можуть акомодуватися звуки?

6. Охарактеризуйте всі різновиди асиміляції.

7. Чим відрізняється асиміляція від акомодації?

8. Сингармонізм – це ... У яких мовах поширене це явище?

9. Що є спільного і відмінного між асиміляцією і дисиміляцією?

10. Наведіть приклади гаплогії, дієрези, епентези, метатези, субституції звуків і гіперизмів.

11. Орфоепія – це ...

12. Транскрипція – це ...

13. Чим історичні фонетичні зміни відрізняються від живих фонетичних процесів?

14. Які зміни звуків називають спонтанними?

15. Конвергенція звуків – це ... Дивергенція звуків – це ...

16. Фонетичні закони – це ...

1.4 Лінгвістичний (функціональний) аспект у вивченні звуків

1. Розкрийте поняття “функціональний аспект вивчення звуків”.

2. Наведіть приклади двох різновидів опозицій.

3. Фонема – це ...

4. У чому полягає різниця між диференційними й інтегральними ознаками фонем?

5. Чим різняться звук і фонема?

6. У яких позиціях можуть знаходитися фонемі в мовленнєвому потоці?

7. Нейтралізація протиставлення фонем – це ...

8. Що таке варіанти і варіації фонем? Наведіть приклади варіантів й індивідуальних, територіальних та позиційних варіацій.

9. Як встановити для певних двох звуків, чи це різні фонемі, чи варіанти однієї фонемі?

11. Фонологічна система мови – це ...

12. Як встановити фонологічну систему мови, її фонемний склад?

13. У яких позиціях можуть знаходитися фонемі?

14. У чому полягає національно-мовна своєрідність фонологічних систем?

1.5 Письмо

1. У чому полягає значення письма в історії суспільства?

2. “Предметне письмо” – це ... Наведіть приклади “предметного письма”.

3. Назвіть етапи розвитку графічного письма.

4. Піктографія – це ... Наведіть приклади піктографічного письма. Де застосовують піктографію в наш час?

5. Ідеографія – це ... Які народи користуються ідеографічним письмом у наш час? 6. Фонографія – це ...

7. Які мови користуються силабічною системою письма?

8. Консонантне письмо – це ...

9. Буквено-звукове письмо – це ...

10. Графіка – це ... Що є предметом графіки?

11. Які чотири сім'ї алфавітів існують на Землі?

12. Що є предметом орфографії?

13. Які принципи орфографії ви знаєте?

Розділ 2 Лексика і фразеологія

2.1 Слово та його значення

1. Що вивчає лексикологія?

2. Що є предметом: загальної лексикології, конкретної лексикології, історичної лексикології, зіставної лексикології?

3. З яких наукових дисциплін складається лексикологія в її широкому тлумаченні?

4. Слово – це...

5. Чим відрізняється слово від морфеми і словосполучення?

6. Назвіть основні ознаки слова.

7. Як класифікуються слова за способом номінації?

8. У чому полягає різниця між термінами слово і лексема?

9. Лексичне значення слова – це ...

10. Із яких компонентів складається лексичне значення?

11. У які типи відношень вступає слово?

12. Що таке денотативне, сигніфікативне і структурне значення слова?

2.2 Лексико-семантичні категорії

1. Моносемія – це ... Полісемія – це... У чому відмінність вживання однозначних слів від багатозначних?

2. Як виникає полісемія? У чому відмінність між прямим і переносним значенням слова?

3. Які типи перенесення значень ви знаєте?

4. Що таке розширення і звуження значення? Чи збігається поняття широкого значення з поняттям багатозначності?

5. Омоніми – це ... Зіставте явище полісемії й омонімії. Що зближує і що розрізняє полісемію й омонімію?

6. Які різновиди омонімів існують у мові? Наведіть приклади гомогенних і гетерогенних омонімів.

7. Назвіть суміжні з омонімією явища.

8. Яка роль омонімів у мовленні?

9. Синонімія – це... Які є типи синонімів? Які різновиди часткових синонімів ви знаєте?

10. Синонімічний ряд – це... Як називається перше (стрижневе) слово синонімічного ряду?

11. Які різновиди синонімії ви знаєте?

12. Яку роль відіграють синоніми у мовленні?

13. Антонімія – це ... Назвіть чотири типи антонімів.

14. У чому спільність і відмінність синонімії й антонімії?
15. Яка стилістична роль антонімії?
16. Гіперо-гіпонімія – це ... Чому гіперо-гіпонімію називають квазісинонімією?

2.3 Лексико-семантична система мови

1. Обґрунтуйте системність лексичної семантики.
2. На чому ґрунтується системність лексики?
3. Які різновиди парадигматичних відношень існують у лексикосемантичній системі?
4. Лексико-семантичне поле – це ...
5. На чому базується зв'язок між лексико-семантичними полями? Як ви розумієте вираз безперервність семантичного простору мови?
6. Розкажіть, у чому полягає специфіка лексико-семантичних полів у різних мовах.
7. Якою є структура лексико-семантичного поля?
8. Як ви розумієте вираз польова структура лексико-семантичної системи?
9. Який ще вимір системності лексичної семантики, крім парадигматичного, ви знаєте?
10. На які групи ділиться лексика за вживаністю?
11. Які слова належать до активної лексики?
12. Назвіть групи слів, що входять до пасивної лексики?
13. Професіоналізми – це ... Діалектизми – це ... Екзотизми – це... Жаргонізми – це ... Арготизми – це ...
14. Що таке табу й евфемізми?
15. Як членується лексика за стилістичною класифікацією?
16. Назвіть основні групи слів, що входять до лексики високого стилю і лексики низького стилю.
17. Термін – це ... Назвіть основні ознаки терміна.
18. Для чого потрібно знати стилістичну класифікацію лексики?

2.4 Історичні зміни словникового складу мови

1. Розкрийте причини історичних змін у лексиці.
2. Архаїзми – це ... Яка відмінність між власне архаїзмами й історизмами?
3. Назвіть групи лексичних архаїзмів.
4. Семантичні архаїзми – це ...
5. Неологізми – це ... Які різновиди неологізмів ви знаєте? Що таке авторські неологізми? Який ще існує термін для їх позначення?
6. Розкрийте причини лексичних запозичень.
7. Яка різниця між лексичними запозиченнями і кальками? 8. Опишіть шляхи та способи запозичень.
9. Яких змін зазнають запозичувані слова при їх адаптації в мові?
10. Які конкретно мови є найпотужнішими джерелами лексичних запозичень?
11. Слово пуризм – це... Як потрібно ставитися до іншомовних запозичень?

12. Історична лексикологія – це ...
13. Етимологія – це ...
14. Внутрішня форма слова – це ...
15. Як називається втрата словом своєї внутрішньої форми?
16. Термін наукова етимологія – це... Назвіть принципи наукової етимології.
17. Народна (побутова) етимологія – це ... Чим вона відрізняється від наукової етимології?

2.5 Фразеологія

1. Фразеологія – це ...
2. Назвіть основні ознаки фразеологізму.
3. Що зближує фразеологізм зі словом.
4. Що зближує і що різнить фразеологізм і вільне словосполучення?
5. Як виникають фразеологізми?
6. У чому виявляється національна специфіка фразеології?
7. Які типи фразеологізмів ви знаєте?
8. Фразеологічні зрощення – це ... Наведіть приклади
9. Чим різняться фразеологічні єдності від фразеологічних зрощень?
10. Фразеологічні сполучення – це ...

2.6 Лексикографія

1. Лексикографія – це ...
2. Що є предметом теоретичної лексикографії?
3. Які функції виконує практична лексикографія?
4. На які два типи діляться всі словники?
5. Яка відмінність між енциклопедичними і лінгвістичними словниками?
6. Які енциклопедичні словники ви знаєте?
7. Назвіть основні словники лінгвістичних термінів.
8. На які дві групи поділяються лінгвістичні словники?
9. Перелічіть типи одномовних словників.
10. Які тлумачні словники ви знаєте.
11. Конкорданси – це ...
12. Назвіть відомі вам історичні й етимологічні словники.
13. Для чого потрібні частотні й зворотні словники?
14. Охарактеризуйте відомі вам ідеографічні словники.
15. Які різновиди перекладних словників ви знаєте? Назвіть найбільш важливі перекладні словники, що вийшли в Україні.

Розділ 3 Граматика Граматика. Граматичне значення. Граматичні категорії

1. Граматика – це ...
2. Які різновиди граматики ви знаєте?
3. З яких розділів складається граматика?
4. Що є предметом морфології і синтаксису?
5. Яке місце в структурі мови займає граматика?
6. Граматичне значення – це ...
7. Які типи граматичних значень ви знаєте?

8. Граматична категорія – це ...
9. Як класифікують граматичні категорії?
10. Назвіть основні граматичні категорії.
11. Лексико-граматичні розряди (категорії) – це ...

3.2 Морфема і словоформа

1. Морфема – це ...
2. Варіювання морфем – це ...
3. Які типи значень властиві морфемам?
4. На яких два види поділяються всі морфеми?
5. Назвіть різновиди сегментних морфем. До кожного різновиду наведіть приклади.
6. Суперсегментні морфеми – це ...
7. Як класифікуються морфеми з функціонального погляду?
8. Як називається розділ мовознавства, який вивчає морфеми?
9. Чим відрізняється морфемний аналіз від словотворчого?
10. Граматична форма слова – це ...
11. Суплетивізм – це ...

3.3 Способи вираження граматичних значень

1. Що ви розумієте під способом вираження граматичних значень?
2. Які способи вираження граматичних значень називають синтетичними? Назвіть основні синтетичні способи вираження граматичних значень.
3. Назвіть різновиди афіксального способу вираження граматичних значень.
4. Чим відрізняється фузія від аглютинації?
5. Які синтетичні способи вираження граматичних значень використовуються в іноземній мові, яку ви вивчаєте?
6. В яких мовах поширені такі синтетичні способи вираження граматичних значень, як внутрішня флексія і редуплікація?
7. Для якої мови великою мірою характерне словоскладання?
8. Назвіть випадки використання суплетивізму для вираження граматичних значень в українській та іноземній мові, яку ви вивчаєте.
9. Які аналітичні способи вираження граматичних значень вам відомі?
10. Які аналітичні способи вираження граматичних значень поширені в іноземній мові, яку ви вивчаєте?

3.4 Частини мови

1. Частина мови – це ...
2. Які основні критерії виділення частин мови ви знаєте?
3. Які допоміжні критерії використовують для визначення слів за частинами мови?
4. У чому полягає проблема провідного критерію?
5. Чи можна один і той самий критерій використовувати як провідний для класифікації слів за частинами мови в різних мовах?
6. Де зародилося вчення про частини мови?
7. Звідки бере свій початок європейська традиція класифікації слів за частинами мови?

8. Що розуміли під частинами мови в давній Греції?
9. Чим різниться класифікація частин мови В.В. Виноградова від традиційної?
10. Чи можливо побудувати однакову для всіх мов систему частин мови?
11. У чому полягає специфіка частин мови в різних мовах світу?

3.5 Словосполучення і речення

1. Яку синтаксичну конструкцію називають словосполученням?
2. Яка різниця між актантами і сирконстантами?
3. Як називають синтаксис, який вивчає словосполучення?
4. Чим синтаксичні словосполучення відрізняються від фразеологічних?
5. Які питання теорії словосполучення є дискусійними?
6. На які групи поділяються словосполучення за структурою?
7. Назвіть типи словосполучень у залежності від головного (стрижневого) слова.
8. Назвіть основні види словосполучень за характером виражених у них синтаксичних відношень.
9. Назвіть синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні та реченні, які існують у мовах світу.
10. Що спільного і відмінного є в: узгодженні керуванні, узгодженні координації, керуванні й координації, тяжінні й узгодженні, тяжінні й керуванні?
11. Якими засобами здійснюється прилягання?
12. Які, на вашу думку, є підстави розглядати інкорпорацію, замикання й ізафет як типи синтаксичного зв'язку?
13. Назвіть основні властивості речення, які його відрізняють від інших структурних одиниць мови.
14. Які два аспекти виділяють у реченні?
15. Яким терміном називають речення, коли його розглядають як одиницю мовлення?
16. Назвіть граматичні ознаки речення.
17. Яка роль інтонації в оформленні речення?
18. Комунікативний тип речення – це ...
19. Які комунікативні типи речень ви знаєте?
20. Назвіть структурні типи простого речення.
1. У чому різниця між односкладними і двоскладними реченнями?
22. Структурна схема речення – це ...
23. Поясніть, що таке пропозиція і модус.
24. Актуальне членування речення – це ... Які засоби актуального членування речення використовуються в мовах світу?

Розділ 4 Мовна типологія 4.1 Типологічна класифікація мов

1. Яку класифікацію мов називають типологічною?
2. Чим типологічна класифікація відрізняється від генеалогічної?
3. Чому не бажано вживати термін морфологічна класифікація мов як синонім терміна типологічна класифікація мов?
4. Які вчені зробили вагомий внесок у типологічне мовознавство?

5. Які типи мов виділяють за типологічною класифікацією?
6. Охарактеризуйте кореневі (ізолюючі) мови. Обґрунтуйте, чому їх не можна називати аморфними.
7. У чому полягає особливість аглютинативного типу мов? Які мови належать до цього типу?
8. Які мови називають інкорпуючими, або полісинтетичними?
9. Флективні мови – це ... Чим відрізняються флективні мови від аглютинативних? На які два підтипи поділяють флективні мови?
10. Чи бувають чисті типи мов?
1. Чому типологічна класифікація не є історичною? У чому помилявся В. Гумбольдт, даючи оцінку характеристику типам мов?

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (5 балів)

Частина 1

№ 1

1. Що виникає внаслідок нейтралізації фонологічних позицій?
2. Які сучасні мови використовують ідеографію як сучасний вид письма?
3. Яка різниця між словами петух и кукареку, кошка и мяу, гавкать и лаять з точки зору відношення між планом вираження та

планом змісту?

4. Наведіть приклади корелятивних пар фонем.

№ 2

1. Назвіть найважливіші функції мови. Чи всі одиниці мови є знаками?
2. Фонема це ідеальна чи матеріальна одиниця мови?
3. Назвіть найбільш розповсюджені алфавіти.
4. Назвіть два основних види синонімів.
5. Як виявляється категорія відмінку в словах: вчорашнім, зимней, молодой ?

№ 3

1. Чому зіставлення таких словоформ, як беру и возьму, много и больше, свідчить про довільності (умовності) мовного знака?
2. Чому мова це гетерогенна (неоднорідна) система?
3. Чи змогла б існувати “безмовна” людина?
4. Яка основна функція слова?

№ 4

1. У чому проявляється динамічність мовної системи?
2. Яка одиниця мови є знаком?
3. Чи є мова єдиним засобом спілкування?
4. У чому різниця між диференційними та інтегральними ознаками фонем?

№ 5

1. Що говорить про відношення між планом вираження та планом змісту зіставлення співпадаючих за значенням звуконаслідувальних слів: рос. гав-гав, нім. wau-wau?
2. Чому мовна система є системою систем?
3. Перерахуйте принципи, на основі яких можуть бути побудовані орфографічні правила.

4 Чому жодна мова не користується фонетичним принципом орфографії як єдиним?

№ 6

1. Яка основна функція речення?
- 2 Які причини виникнення писемності?
- 3 Які види транскрипції Вам відомі?

4. Наведіть приклади слів, в яких більш очевидна узагальнююча роль слова.

№ 7

1. Чому мову не можна уподібнити живому організму?
2. Які мови користуються латинським алфавітом?
3. Чи всі одиниці мови є знаками?
4. Чим відрізняється система від простого набору елементів?

№ 8

1. У чому полягає знакова сутність слова?
2. На основі якого принципу об'єднуються слова в семантичні поля?
3. У чому різниця між активною і пасивною лексикою?
- 4 Назвіть основні властивості граматичних значень, які відрізняють їх від лексичних.

№ 9

1. Перерахуйте основні властивості речення, що відрізняють їх від інших структурних одиниць мови.
2. Чи можуть граматичні значення бути індивідуальними? Якщо ні, то чому?
3. Чому слова, що належать до різних частин мови, не можуть бути синонімами?
4. На які два типи можна розділити слова, які вийшли з ужитку?

№ 10

1. За яких умов словесний наголос може бути граматичним засобом вираження граматичних значень?
2. Що таке варваризми?
- 3 Як Ви розумієте термін “словникова калька”?
4. З реалізацією яких функцій мови пов'язано речення?

№ 11

1. Які види синтаксичного зв'язку здійснюються за допомогою слова?
- 2 Перерахуйте відомі Вам синтетичні та аналітичні засоби вираження граматичних значень.
3. Як називається основне слово синонімічного ряду?
4. Чи існує полісемія у мові та мовленні?

№ 12

1. Які види семантичного переносу значення ви знаєте?
2. Назвіть основні види синонімів.
- 3 Що таке неологізми?
- 4 Що таке суплетивізми?

№ 13

1. Яким чином можна встановити наявність будь-якої граматичної категорії у певній мові?
2. Чи розрізняються словникові статті в різних словниках?
3. У чому полягає різниця між узгодженням та керуванням?
4. Часто бувають у мові абсолютні синоніми?

№ 14

1. Яку роль у мовленні відіграють синоніми?

2. Як пояснити неспівпадання граматичних категорій тотожних розрядів слів у різних мовах?

3. Які основні функції порядку слів у реченні?

4. Як називається основне слово синонімічного ряду?

№ 15

1. Які основні функції інтонації в реченні?

2. Що таке частотні словники?

3. Перерахуйте відомі Вам синтетичні засоби вираження граматичних значень.

4. Що зближує полісемію та омонімію?

№ 16

1. Що таке омографи?

2. Перерахуйте типи запозичень.

3. У чому різниця між антонімами словниковими та контекстними (мовленнєвими)?

4. Чи обов'язкова пряма відповідність між логічною та граматичною структурою речення?

№ 17

1. Назвіть структурні типи простого речення. Що лежить в основі цієї класифікації?

2. Що таке “пуризм”? За що боролись и борються “пуристи”?

3. Чи до одного типу відносяться синоніми: есть жрать, лицо морда?

4. Які причини табування слів?

№ 18

1. Як називаються односкладові безпідметникові речення?

2. У чому основна різниця між прямими и переносними значеннями слова?

3. На основі якої ознаки слова об'єднуються в семантичні поля?

4. Чим відрізняється аглютинація від фузії як двох різновидностей афіксації?

№ 19

1. Чи існують слова без лексичного значення?

2. Що таке нульовий граматичний показник?

3. Чим відрізняється просте речення від складного?

4. Якими мовними засобами може виражатись модальність?

№ 20

1. Дайте приклади гіперо-гіпонімічних відношень.

2. У яких відношеннях один до одного знаходяться граматичні форми однієї й тієї самої категорії?

3. У чому причина появи штучних мов?

4. Що таке суплетивізм?

Частина 2

Дайте відповідь на питання: Чи правильне твердження (так чи ні)?

1. Мова — система фонетичних, лексичних, граматичних засобів, яка розвивається і забезпечує потреби людини в спілкуванні та пізнанні.

2.Мовлення — процес використання мови, практична реалізація її одиниць, зв'язків між ними, правил поєднання та функціонування мовних одиниць.

3.Мовознавство — наука про сутність, будову, функціонування і розвиток мови.

4.Порівняльно-історичне мовознавство — напрям лінгвістики, який за допомогою порівняльно-історичного методу досліджує споріднені мови.

5.Знак — матеріально виражене умовне і довільне позначення чогось.

6.Креол — людина мішаного походження, представники якої належать до білої та кольорової рас.

7.Письмо — штучно створена система графічних знаків, за допомогою якої фіксують і передають мовленнєву інформацію.

8.Піктографія — передавання повідомлення у формі малюнка.

9.Суржик — спільна мова, яка сформувалася шляхом згладження діалектних розбіжностей.

10.Синхронія — розвиток мови у часі, історична послідовність мовних змін.

11.У мовознавчій науці вивченням штучних мов займається психолінгвістика.

12.До слов'янської мовної групи належать: італійська, германська, романська мови.

13.Звук — найбільша подільна одиниця мовлення, яка утворюється апаратом мовлення.

14.Приголосні звуки — звуки мови, які утворюються за допомогою голосу при вільному проходженні струменя видихуваного повітря через апарат мовлення.

15.Історизми — застарілі слова, які вийшли з ужитку у зв'язку із витісненням їх іншими словами.

16.Орфографічні словники описують походження слів.

Частина 3

Виберіть правильну відповідь

1.Об'єктом цього методу є споріднені мови; головне завдання - відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому. За його допомогою можна відтворювати давні, не зафіксовані в пам'ятках писемності, мовні одиниці — звуки, слова, їх форми і значення.

- а) порівняльно-історичний;
- б) описовий;
- с) структурний.

2.Мислення конкретними образами, картинами. Воно притаманне не тільки людині, а й вищим тваринам — собакам, кішкам.

- а) чуттєво-образне;
- б) практично-дійове;
- с) поняттєве.

3.Процес, за якого з однієї мови виникає дві або більше мов.

- a) інтеграція;
- b) диференціація;
- c) суперстрат.

4.Офіційна мова Турецької Республіки та Республіки Кіпр, поширена також у Румунії, Ірані, Іраку, Сирії, Греції, Югославії та Болгарії.

- a) болгарська;
- b) турецька;
- c) англійська.

5.Звук [y] належить до:

- a) високого піднесення, переднього ряду, нелабіалізований.
- b) високого піднесення, заднього ряду, нелабіалізований.
- c) високого піднесення, заднього ряду, лабіалізований.

6.Перерва у звучанні, зупинка в потоці мовлення.

- a) наголос;
- b) інтонація;
- c) пауза.

7. У яких рядках літери я, ю, є позначають один звук?

- a) Пюре, рясно, маяк, люлька, флотилія;
- b) Знання, любов, колядка, алюміній, пісня;
- c) Тяжко, меню, доля, сузір'я, місяць.

8.У якому рядку в усіх словах кількість звуків і букв однакова?

- a) Помешкання, райський, солові, спадщина, раджа;
- b) Єдність, рельєф, відзначити, дебют, щебетання;
- c) Бездоріжжя, опозиція, повінь, щасливий, поєдинок.

9.У якому рядку буквосполюки [дж] та [дз] - африкати?

- a) Вийжджений, кукурудза, джерело, джерсі, дзвінок;
- b) Піджак, підзолистий, джем, підживлення, дзиглик;
- c) Підземний, віджити, дзьоб, піджарити, відзначити.

10.У якому рядку в усіх словах однакова кількість складів?

- a) Речення, вимова, висновок, враження, звернення;
- b) Шахтар, льотчик, турист, перукар, гроно;
- c) Дерево, кричати, вихованість, порядність, музика.

11.Які фразеологізми становлять смисловий синонімічний ряд?

- a) Очей не відірвати, ні в казці сказати ні пером написати, писана красуня, хоч з лиця воду пий;
- b) Гав ловити, зривати маску, перемивати кісточки, розкривати рота;
- c) Пекти раків, собаку зісти, правити теревені, допікати до живого.

12.У якому рядку правильно підібрано синоніми до слова дискусія?

- a) Балаканина, розмова, базікання, багатослів'я, балачка;
- b) Сварка, гризня, колотнеча, незгода, погроза;
- c) Спір, суперечка, сперечання, обговорення, словесний бій.

13.У якому рядку всі слова є термінами?

- a) Відмінок, атом, піраміда, курінь, гастрит;
- b) Флексія, офтальмолог, бесаги, ідіома, метамова;
- c) Сепсис, синтез, біоніка, ендокардит, синус.

14. Знайдіть рядок, у якому до складу словосполучень входять моніми?

- a) Гостра коса — дівоча коса, електричний розряд — спортивний розряд;
- b) Чисте небо — чисті руки, ламати голову — ламати кригу;
- c) Старий клен — старі погляди, вершина Карпат — вершина слави.

15. У якому рядку всі наведені слова є багатозначними?

- a) Голова, зелений, земля, сіяти, дума;
- b) Абонент, витязь, голос, диктант, констатувати;
- c) Бігти, вершник, аеропорт, моряк, олівець.

16. У якому рядку всі слова власне українські?

- a) Хурделиця, хвилина, скрипаль, торт, ступа;
- b) Карбованець, лелека, свідчити, чемність, домівка;
- c) Зупинка, собака, роковини, телефон, дітлашня.

17. У якому рядку допущено помилку при розташуванні слів за алфавітним порядком?

- a) Пава, паляниця, пам'ять, пан, планета;
- b) Переїзд, пильно, південний, пломінь, плита;
- c) Парость, перелаз, питання, племя, повість.

18. Якими лексичними одиницями є виділені слова в реченні: Усякі люди трапляються на містку: і щирі, і скупі, і веселі, і сумні, і мовчазні, і говіркі?

- a) Омонімами;
- b) Паронімами;
- c) Антонімами.

19. У якому рядку всі слова є історизмами?

- a) Кадило, буття, піїт, земство, кольчуга;
- b) Бунчук, пістоль, судця, оброк, Царгород;
- c) Рать, отаман, голота, осавул, смерди.

20. У якому рядку всі слова є діалектизмами?

- a) Подра, черес, легінь, вуйко, керсетка;
- b) Какаду, фієста, соната, комедія, політика;
- c) Кольчуга, спудей, перст, глагол, сотник.

21. У якому рядку всі подані слова - іменники?

- a) Праця, молодістю, відділ, спасибі, батькам;
- b) Половина, сміливістю, вибачення, жіноцтво, третина;
- c) Дорога, проміння, радість, багато, добро.

22. Мінімальна комунікативна одиниця, для якої характерні оформленість, організованість на основі структурної схеми, система синтаксичних категорій.

- a) словосполучення;
- b) речення;
- c) текст.

Питання до підсумкового контролю знань

1. У чому полягає сутність знака? Назвіть основні властивості знака.
2. Які знакові системи Вам відомі?

3. Яка відмінність людської мови від мови тварин? Від штучних мов?
4. Які знакові системи Вам відомі із наукової фантастики?
5. Назвіть провідні функції мови і дайте їх визначення.
6. Перечисліть відомі Вам часткові функції мови. Як вони співвідносяться з провідними функціями? За якими критеріями їх виокремлюють? Які з них мають відношення до мови тварин?
7. Що мав на увазі Фердінанд де Соссюр, говорячи, що мова є форма, а не субстанція?
8. Що таке «подвійне членування» в мові?
9. Прокоментуйте визначення мови як «системи систем».
10. Назвіть основні одиниці мови і відповідні мовні рівні. За якими принципами вони визначаються?
11. Назвіть відомі Вам незнакові рівні мови та їх одиниці.
12. Яка природа звукових ознак щодо артикуляційного та акустичного аспектів мовних звуків?
13. Чому відносно окремого звука неможливо вказати на функціонально значимі ознаки, якщо невідомо, звуком якої мови він є?
14. Як співвідносяться звук мови і фонема?
15. Що таке звукова опозиція? Наведіть приклади.
16. Що таке алофон? Від чого залежить вибір алофона в мові?
17. Що лежить в основі комбінаторних змін звуків?
18. У чому суть акомодатії і чим вона відрізняється від асиміляції?
19. Що таке чергування звуків? Які чергування називаються фонетичними, які – історичними?
20. Що таке нейтралізація фонетичних опозицій і при яких умовах вона виникає?
21. Які фонетичні одиниці відносяться до супрасегментних і як вони характеризуються?
22. Чим граматичне значення відрізняється від лексичного?
23. Як співвідносяться поняття словоформи, парадигми і лексеми?
24. Що таке нульовий афікс?
25. Чим характеризується словотворча модель?
26. Перерахуйте засоби вираження граматичних значень.
27. Назвіть відомі Вам типи афіксів.
28. Назвіть основні критерії виділення частин мови.
29. Опишіть розряди службових слів.
30. Які основні типи слів у мові?
31. Яка функція слова є основною?
32. Які слова не мають номінативної функції?
33. Прокоментуйте терміни «поняття» і «лексичне значення слова».
34. Назвіть основні способи виникнення переносних значень.
35. Що таке «внутрішня форма слова»? Наведіть приклади мотивованих слів.
36. Що таке «хибна етимологія»?
37. Чим визначається приналежність слів до активної і пасивної лексики?

38. Назвіть основні причини і шляхи появи нових слів у мові.
39. Як розподіляються мови світу за ареальною, генеалогічною, типологічною і функціональною класифікаціями?
40. Які мови називають «мертвими»? Які мертві мови Ви знаєте? Чому потрібно їх досліджувати?
41. Як встановлюється схожість або відмінність походження мов?
42. Назвіть регіони в Європі, де є сусідами мови різних сімей.
43. Територіальна спільність мов і спільність походження: покажіть різницю.
44. В яких країнах розповсюджена англійська мова? Де вона є державною? Назвіть мови однієї з нею групи. Дайте відповіді на ті ж запитання відносно французької і німецької мов.
45. Чому країни Центральної і Південної Америки мають спільну назву «Латинська Америка»?
46. Чому фіно-угорська сім'я мов має складну назву?
47. Перерахуйте мови країн – ближніх сусідів України і вкажіть їх генеалогічну приналежність.
48. Які основні типи мов виокремлюють за спільними особливостями структури слова і будови речення?
49. Які характерні особливості мов флективного типу? Аглютинативного типу?
50. Чим характеризуються три етапи розвитку письма?
51. Як співвідносяться терміни «пиктограма» і «іконічний знак»?
52. Які різновиди фонографії Ви знаєте?
53. Коротко опишіть історію латинського і кириличного алфавітів.
54. Назвіть основні принципи орфографії; наведіть приклади з української та з іноземних мов.
55. У чому суть складового принципу української графіки?
56. Транслітерація і практична транскрипція, у чому їх суть?

Розподіл балів, які отримують студенти

1 семестр

Екзамен

	Поточне тестування та самостійна робота										Підсум. тест (екзамен)	Сума	
Тематична 1							Тематична 2					40	100
Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	МКР1	СР	Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	МКР2	СР		
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		
30						30							
60													

Лінгвістичні терміни:
НЕОБХІДНИЙ МІНІМУМ до іспиту з дисципліни
„Загальне мовознавство”

1. Абетка.
2. Абсолютні синоніми.
3. Авторські неологізми.
4. Аглютинативні мови.
5. Аглютинація.
6. Ад’єктивація.
7. Адвербіалізація.
8. Акомодація.
9. Активна валентність.
10. Активна лексика.
11. Активні органи мовлення.
12. Актуальне членування речення.
13. Акустичний, або фізичний аспект вивчення звуків.
14. Аломорф.
15. Алофон.
16. Аналітичні граматичні способи.
17. Аналітичні засоби вираження граматичних значень.
18. Аналітичні форми слова.
19. Аналітичної будови мова.
20. Анатомо-фізіологічний аспект вивчення звуків.
21. Англійська мова.
22. Антитеза.
23. Антоніми.
24. Антонімія.
25. Арготизм.
26. Артикуляційна база мови.
27. Архаїзм. 28. Асиміляція.
29. Афіксація.
30. Афікс.
31. Багатозначне слово.
32. Багатозначний член речення.
33. Білінгвізм.
34. Безособове речення.
35. Безсполучникове речення.
36. Буквено-звукове письмо.
37. Валентність.
38. Варіант фонем.
39. Варіація фонем.
40. Векторні антоніми.
41. Висловлювання.
42. Висота звука.
43. Витримка.
44. Відкритий склад.

45. Відтінки фонemi.
46. Вільна основа слова.
47. Вільне словосполучення.
48. Вільне значення слова.
49. Власне лексикологія.
50. Внутрішньомовні причини історичних змін у лексиці.
51. Внутрішня флексія.
52. Вокалізм.
53. Генеалогічна класифікація мов.
54. Германські мови.
55. Гетерогенні омоніми.
56. Гіперо-гіпонімія.
57. Глаголиця.
58. Голосний звук.
59. Гомогенні омоніми.
60. Граматика.
61. Граматичне значення.
62. Граматичні категорії.
63. Граматичні способи.
64. Грамема.
65. Графіка.
66. Грецький алфавіт.
67. Гуманітарні науки.
68. Давньоруська мова.
69. Двомовний словник.
70. Двоскладне речення.
71. Денотативне значення слова.
72. Дериватологія.
73. Дериваційне значення морфем.
74. Дериваційне значення словоформи.
75. Дериваційні категорії.
76. Динамічний наголос.
77. Дискурс.
78. Диференційні ознаки фонemi.
79. Дифтонг.
80. Діалект.
81. Діалектизм.
82. Діалектна лексика.
83. Діалектний словник.
84. Діалектологія.
85. Діахронічне мовознавство.
86. Діахронія.
87. Додаткова артикуляція.
88. Допоміжне дієслово.
89. Евфемізм.
90. Екзотизм.

91. Експедиція.
92. Елементи інтонації.
93. Емоційно забарвлене речення.
94. Емоційно-експресивні синоніми.
95. Емфатичний наголос.
96. Енантіосемія.
97. Енклітика.
98. Енциклопедичний словник.
99. Етимологічний словник.
100. Етимологія.
101. Жаргон.
102. Жаргонізм.
103. Живі зміни звуків.
104. Загальна лексикологія.
105. Загальне мовознавство.
106. Загальноживані слова.
107. Загальнонародна лексика.
108. Загальнонародна мова.
109. Закінчення.
110. Закритий склад.
111. Замикання.
112. Запозичення.
113. Засвоєні слова.
114. Застаріле слово.
115. Західнослов'янські мови.
116. Збагачення словникового складу.
117. Зворотній порядок слів.
118. Зв'язана основа слова.
119. Зв'язане значення слова.
120. Зв'язка.
121. Звуження значення слова.
122. Звук мовлення.
123. Звукова мова.
124. Зіставна лексикологія.
125. Зміни за аналогією.
126. Знак.
127. Знакова система.
128. Ідеографічний (символічний) принцип, або диференційне написання.
129. Ідеографічні синоніми.
130. Ідеографія.
131. Ізафет.
132. Ізольовані мови.
133. Індоевропейська сім'я мов.
134. Інверсія.
135. Інкорпорація.

136. Інкорпоруючі мови.
137. Інтегральні ознаки фонеми.
138. Інтернаціоналізм.
139. Інтонія.
140. Інфікс.
141. Історизм.
142. Історико-традиційний принцип орфографії.
143. Історична лексикологія.
144. Історичний словник.
145. Історичні зміни звуків.
146. Історично-порівняльний метод мовознавства.
147. Кальки.
148. Кирилиця.
149. Класифікація звуків.
150. Клітики.
151. Комбінаторні зміни звуків.
152. Компаративістика.
153. Комплементарні антоніми.
154. Комунікативна одиниця.
155. Комунікативний.
156. Конверсиви.
157. Конкорданс.
158. Конкретна лексикологія.
159. Конотативне значення слова.
160. Консонантизм.
161. Конструктивно зумовлене значення слова.
162. Контрадикторні антоніми.
163. Контрарні антоніми.
164. Конфікс.
165. Кореляція.
166. Кореневі мови.
167. Корінь.
168. Лабіалізація.
169. Латинський алфавіт.
170. Лексема.
171. Лексика.
172. Лексика високого стилю.
173. Лексика низького стилю.
174. Лексикалізація сполук слів.
175. Лексико-граматична категорія.
176. Лексикографія.
177. Лексикологія.
178. Лексико-семантична група.
179. Лексико-семантична система мови.
180. Лексико-семантичний варіант слова.
181. Лексична конверсія.

182. Лексичне значення слова.
183. Лексичні антоніми.
184. Лексичні неологізми.
185. Лексичні одиниці мови.
186. Лексичні одиниці мовлення.
187. Лексичні синоніми.
188. Лінгвістика.
189. Лінгвістична карта світу.
190. Лінгвістичний, або функціональний аспект вивчення звуків.
191. Лінгвістичний знак.
192. Лінгвістичні словники.
193. Літературна мова.
194. Літературно-мовна норма.
195. Логічний наголос.
196. Мертві мови.
197. Метафора мовна.
198. Метонімія мовна.
199. Мислення.
200. Міжмовні омоніми.
201. Міжнародна мова.
202. Міжетнічного спілкування мова.
203. Мова.
204. Мова художньої літератури.
205. Мовленнєвий апарат.
206. Мовлення.
207. Мовна група.
208. Мовна єдність.
209. Мовна підгрупи.
210. Мовна політика.
211. Мовна система.
212. Мовна сім'я.
213. Мовне спілкування.
214. Мовознавство.
215. Модальність.
216. Моносемія слова.
217. Морф.
218. Морфема.
219. Морфеміка.
220. Морфемний аналіз.
221. Морфемний словник.
222. Морфологічна класифікація мов.
223. Морфологічний аналіз слова.
224. Морфологічний принцип орфографії.
225. Морфологічний спосіб утворення нових слів.
226. Морфологічний тип мови.
227. Морфологічні граматичні категорії.

- 228. Морфологія.
- 229. Наголос.
- 230. Народна (побутова) етимологія.
- 231. Наукова лексика.
- 232. Наукова етимологія.
- 233. Національна мова.
- 234. Незагальновживані слова.
- 235. Нейтралізація фонем.
- 236. Немовне спілкування.
- 237. Неозначено-особове речення.
- 238. Неокличне речення.
- 239. Неологізм.
- 240. Неповна асиміляція.
- 241. Неповні омоніми.
- 242. Непохідна основа слова.
- 243. Непоширене речення.
- 244. Неприкритий склад.
- 245. Несегментні морфеми.
- 246. Нескладові звуки.
- 247. Нефіксований наголос.
- 248. Нефонетичні зміни звуків.
- 249. Німецька мови.
- 250. Нові слова (неологізми).
- 251. Номінативне речення.
- 252. Нульова морфема.
- 253. Нульове закінчення.
- 254. Нульовий афікс.
- 255. Нульовий суфікс.
- 256. Обставина.
- 257. Одиниці фонетичної системи.
- 258. Одиниця мови.
- 259. Одиниця мовлення.
- 260. Одномовний словник.
- 261. Односкладне речення.
- 262. Ознаки слова.
- 263. Означення.
- 264. Означено-особове речення.
- 265. Оказіоналізм.
- 266. Окличне речення.
- 267. Оксюморон (оксиморон).
- 268. Омографи.
- 269. Омоніми.
- 270. Омонімія.
- 271. Омофони.
- 272. Омоформи.
- 273. Ономасіологія.

274. Ономастика.
275. Описовий метод.
276. Опозиція.
277. Опосередковані запозичення.
278. Опрощення.
279. Орфограма.
280. Орфографічний словник.
281. Орфографія.
282. Орфоепія.
283. Основа слова.
284. Основний наголос.
285. Основні групи індоєвропейської сім'ї мов.
286. Офіційно-ділова лексика.
287. Палаталізовані приголосні.
288. Парадигма морфем.
289. Парадигма.
290. Парадигматика, синтагматика.
291. Пароніми.
292. Парономазія.
293. Пасивна валентність.
294. Пасивна лексика.
295. Пасивні органи мовлення.
296. Передньоязикові звуки.
297. Перекладний словник.
298. Переносне значення слова.
299. Перерозклад.
300. Перехід слів з однієї частини мови в іншу.
301. Перфект.
302. Писемна мова.
303. Писемні запозичення.
304. Письмо.
305. Питальне речення.
306. Південнослов'янські мови.
307. Піджини. 308. Підмет. 309. Піднесення.
310. Підсистема (рівень) мови.
311. Піктографія.
312. Побічний наголос.
313. Побутова етимологія.
314. Повна асиміляція.
315. Повні омоніми.
316. Повні синоніми.
317. Позамовні причини історичних змін у лексиці.
318. Позиції фонем.
319. Позиційні зміни звуків.
320. Полісемант.
321. Полісемія слова.

- 322. Полісинтетична мови.
- 323. Поняттєве мислення.
- 324. Поняття.
- 325. Порівняльна типологія мов.
- 326. Порівняльно-історичний метод мовознавства.
- 327. Порядок слів.
- 328. Постпозитивні члени.
- 329. Постфікс.
- 330. Похідна основа слова.
- 331. Поширене речення.
- 332. Прагматична функція.
- 333. Практична лексикографія.
- 334. Практичне мовознавство.
- 335. Предикат.
- 336. Предикатив.
- 337. Предикативність.
- 338. Препозитивні члени.
- 339. Префікс.
- 340. Приголосні звуки.
- 341. Прикладка.
- 342. Прикладна лексикологія.
- 343. Прикладне мовознавство.
- 344. Прикметник.
- 345. Прилягання.
- 346. Примітки у словниках.
- 347. Принцип мовної економії.
- 348. Принципи орфографії.
- 349. Прислівник.
- 350. Присудок.
- 351. Прогресивна акомодация.
- 352. Прогресивна асиміляція.
- 53. Прокліза.
- 354. Проклітика.
- 355. Прономіналізація.
- 356. Просте речення.
- 357. Просторіччя (просторічна лексика).
- 358. Протеза.
- 359. Професіоналізми (професійна лексика).
- 360. Пряме значення слова.
- 361. Прямий порядок слів.
- 362. Прямі запозичення.
- 363. Психолінгвістика.
- 364. Редукція.
- 365. Редуплікація.
- 366. Резонатори.
- 367. Рекурсія.

- 368. Реляційне значення морфем.
- 369. Реляційне значення словоформи.
- 370. Репрезентативна функція мови.
- 371. Референтна функція мови.
- 372. Речення.
- 373. Речове значення морфем.
- 374. Рівні (підсистеми) мови.
- 375. Розділи мовознавства.
- 376. Розповідне речення.
- 377. Розширення значення слова.
- 378. Ротові голосні.
- 379. Рухомий наголос.
- 380. Самостійні частини мови.
- 381. Світові мови.
- 382. Свистячі приголосні.
- 383. Сегментні морфеми.
- 384. Сема.
- 385. Семантика.
- 386. Семантико-стилістичні синоніми.
- 387. Семантичне поле.
- 388. Семантичний спосіб збагачення словникового складу.
- 389. Семантичні архаїзми.
- 390. Семантичні запозичення.
- 391. Семантичні (ідеографічні) синоніми.
- 392. Семантичні неологізми.
- 393. Семасіологія.
- 394. Семіотика.
- 395. Середньоязикові звуки.
- 396. Сигніфікативне значення.
- 397. Сила звуків.
- 398. Синекдоха мовна.
- 399. Синоніми лексичні.
- 400. Синоніміка.
- 401. Синонімія.
- 402. Синонімічний ряд.
- 403. Синтагма.
- 404. Синтагматика, парадигматика.
- 405. Синтаксис.
- 406. Синтаксична форма.
- 407. Синтаксична функція.
- 408. Синтаксичне значення.
- 409. Синтаксичне словоскладання.
- 410. Синтаксичний розбір словосполучення, речення.
- 411. Синтаксичні граматичні категорії.
- 412. Синтаксичні засоби.
- 413. Синтаксичні зв'язки.

414. Синтаксичні одиниці мови і мовлення.
415. Синтаксично зумовлені значення слова.
416. Синтетичні граматичні способи.
417. Синтетичні засоби вираження граматичних значень.
418. Синтетичної будови мова.
419. Синтетичні форми слова.
420. Синхронічне мовознавство.
421. Синхронія.
422. Система мови.
423. Системно зумовлені зв'язки у лексиці.
424. Склад.
425. Складне речення.
426. Складнопідрядне речення.
427. Складносурядне речення.
428. Складова структура слова.
429. Складове письмо.
430. Складові звуки.
431. Словесний наголос.
432. Словник іншомовних слів.
433. Словник омонімів.
434. Словник паронімів.
435. Словники антонімів.
436. Словники омонімів.
437. Словники синонімів.
438. Словниковий склад мови (лексика).
439. Слово.
440. Словоскладання.
441. Словосполучення.
442. Словотвір (словотворення).
443. Словотвірний аналіз.
444. Словотвірний засіб.
445. Словотвірний спосіб.
446. Словотвірний тип.
447. Словотвірні запозичення.
448. Словотворення як джерело поповнення словника.
449. Словотворчий афікс.
450. Словоформа.
451. Слов'янські мови.
452. Службові слова.
453. Службові частини мови.
454. Сонорні приголосні.
455. Соціальні діалекти.
456. Соціально обмежена лексика.
457. Соціально-функціональна структура мови
458. Соціолінгвістика.
459. Спілкування.
460. Спіранти.
461. Споконвічні слова.
462. Сполучникове складне речення.
463. Сполучні слова.

464. Сполучуваність.
465. Спонукальне речення.
466. Споріднені мови.
467. Способи зв'язку у простому реченні.
468. Способи зв'язку у складному реченні.
469. Способи зв'язку у словосполученні.
470. Способи словотворення.
471. Старослов'янська мова.
472. Стилї мови.
473. Стилїстика.
474. Стилїстична диференціяція мови.
475. Стилїстична норма.
476. Стилїстична система.
477. Стилїстичні синоніми.
478. Стилїстично забарвлена лексика.
479. Стилїстично нейтральна лексика.
480. Стилї художнього твору.
481. Структура багатозначного слова.
482. Структура мови.
483. Структура фонетичної системи.
484. Структурний метод.
485. Субстантивація.
486. Судження.
487. Суміжні з омонімією явища.
488. Суплетивізм.
489. Суфікс.
490. Суфіксація.
491. Східнослов'янські мови.
492. Табу.
493. Такт.
494. Тверді приголосні.
495. Твірна основа слова.
496. Текст як мовленнєва одиниця.
497. Тембр.
498. Теоретичне мовознавство.
499. Територіальні діалекти.
500. Термін.
501. Термінознавство.
502. Термінологія.
503. Типи переносного значення багатозначного слова.
504. Типи речень за будовою.
505. Типи речень за емоційним забарвленням.
506. Типи речень за метою.
507. Типи речень за наявністю ускладнення.
508. Типи речень за повнотою.
509. Типи речень за поширеністю.

- 510. Типи речень за складом граматичної основи.
- 511. Типи слова за функцією.
- 512. Типологічна класифікація мов.
- 513. Тлумачний словник.
- 514. Топоніми.
- 515. Топоніміка.
- 516. Транскрипція.
- 517. Транслітерація.
- 518. Трансфікс.
- 519. Тривалість вимовляння.
- 520. Тривалість звуків.
- 521. Трифтонги.
- 522. Узгодження.
- 523. Управління.
- 524. Ускладнене речення.
- 525. Ускладнення.
- 526. Усні запозичення.
- 527. Фази артикуляції.
- 528. Фарингальні (глоткові) приголосні.
- 529. Фатична функція мови.
- 530. Філологічний аналіз художнього тексту.
- 531. Філологія.
- 532. Флексія.
- 533. Флективні мови.
- 534. Флективність.
- 535. Фонема.
- 536. Фонетика.
- 537. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
- 538. Фонетичний принцип орфографії.
- 539. Фонетичні засоби.
- 540. Фонетичні зміни звуків.
- 541. Фонетичні процеси.
- 542. Фонологія.
- 543. Форма слова.
- 544. Формотворчий афікс.
- 545. Фраза.
- 546. Фразема.
- 547. Фразеологізм (фразеологічна одиниця).
- 548. Фразеологічний словник.
- 549. Фразеологічні вирази.
- 550. Фразеологічні єдності.
- 551. Фразеологічні зрощення.
- 552. Фразеологічні сполучення.
- 553. Фразеологічно зв'язані значення слова.
- 554. Фразеологія.
- 555. Фразовий наголос.

- 556. Фрикативні (щілинні) звуки.
- 557. Фузійні мови.
- 558. Фузія.
- 559. Функції мови.
- 560. Функціональний (лінгвістичний) аспект вивчення звука.
- 561. Функціональні стилі мови.
- 562. Художній текст.
- 563. Циркумфікс.
- 564. Частини мови.
- 565. Часткове мовознавство.
- 566. Часткові синоніми.
- 567. Частотні словники.
- 568. Чергування.
- 569. Члени речення.
- 570. Шиплячі приголосні.
- 571. Штучна міжнародна мова.
- 572. Шуми.
- 573. Язикові приголосні.
- 574. Якісна редукція.

ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Екзамен складається з теоретичної і практичної частини.

Теоретичні питання до екзамену:

ЧАСТИНА № 1 МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

Тема 1. Мовознавство як наукова дисципліна. Розвиток мовознавчої науки. Специфіка науки про мову. Предмет, об'єкт і завдання курсу. Виникнення мовознавчої науки. Загальне і часткове мовознавство. Основні етапи лінгвістичних досліджень. Загальне і часткове мовознавство. Теоретичне та прикладне мовознавство. Зв'язок мовознавства з іншими науками. Характеристика методів мовознавства. Порівняльно-історичне мовознавство. Ареальна лінгвістика. Когнітивна лінгвістика. Функціональна лінгвістика. Психолінгвістика. Соціолінгвістика.

Тема 2. Розвиток мовознавчої науки. Основні етапи розвитку мовознавства. Мовознавство у стародавньому світі. Історія арабського мовознавства. Мовознавство у середньовічному світі. Філософські основи стародавнього мовознавства. Теорія молодогограматизму. Деякі відомості про вчених молодогограматистів. В. Гумбольдт засновник теоретичного мовознавства. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Празький структуралізм. Американський структуралізм. Копенгагенський структуралізм. Психологізм у мовознавстві. Женевська лінгвістична школа. Основні проблеми сучасного мовознавства. Математичний напрямок в історії мовознавства. Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні. Харківська лінгвістична школа. Основні відомості про українських філологів.

Тема 3 . Мова і мислення. Мислення: визначення й особливості. Структура мислення. Види мислення. Роль внутрішнього мовлення у мисленні людей. Співвідношення мови і мислення. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення. Проблема співвідношення мови і мислення – одна з найскладніших проблем мовознавства. Тенденції щодо питання про співвідношення мови і мислення у мовознавстві. Існування мислення без допомоги мови. Єдність мови і мислення. Співвідношення внутрішнього мовлення і мислення. Роль мови у процесі пізнання.

Тема 4. Мова як знакова система. Семіотика – наука про знаки. Поняття про знак. Види мовних та позамовних знаків. Структура знакового процесу. Характеристика мови як знакової системи. Предмет і завдання семіотики. Історія вивчення знака. Сутність семіотики. Вивчення знака у стародавні часи. Дослідження природи знака представниками різних філософських та лінгвістичних напрямів. Заснування семіотики як окремої філософської дисципліни. Мова як знакова система. Структура мовного знака. Неоднорідність мовних знаків. Визначення форми та змісту мовних знаків. Сутність знакової системи. Елементи системи. Парадигматичні та синтагматичні відношення у знакових системах. Синонімія та омонімія як парадигматичні відношення. Синтагматичні відношення. Знакові системи і тексти. Відмінність системи від структури. Знаковість кольору. Правила комбінації знаків. Взаємодії знакових систем. Властивості знакових систем. Культура як система знаків. Символіка числа. Мова жестів. Етнокультурний

аспект знаків у комунікації. Знаки природи у спілкуванні. Вживання знаків у культурному житті мовного колективу. Мова мистецтва. Мануальні знаки. Параметри детермінації значення мовних знаків. Денотативний та сигніфікативний компоненти значення знака. Модифікації денотату. Типи сигніфікативного компонента знакового значення слів. Спільні елементи у визначенні знакового значення. Сутність принципу „асиметричного дуалізму” С.О.Карцевського. Номінативна цінність та синтагматична валентність знаків. Зв’язок специфічних властивостей мови як семіотичної системи із мисленням та діяльністю людини. Відсутність постійної відповідності між типом позначувального та типом позначуваного. Співвіднесеність між типом значення та типом форми у штучних знакових системах. Невідповідності між функціональним та формальним аспектами сторін знака в аналітичних та флективних мовах. Семіотичний, семантичний та прагматичний параметри семіозису. Тлумачення знакової природи мови на різних її рівнях представниками монолатеральної теорії. Дослідження питання про співвідношення знака із одиницями фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівнів білатералістами (Ф. де Соссюр, Л. Єльмслев, Е. Бенвеніст та ін.). Знакова природа речення і тексту. Сучасні теорії щодо знаковості різнорівневих мовних одиниць. Концепція Ф.де Соссюра про довільність мовного знака. Типологія вмотивованості. Мовний та мовленнєвий плани вмотивованості.

Тема 5. Походження і розвиток письма. Доісторичний стан мови. Лінгвістична палеонтологія. Гіпотези походження мови. Закономірності розвитку мов. Мова як засіб міжнаціонального спілкування. Штучні мови.

Тема 6. Класифікація мов світу. Принципи класифікації мов світу. Генеалогічна класифікація мов. Морфологічна класифікація мов. Ареальна класифікація мов.

Тема 7. Походження письма. Основні етапи розвитку письма. Предметне письмо. Піктографічне письмо. Ідеографічне письмо. Фонографічне письмо. Графіка. Принципи орфографії. Кодування інформації та класифікація знаків.

ЧАСТИНА 2. МОВНІ РІВНІ.

Тема 8. Фонетика і фонологія. Анатомо-фізіологічні умови творення звуків. Будова мовленнєвого апарату. Фонетика як наука про звуки. Фонологія. Поняття фонем. Функції фонем. Теорія фонем та фонологічні школи. Диференціальні та інтегральні ознаки фонем. Фонологічні опозиції в системі фонем. Голосні фонем. Приголосні фонем. Позиційні зміни голосних та приголосних фонем. Різниця між звуками та фонемами. Фонетична транскрипція.

Тема 9. Лексика. Лексична система мови. Лексикологія як наука. Зв'язок лексикології з іншими науками. Слово як основна одиниця мови. Виникнення слів. Слово та поняття. Функції слова. Лексичне значення слова. Полісемія. Омонімія. Синонімія. Антонімія. Склад лексики української мови з точки зору її походження. Формування лексики української мови. Запозичена лексика. Лексика сучасної української мови з точки зору використання. Динаміка лексичного складу української мови

(активна і пасивна лексика). Лексика з експресивно-стилістичного погляду. Стилiстично нейтральна лексика. Розмовна лексика. Книжна та термiнологiчна лексика. Експресивна лексика. Соцiальнi дiалектизми. Територiальнi дiалектизми. Фразеологiя. Типи фразеологiчних одиниць. Етимологiя як роздiл лексикологiї. Лексикографiя. Типи словникiв.

Тема 10. Морфологiя. Граматичне значення. Граматичнi категорiї слiв. Предмет граматик. Роздiли граматик. Основнi одиницi граматичної будови мови. Граматична категорiя. Поняття морфеми. Види морфем. Способи i засоби вираження граматичних значень. Iсторичнi змiни в морфемнiй будовi слова. Частини мови. Поняття частин мови. Критерiї видiлення частин мови. Частин мови в рiзних мовах. Подiл слiв на частини мови. Взаємопереходи в системi частин мови.

Тема 11. Синтаксис. Словосполучення лексичнi й синтаксичнi, суряднi i пiдряднi. Типи пiдрядного зв'язку. Речення як комунікативна одиниця. Його визначення, основнi ознаки. Структура речення. Моделі, схеми речення та судження. Типи речень.

Практична частина складається з вправ з фонетики, морфологiї, лексикологiї та синтаксису.

ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТУ

1.Спiввiдношення мови i мислення.

2.Американський структуралiзм.

3.Граматичне значення. Граматичнi категорiї слiв.

Почленуйте на морфеми подані нижче слова. Видiлiть

кореневі (лексичнi) i афiксальнi морфеми: шкiльний, селищем, квітник, iнститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирiчка, ранньосередньовiчний, вiчнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вiтчизно, спортивне, подвiр'я, пiвсотнi, зарiччя, розвiдниця, поетика, зустрiвся, населення, захiд, кожушанка, телятко, чорнявий

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕКЗАМЕНУ

Критерiї оцiнювання теоретичної частини (3 питання по 10 балiв)

10	Студент повнiстю засвоїв теоретичний матерiал, логiчно викладає його, пов'язуючи з вивченим ранiше, бачить мiжпредметнi зв'язки, наводить аргументи, робить покликання на потрiбну лiтературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою лiтературою, її опрацювання i використання пiд час розкриття питання. Студент робить висновки, висловлює гiпотези, дискутує.
9	Студент засвоїв теоретичний матерiал, вiльно викладає його, наводить приклади, однак є незначнi проблеми з усвiдомленням системних зв'язкiв, коментарем теоретичного матерiалу. Не завжди дотримується логiки викладу, припускається незначних

	помилки чи неточностей, робить незначні помилки при виконанні практичних завдань.
8	Студент засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається помилок чи неточностей, робить помилки.
7	Студент засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.
6	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок.
5	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок, виконує з помилками половину завдань
4	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок, виконує з помилками менше половини завдань.
3	Студент володіє мінімальними знаннями з теми, припускається помилок, виконує лише одне завдання.
2	Студент володіє мінімальними знаннями з теми, припускається помилок, виконує з помилками одне завдання.
1	Студент коротко розкриває зміст одного питання.
0	Студент не відповів на жодне питання.

Критерії оцінювання практичного завдання: 10 балів, одна помилка – 0,5 бала.

Бали за екзамен додаються до балів за семестрове оцінювання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно	не зараховано

		з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	з обов'язковим повторним вивченням дисципліни
--	--	---	---

Політика курсу

Відвідування занять з дисципліни «Загальне мовознавство» є обов'язковим. Винятки можливі лише для студентів із обмеженими можливостями з поважних причин. Курс читається українською мовою. Пропущені заняття або контрольні заходи (з поважної причини або без неї) мають бути відпрацьованими в позаурочний час, у консультативні години. Студенти повинні дотримуватися правил внутрішнього розпорядку Академії, усіх принципів та положень нормативних документів щодо організації навчального процесу у ЗВО, під час занять або поза ними студент має демонструвати повагу та толерантність по відношенню до усіх учасників освітнього процесу (студенти, викладачі, допоміжний персонал). Загальна кількість модулів з дисципліни «Загальне мовознавство», що підлягають зарахуванню з навчальної дисципліни, дорівнює кількості кредитів ЄКТС дисципліни (3 кредити=3 модулі). Тематична зараховується, якщо оцінка з нього (модульна оцінка) дорівнює або перевищує 3 бали за 5-бальною шкалою оцінювання. Наявність не зарахованих попередніх модулів не є підставою для недопущення студента до складання контрольних заходів з подальших тем. Тематичні контрольні роботи проводяться впродовж двох останніх тижнів після завершення аудиторних занять. При заповненні заліковоекзаменаційної відомості та залікової книжки (індивідуального навчального плану) студента, оцінка виставляється за 5-бальною шкалою та національною (5, 4, 3).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Рекомендована література до курсу.

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

8. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, 16 Л. Ю. Шевченко та ін. / За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – 400 с. 6. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства / Д. І. Терехова [Електронний ресурс]. Навчальний посібник / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава: «Полтавський літератор», 2012. – 224 с. Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5115987/>

9. Мазуркевич Л. В. Вступ до мовознавства / Л. В. Мазуркевич. К.: Вид-во НАУ, 2002.

10. Ющук І. П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

Додаткова

11. Akmajian A., Demers R. A., Harnish R. M. Linguistics: An Introduction to Language & Communication. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1979.

12. Berezin F. M. Lectures on Linguistics. M.: Higher Scholl Publishing House, 1969.

13. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

14. Crystal D. A. Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, 1998.

15. International Encyclopedia of Linguistics / Ed. by W. Bright- Oxford: Oxford University Press, 1992.

16. Poluzhyn M. M. Lecture Notes on Historiography of Linguistics. Вінниця: ПП Видавництво «Фоліант», 2004.

17. Richards J., Platt J., Weber H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. London: Longman, 1992.

Лінгвістичні словники і енциклопедії

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985.

2. Українська мова: Енциклопедія / За ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, М. П. Заблук та ін. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.

3. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова: довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко / За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

Інформаційні ресурси:

1. www.mova.info

2. www.ukrlib.com.ua 3. www.novamova.com.ua www.nbu.gov.ua 10.

Довідкова література

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.

2. Єрмоленко С. Я. Короткий словник лінгвістичних термінів. К., 2002.

3. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. 752 с.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абревіатура — складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів: виш, ООН.

Абревіація — спосіб творення складноскорочених слів (аббревіатур) на основі словосполучень.

Адвербіалізація — перехід слів у прислівники: зимою в нас будуть канікули.

А д'ективація — перехід слів у прикметники: квітучий сад.

Акомодація — комбінаторна зміна, що полягає у взаємному пристосуванні звуків.

Актант — заповнене місце дієслівної валентності.

Актуальне членування речення — членування речення за змістом на дві частини: предмет мовлення (тема) і те, що про нього говориться (рема).

Акустика — розділ фізики, що вивчає звуки.

Акцентологія — розділ мовознавства, що вивчає наголос, його функції та типи.

Алолекс — варіант лексеми.

Аломорф — варіант морфеми.

Алофон — варіант фонеми.

Алфавіт — сукупність букв, розташованих у певному порядку.

Аналітична форма — форма слова, в якій лексичне і граматичне значення виражені різними словами: найбільш цікавий, буду писати, читав би.

Аналогія — подібність.

Антоніми — слова, протилежні за значенням: білий - чорний, далеко - близько.

Антропоніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні назви людей.

Арготизми — спеціальні слова й вирази, типові для якогось соціального прошарку і вживані з метою засекречення спілкування.

Артикуляція — робота мовних органів, спрямована на творення звука, вимова звука. Архаїзм — застаріле слово, яке вийшло з активного вжитку у зв'язку з тим, що замінювалося іншим словом: ланіти (щоки), шуйця (ліва рука).

Асиміляція — комбінаторна зміна, то полягає в уподібненні звуків.

Атрибут — означення.

Афікс — службова морфема, приєднана до кореня.

Афіксація — синтетичний засіб вираження граматичних значень слів за допомогою афіксів.

Африката — злитий звук (укр. [дз]. [дж], [ч], [ц]).

Б

Білінгвізм — двомовність.

В Валентність — здатність слів сполучатися між собою.

Варваризм — слова з особливо виразним забарвленням іноземності.

Висота звуку — акустична властивість звуку, що залежить від частоти коливань за одиницю часу.

Витримка, або кульмінація — центральна фаза в артикуляції звуку, положення органів мовлення в момент вимовляння звуку.

Вібрант — дрижачий звук, напр., укр. [р].

Відступ, або рекурсія — остання фаза в артикуляції звука, повернення органів мовлення у вихідне положення.

Вокалізм — система голосних звуків певної мови.

Волаток — одна зі штучних міжнародних мов.

Г

Гаплогія — комбінаторна звукова зміна, що полягає у викиданні зі слова одного з двох однакових складів (трагікомедія, мінералогія, рос. знаменосец).

Генеалогічна класифікація мов — поділ мов світу на мовні сім'ї, групи та підгрупи за спільністю їх походження.

Гідроніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні назви водних басейнів.

Гіперонім — родова назва (дерева — ясен, дуб, клен).

Гіпонім — видова назва (дерева — ясен, дуб, клен).

Грамати́ка — розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

Грама́тична форма — єдність граматичного значення і засобу його вираження. Грама́тичне значення — сукупність різнотипних частковокатегоріальних значень.

Графі́ка — 1) сукупність усіх засобів письма; 2) розділ мовознавства, що вивчає засоби письма.

Д

Двої́на — форма числа відмінюваних та дієвідмінюваних слів, яка вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставляється однині та множині.

Дерива́тологія — розділ мовознавства, який вивчає способи й засоби словотворення; словотвір.

Декоре́ляція — зміна морфемного складу слова, що полягає у зміні статусу, ролі морфеми у слові.

Диверген́ція — розходження споріднених мов унаслідок особливих соціально—історичних умов.

Дисимі́ліяція — комбінаторна зміна, що полягає в розподібненні звуків.

Диференці́альна ознака — ознака фонем, за якою розрізняють значення слів чи морфем. Дифтонг — поєднання двох голосних в одному складі.

Діакри́тичні знаки — надрядкові та підрядкові значки, які використовуються у фонетичній транскрипції.

Діалекти́зм — слово, вживання якого обмежене певною територією.

Діахро́нія — 1) історичний розвиток мови; 2) аспект дослідження мови в часі, в її історичному розвитку.

Ді́реза — комбінаторна зміна, що полягає у випаданні звука зі слова: честь — чесний.

До́мінанта — стрижневе слово в синонімічному ряду.

Е

Евфе́мізм — слово, що прийшло на зміну табу: говорити неправду — брехати.

Екзотизми — слова, які позначають властиві іншим народам чи часам поняття: корида, ікебана, лорд.

Екскурсія. або приступ — початкова фаза в артикуляції звука, підготовка органів мовлення до вимови звука.

Енантіосемія — розвиток у слові протилежних значень; внутрішньослівна антонімія: прослухати — почути і недочути; позичити — дати і взяти.

Епентеза — комбінаторна зміна, що полягає у вставці звука у слово.

Есперанто — найпоширеніша штучна міжнародна мова.

Етимологія — розділ мовознавства, що вивчає походження слів.

Ж

Жаргонізм — слово, властиве розмовній мові людей, пов'язаних певною спільністю інтересів: вікно (вільна пара), екватор (половина навчання), плавати (поверхово знати навчальний матеріал).

З

Зооніміки ~ розділ мовознавства, що вивчає власні назви тварин.

І

Ідеографія — письмо графічними знаками, що позначають поняття.

Ідіома — фразеологічне зрощення.

Ієрогліф — ідеографічні знаки, у зображенні яких зберігається деяка символічна подібність із зображуваними предметами.

Інтегральна ознака — ознака фонем, яка не впливає на розрізнення значень слів чи морфем.

Інтер'єктивация перехід слів у вигук: Боже, яка Ви розумна!

Інтернаціоналізми — слова, поширені в більшості мов світу: нація, бюро, університет, декрет.

Інтерфікс — 1) афікс, що з'єднує корені: землемір, пароплав—, 2) елементи, так звані «прокладки» між коренем і суфіксом, що використовуються з метою уникнення незручних для вимови звукових збігів чи фонетичних чергувань: шосейний, ялтинський, республіканський.

Інфікс — афікс, що стоїть усередині кореня.

Інфінітив — неозначена форма дієслова: писати, сидіти.

Історизм — застаріле слово, що вийшло з активного вжитку у зв'язку зі зникненням позначуваного ним поняття: кріпак, панщина.

К

Калька — запозичення слів або фраз шляхом буквального, поморфемного перекладу їх.

Керування — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, за якого головне слово вимагає від залежного певної форми: читати книгу, дивитися через вікно.

Комунікація — спілкування.

Консонантизм — сукупність приголосних звуків певної мови.

Конфікс, або циркумфікс — афікс, який складається з двох частин, що стоять перед і після кореня; в українській мові це засіб префіксально—суфіксального способу словотворення: постудеитськи, пролісок.

Кульмінація, або витримка — центральна фаза в артикуляції звука, положення органів мовлення в момент вимовляння звука.

Л

Лабіалізація — огублення.

Лексика — словниковий склад мови.

Лексикографія — розділ мовознавства, що вивчає теорію і практику укладання словників. Лексикологія — розділ мовознавства, що вивчає слово, словниковий склад мови.

Лінгвістика — наука про мову, мовознавство.

М

Мертві мови — це мови, що вийшли з ужитку й не функціонують у природній формі та засвідчені тільки в писемних пам'ятках.

Метафора — тип переносного значення при якому назва з одного предмета переноситься на інший на основі подібності: сонце сміється, вітер з гаєм розмовляє.

Метатеза — комбінаторна зміна, що полягає у перестановці складів чи звуків у слові: ведмідь — медвідь, укр. долоня — рос. ладонь, укр. суворий — рос. суровий.

Метонімія — тип переносного значення, при якому назва з одного предмета переноситься на інший на основі суміжності: читати Шевченка, уважна аудиторія.

Мислення — процес відображення мозком людини предметів та явищ навколишньої дійсності; воно буває вербальним, тобто словесним, та невербальним — несловесним. Мовлення — конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

Моногенез — вчення про походження всіх мов світу від однієї мови.

Моносемія — явище однозначності слова.

Морфема — найменша значуща частина слова.

Морфеміка — розділ мовознавства, який вивчає типи й структуру морфем.

Морфологія — розділ мовознавства, що вивчає граматичні властивості слова.

Морфонологія — розділ мовознавства, що вивчає фонетичні явища на морфемному шві.

Н

Наголос — виділення в мовленні певної одиниці за допомогою фонетичних засобів. Низальність — носовий призвук під час вимови звука.

Неологізм — нове слово, що з'являється в мові.

Номінація — найменування.

Нумералізація — перехід слів у числівники: море раоосші, океан любові.

О

Оказіоналізм — індивідуально—авторський неологізм, який залишається феноменом мовлення.

Омографи — слова, однакові за написанням, але різні за звучанням і значенням: дорога — дорога, замок — замок, атлас атлас.

Омоніми — слова, однакові за написанням і звучанням, але різні за значенням: коса, бал.

Омофони — слова, однакові за звучанням, але різні за написанням і значенням: (иа)зустріч, гриби — греби, Надія — надія.

Омоформи — слова, що збігаються за написанням і звучанням в одній граматичній формі: три (числівник, дієслово), мила (іменник, прикметник, дієслово).

Ономастика — розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх відмінність від загальних.

Опрощення — зміна морфемної будови слова, що полягає у злитті в одну морфему двох або декількох морфем.

Орфографія — розділ мовознавства, що вивчає правильне написання слів; правопис.

Орфоепія — розділ мовознавства, що вивчає правильну вимову звукосполучень та слів.

П

Палаталізація — пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок додаткового підняття середини спинки язика до піднебіння.

Паралінгвістика — розділ мовознавства, що вивчає невербальні засоби спілкування (міміку, жести).

Пароніми — слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: ділянка — дільниця, громадський — громадянський, ефектніший — ефективний.

Партикуляція — перехід слів у частки: Давайте підемо до бібліотеки; Сиджу собі та й думаю.

Перерозклад — зміна морфемної будови слова, що полягає в перерозподілі меж між морфемами при збереженні їх кількості.

Піктографія — малюнкове письмо.

Полігенез — вчення, пов'язане з ідеєю декількох різних центрів походження людини і відповідно різних мов.

Полісемія — явище багатозначності слова.

Поліфтонг — поєднання кількох голосних в одному складі.

Постфікс — 1) афікс, який стоїть після закінчення: вмиваєшся, домовились', 2) афікси, які розташовані після закінчення (суфікси, флексії і власне постфікси).

Предикат — присудок.

Препозиціоналізація — перехід слів у прийменники.

Префікс — афікс, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів та форм слів: дописати, перечитати.

Прилягання — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, при якому залежне слово є незмінним: вчитися відмінно, голосно розмовляти, відповідати сидячи.

Приступ, або екскурсія — перша фаза в артикуляції звука, підготовка органів мовлення до вимови звука.

Прономіналізація — перехід слів у займенники.

Протези — позиційна зміна, пов'язана з приставлянням звука на початку слова: Анна — Ганна.

Пуризм — тенденція цілеспрямованого усунення з мови всіх іншомовних слів.

Р

Редеривація — творення нового слова за допомогою відкидання значущих частин. Редукція — позиційна звукова зміна, що полягає у скороченні артикуляції ненаголошеного голосного.

Редуплікація — синтетичний засіб вираження граматичного значення, що полягає у повторенні основ слів чи цілих слів.

Рекурсія, або відступ — остання фаза в артикуляції звука, повернення органів мовлення у вихідне положення.

Рема — частина висловлювання, у якій повідомляється щось нове.

С

Семи — найменший компонент значення.

Семантика — значення.

Семісіологія — розділ мовознавства, що вивчає значення мовних знаків.

Семіотики — наука про знаки.

Синекдохи — тип переносного значення, при якому назва частини предмета переноситься на ціле і навпаки: сім'я складається з п'яти ротів; ноги моєї тут більше не буде.

Синоніми — слова, однакові або подібні за значенням, але різні за написанням і звучанням: сміливий, мужній, хоробрий, відважний.

Синтаксис — розділ мовознавства, що вивчає словосполучення та речення.

Синхронія — 1) стан мови в певний момент її розвитку, в певну епоху; 2) аспект вивчення мови на певному етапі.

Система мови — сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених мовних одиниць і категорій.

Сім'я мов — сукупність споріднених мов, об'єднаних спільністю походження.

Словосполучення — два чи більше повнозначних слова, поєднаних підрядним зв'язком. Словотвір — 1) система словотвірних засобів і категорій; 2) розділ мовознавства про способи і засоби творення слів.

Стилістика — розділ мовознавства, що вивчає функціональні стилі мови.

Структура мови — сукупність різнотипних взаємопов'язаних елементів.

Суб'єкт — підмет.

Субстантивація — перехід слів у іменники: наречені, молоді, черговий.

Субстрат — залишки переможеної мови у структурі мови — переможниці.

Суперстрат — залишки мови — переможниці у структурі переможеної мови.

Суплетивізм — синтетичний засіб вираження граматичного значення слів, що полягає в утворенні форм слова від різних коренів: великий — більший, гарно — краще, я — мене, брати — взяти.

Суфікс — афікс, що стоїть після кореня чи іншого суфікса та служить для утворення нових слів чи форм слів: маленький, яскравість.

Т

Табу — заборонені слова.

Такт — сукупність складів, об'єднаних одним наголосом, фонетичне слово.

Тема — вихідна частина висловлювання (дане, відоме). Топоніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні географічні назви.

Транскрипція — спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови. Транслітерація — передача тексту однієї мови графічними засобами іншої.

Трансфікс — афікс, який складається з кількох частин і перериває корінь у кількох місцях.

Трифтонг — поєднання трьох голосних у одному складі.

У

Узгодження — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, при якому залежне слово узгоджується з головним у роді, числі та відмінку: цікавий співрозмовник, мій зошит.

Уніфікс — унікальний афікс: попадає.

Ускладнення — зміна морфемного складу слова, при якій відбувається процес морфемного подрібнення основи слова: з однієї морфеми вичленовуються дві чи кілька морфем.

Ф

Флексія — закінчення, змінний афікс, що стоїть у кінці слова і служить для зв'язку слів у словосполученні та реченні.

Фонема — мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення морфем та слів.

Фонетика — наука, що вивчає звуки.

Фонологічна система — система фонем певної мови.

Фонологія — розділ мовознавчої науки, що вивчає фонему.

Фразеологізм — стійке сполучення слів: бити байдики, заварити кашу.

Фразеологія — наука про стійкі сполучення слів.

Ц

Циркумфікс, або конфікс — афікс, що складається з двох частин, які стоять перед коренем та після нього.